М.С. ХАРЧЕНКО
А.М. КАРАМИШЕВ
В.І. СИЛА
Л.Й. ВОЛОДАРСЬКИЙ

ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ
І ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

М.С. ХАРЧЕНКО
А.М. КАРАМИЩЕВ
В.І. СИЛА
Л.Й. ВОЛОДАРСЬКИЙ

ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ І ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Друге виправлене і доповнене видання

КИЇВ «ЗДОРОВ'Я» 1981

ББК 42.1+
633.88
Л56

УДК 615.322(083)

Харченко Н. С., Карамышев А. Н., Сила В. И., Володарский Л. И. Лекарственные растения и их применение.— К. : Здоров'я, 1981.— 232 с.

В справочном пособии (авторы: Харченко Н. С.— докт. мед. наук, проф., зав. кафедрой фармакологии Харьковского медицинского института; Карамышев А. Н.— канд. мед. наук, ст. преподаватель кафедры фармакологии того же института; Сила В. И.— докт. мед. наук, проф.; Володарский Л. И.— провизор) помещены основные сведения о наиболее часто применяемых в медицине лекарственных растениях. Даются их ботаническое описание, сроки сбора, рекомендуются способы обработки и т. д. Рассматриваются действующие вещества растений, их использование по фармакологическим свойствам, приводятся лекарственные прописи.

Для врачей, провизоров и заготовителей лекарственного сырья.

Ил. 145. Библиогр.: с. 230—231.

Рецензенти докт. мед. наук, проф. Г. О. БАТРАК
канд. біол. наук. Б. В. ЗАВЕРУХА

Л $\frac{50700-096}{M209(04)-81}$ 41.81.4108000000

© Видавництво «Здоров'я», 1981

ВСТУП

Ще в доісторичні часи люди користувалися дикорослими травами для лікування хвороб.

Так, давньокитайська медицина (3 тис. р. до н. е.) послуговувалась 230 лікарськими, в тому числі й отруйними, рослинами. В індійських травниках (1 ст. до н. е.) описано понад 700 лікарських рослин. Багатий досвід використання цих природних ліків мали давні греки і римляни. Батько медицини Гіппократ (бл. 460—370 р. до н. е.) охарактеризував лікувальні властивості більш як 230 трав. У Стародавньому Римі відомий вчений Гален (131—201 р. н. е.) вперше розробив методи екстракції діючих речовин з лікарських рослин.

Численні відомості про лікування травами дійшли до нашого часу від первісних народів Близького Сходу. Помітний слід в історії медицини залишили арабські вчені і особливо наш співвітчизник, великий син таджицького народу Абу Алі Ібн Сіна (Авіценна), за походженням з Бухари (980—1037 р.). У своєму видатному творі «Канон лікарської науки» він описав понад 400 рослин. Сучасник Авіценни — узбецький вчений Абу Рейхан Бірупі (973—1048 р.) із Хорезма — застосовував у своїй лікувальній практиці більш як 700 рослин. У середні віки широко використовував лікарські рослини для зцілення хвороб засновник ятрохімії Парацельс (1493—1541).

У нашій країні збереглися стародавні рукописні книги — травники, вертогради,— де описано значну кількість лікарських рослин. За часів Петра I в Росії почали запроваджувати аптеки і городи для вирощування цілющих трав. Після заснування Петербурзької академії наук (1724) розпочато вивчення рослин Заволжя, Сибіру та інших районів.

Проте досконале вивчення лікарських рослин стало можливим тільки при Радянській владі. У 1921 р. за підписом В. І. Леніна вийшов «Декрет про збирання і культуру лікарських рослин».

Заснований у 1931 р. Всесоюзний науково-дослідний інститут лікарських рослин (ВІЛАР) зосередив наукову і науково-виробничу діяльність у галузі лікарського рослинництва. Серйозна наукова робота з вивчення лікувальної дії диких рослин і створення на їх основі лікарських препаратів стала проводитися у Всесоюзному науково-дослідному хіміко-фармацевтичному інституті в Москві, у Харківському і Тбіліському науково-дослідних хіміко-фармацевтичних інститутах.

Радянські вчені зробили великий внесок у світову медичну науку в справі вивчення лікарських рослин. Із нині відомих понад 1000 алкалоїдів у нашій країні одержано і досліджено більш як

200 (А. П. Орехов, М. Н. Варлаков, А. Ф. Гаммерман, Д. А. Муравйова та ін., 1990). Чимало ефективних лікувальних засобів, які набули широкої популярності, перейшло з народної медицини до наукової.

Протягом останніх десятиріч велику роботу щодо вивчення лікарських рослин виконали науково-дослідні інститути Академії наук СРСР, Академії медичних наук СРСР, кафедри медичних і фармацевтичних інститутів. Наукові відомості, одержані цими закладами, дали можливість нашій хіміко-фармацевтичній промисловості освоїти і виготовляти з лікарських рослин такі ефективні препарати, як теофедрин, сальсолін, платифілін, сферофізин, секурінін, раунатин, бефунгін та багато інших, що широко використовуються в медицині.

На території Радянського Союзу росте близько 21 тис. видів вищих рослин, з яких на Україні — понад 4000. З цієї кількості до 800 видів використовується в народній та науковій медицині з лікувальною метою. З них офіційною медициною визнано приблизно 200 видів. Тому подальше наукове дослідження рослин, що застосовуються в народній медицині, з метою одержання лікарських препаратів для боротьби з різними хворобами має велике значення.

Заготівля деяких видів дикорослих лікарських рослин досі не задовольняє потреб аптек і хіміко-фармацевтичної промисловості, які виготовляють з них лікувальні препарати. До таких рослин насамперед належать алтея лікарська (корінь), беладонна (листя), глід (плоди і квітки), валеріана (корінь), китайський лимонник (плоди), ромашки лікарська і запашна (квітки), кмин звичайний (плоди), обліпиха (плоди, кора).

Треба зазначити, що культурні лікарські рослини за однорідністю і вмістом діючих речовин здебільшого мають перевагу перед дикорослими. Так, створено високоолійні форми обліпихи шляхом схрещування безколючкового врожайного сорту рослини з диким. Внаслідок цього ягоди стали крупнішими (0,5—1 г), кількість олії в одній ягоді значно збільшилася.

Необхідно розширювати посівні площі під м'яту холодну і шавлію лікарську. З листя першої рослини одержують м'ятну олію і ментол, що є складовою частиною багатьох ліків, зокрема валідолу.

Так само важливо культивувати і лікарські рослини, з яких дістають ефірні олії: аніс звичайний (плоди), коріандр посівний (плоди), фенхель лікарський (плоди).

Поряд із згаданими рослинами слід вирощувати якомога більше плодово-ягідних культур, що за вмістом вітамінів, цукристих і дубильних речовин, органічних кислот та ін. також є лікарськими. Вони не тільки містять поживні харчові речовини, а й діють на організм як загальнозміцнювальний засіб; корисні при захворюваннях травного каналу, порушенні процесів обміну. До таких культур належать абрикоси, барбарис, ожина, суниці, кизил, журавлина, малина, смородина, горобина.

Тепер на Україні є шість спеціалізованих радгоспів, де вирощують лікарські рослини, та дві дослідні станції лікарських рослин. У 1979 р. заготівля лікарської сировини за рахунок культивованих рослин становила 4596 т. Проте цього недостатньо, слід і надалі збільшувати площі під культивування лікарських рослин, розширювати асортимент їх.

ЗБИРАННЯ, СУШІННЯ, ОБРОБКА ТА ЗБЕРІГАННЯ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН

Збирання. Збирають лише окремі частини рослин у строки, коли вони найбагатші на активні лікарські речовини. Звичайно найбільше цих речовин нагромаджується на таких стадіях росту рослин: у корі — під час весняного соковиділення; у зеленому листі і стеблах — у пору цвітіння і на початку плодоносіння; в плодах (у тому числі в насінні) — у період повного достигання; в кореневищах, бульбах, цибулинах, коренях — після того, як зів'яне надземна частина рослини.

Бруньки збирають рано навесні, як правило, у березні-квітні, коли почався їх ріст і вони набрякли, але ще не лопнули.

Кору з молодих гілок і стовбурів заготовляють у квітні-травні, в період руху соку, коли вона легко відокремлюється від деревини. Щоб кора легко знімалася, на стовбурі роблять поздовжні і поперечні надрізи ножем з дуже гострим кінцем. На здертій корі не повинно бути деревини.

Квітки збирають залежно від строків цвітіння кожного виду рослин, переважно до початку в'янення; у більшості випадків їх зривають руками, іноді цілі суцвіття (цмин звичайний, або безсмертник, липа, конвалія та ін.) або тільки квіткові кошики з квітконосів (пижмо звичайне, ромашка). З деяких видів рослин збирають частини квіток або суцвіть: з дивини скіпетровидної — тільки віночки, з волошок — периферійні лійковидні квітки, з соняшника — крайові язичкові квітки і т. ін.

Листя обережно зривають руками перед початком або під час цвітіння рослини до зів'янення квіток, не порушуючи росту самої рослини. Листя має бути чистим, непошкодженим, зеленим. Іноді його знімають з уже висушеної рослини.

Трави заготовляють починаючи з травня, перед початком або під час цвітіння. Надземні частини (листоносні і квітконосні стебла) зрізують ножем або ножицями на рівні нижніх листків. Оголені стебла залишають. З деяких рослин зрізують (або відламують) тільки верхівки, що цвітуть (полин, собача кропива, звіробій та ін.), завдовжки 10—15 см і бічні гілочки.

Плоди збирають у різні строки, в період їх цілковитого достигання, який визначають за зовнішнім виглядом рослин: чорниці і малину — у липні-серпні, шипшину — у вересні-жовтні і т. д. Плоди зривають руками (без плодоніжок) уранці або ввечері, оскільки зірвані в спеку швидше псуються. Зіпсовані і пошкоджені плоди слід відкидати. Краще збирати в кошики, зсередини обшиті мішковиною. Плоди шипшини зривають разом з залишками чашолистків, які легко відокремлюються після висушування.

Корені, кореневища, цибулини і *бульби* збирають навесні або, здебільшого, восени, після припинення руху соків у рослині, коли вся надземна частина її починає в'янути. Роблять це так. У радіусі 10—15 см від стебла рослину обкопують, заглиблюючи лопату в грунт так, щоб не підрізати коренів чи кореневища; потім вивертають їх з грунтом, старанно очищають від землі і миють у проточній воді. Корені і бульби краще промивати у кошиках, ящиках. Товсті корені розчахують на кілька частин.

У південних районах, де період в'янення багатьох рослин настає влітку, корені починають збирати раніше. Наприклад, на Пів-

нічному Кавказі валеріана до початку липня вже закінчує плодоносити.

Важливо зібрати корені і кореневища із залишками надземних частин, за якими можна визначити вид рослини.

Перевага осіннього збирання коренів і кореневищ полягає у тому, що восени вони крупніші, протягом літа в них нагромаджуються запасний крохмаль та інші цінні лікувальні речовини. Крім того, під час збирання восени насіння з рослин обсипається в грунт, що створює сприятливі умови для природного відновлення заростей, тоді як навесні зарості цінних рослин знищуються. Корені і кореневища викопують спеціально пристосованими, зменшеного розміру лопатами-копачами із жолобовидно закрученими лезами, завдяки чому їх легко виймати з грунту. В окремих районах збирачі користуються власними способами добування коренів. Наприклад, корені солодцю викопують вузькими лопатами, кетменями, а корені аїру (лепехи) добувають після спадання води в болотах вилами або граблями із загнутими зубцями. Місцеві (індивідуальні) способи збирання успішно застосовують і збирачі плауна булавовидного (лікоподію), ріжків та ін.

Насіння заготовляють тільки достигле, ціле, не пошкоджене комахами. Очищене від пилу й домішок насіння трохи підсушують на повітрі, щоб запобігти запліснявінню.

Усі надземні частини рослин можна збирати лише у суху погоду (коли на них обсохла ранкова роса) протягом усього дня (до появи вечірньої роси). Підземні частини — корені, кореневища — викопують під час дощу, оскільки їх доводиться перед сушінням мити, попередньо струсивши землю. Деякі корені для дальшого зберігання очищають від кори (аїру, алтеї, солодки та ін.).

Зібрані листя, квітки, соковиті ягоди та ін. натрусом кладуть у кошики; траву, кору, корені висипають у мішки, запобігаючи самозігріванню вологої маси сировини. Так само, щоб уникнути зігрівання і псування рослин, їх не слід залишати на ніч у тарі, в якій вони були принесені, або в купках.

Збираючи сировину з дерев та кущів, треба стежити, щоб не ламались гілки.

Докладніші відомості про збирання і зберігання лікарської сировини подано в описах кожної рослини.

Сушіння і обробка. Правильне сушіння рослинної сировини — одна з важливих умов одержання високоякісної лікарської сировини.

У сирому стані зібрані лікарські рослини під дією власних ферментів бродіння швидко псуються. При цьому в них руйнуються активні начала, змінюється забарвлення. Тому зібрану рослинну сировину треба негайно висушити. Найдоступнішим і найпоширенішим є повітряне сушіння. Більшість лікарських рослин під впливом прямих сонячних променів (внаслідок руйнування хлорофілу) втрачають свій природний колір (листя, наприклад, жовтіє, квітки вигоряють і тьмяніють), а наявні в них (у материнці звичайній, пижмі, чебрецю) ефірні олії можуть вивітритись. Тому сушать рослини у затінку при доброму провітрюванні, під накриттям, на горищах, у повітках, куди прямі сонячні промені не потрапляють.

Основні умови і строки сушіння рослинної сировини такі.

Бруньки (берези, сосни, тополі, смородини) сушать у затінку, розсипаючи тонким шаром, або в сушарках при температурі 25—

30° С. У печі або на печі сушити їх не можна, бо від перегрівання вони розпускаються.

Кору сушать на повітрі у затінку або в чистому приміщенні, що добре провітрюється; її можна сушити і в сушарках при температурі 40—45° С. Для цього кору розкладають на підстилці тонким шаром, час від часу перегортають, але так, щоб шматочки її не потрапляли один на одного (трубка в трубку).

Квітки сушать у день збирання (інакше вони зів'януть і зіпсуються) на повітрі у затінку або в приміщенні, що добре провітрюється. Їх розкладають на підстилці, марлі, папері тонким шаром. Спочатку з квіткової маси видаляють квітконіжки, стеблинки і приквітки. Треба стежити за тим, щоб квітки не пересихали (легко обсипляться і зіпсуються), зберігали свій природний колір.

Листя сушать на повітрі у затінку або в приміщенні, що добре провітрюється, і на горищах під залізним дахом. В усіх випадках його розстилають тонким шаром.

Траву також сушать на повітрі у затінку або в приміщенні, що добре вентилюється, розстеливши тонким шаром на чистій підстилці: стебло до стебла, верхівку до верхівки. Періодично траву перевертають.

Плоди (ягоди) сушать одразу після збирання при вільному доступі повітря: під накриттям, на горищі під залізним дахом, у натопленій печі, на печі, у плодоовочевих сушарках (при температурі 50—60° С), розіклавши тонким шаром на обтягнутих полотном або марлею рамах, ситах, решетах, залізних чи фанерних листах тощо. Плоди шипшини, ягоди малини, чорниці спочатку треба прив'ялити на сонці, що значно прискорює висихання і запобігає утворенню грудок. Під час сушіння плоди і ягоди треба обережно перемішувати, стежачи, щоб вони не злипались і не пересихали. Добре висушені плоди при стисканні їх у кулаці не повинні склеюватися і забарвлювати долоню.

Корені і *кореневища* очищають від землі, миють і сушать у теплому приміщенні, на горищах, під накриттям, у повітках та в інших місцях, що добре провітрюються (при температурі, не вищій ніж 35—40° С), розіклавши на підстилках тонким шаром та часто перевертаючи. Перед сушінням їх рекомендується протягом 1—2 днів прив'ялити на вільному повітрі.

Насіння сушать у приміщенні, що добре вентилюється, або під накриттям, розсипавши тонким шаром на мішковині і часто перемішуючи. Після остаточного висихання насіння зсипають у мішки.

Лікарські рослини, в яких є глікозиди і алкалоїди, треба сушити при температурі 50—60° С, а ті, що містять ефірні олії,— при 25—30° С. Соковиті вітаміновмісні плоди сушать при температурі 70—90° С; при цій температурі також можна сушити снопики рослин, підвісивши їх на мотузочках.

Деякі корені і кореневища (перстачу прямостоячого, гірчака зміїного, родовика лікарського та ін.), які не містять барвних речовин і до яких входить танін, можна сушити безпосередньо на сонці, а корінь валеріани рекомендується трохи прив'ялити на сонці.

Для максимального використання приміщень, зокрема горища, влаштовують стелажі за допомогою вертикальних стояків і прикріплених до них 3—4 рядів поперечних планок (відстань між ними по вертикалі 40—50 см). На планки натягують металеву сітку або

рогожу, марлю, рідку тканину і т. ін. При цьому сировину, яка потребує швидкого сушіння (квітки конвалії, квітки і траву горицвіту та інших глікозидо- і алкалоїдовмісних рослин), розстилають на верхніх полицях, ближче до нагрітого сонцем залізного даху, а ефіту та інших глікозидо- і алкалоїдовмісних рослин), розстилають на нижніх полицях стелажів, але з умовою, щоб запах її не поширювався на верхні полиці.

Рекомендується, де це можливо, використовувати штучне теплове сушіння (плодоовочеві, зернові та інші типи сушарок), внаслідок якого цей процес скорочується і є можливість регулювати температуру.

В осінній період, коли немає можливості сушити рослини надворі і забезпечити теплове сушіння, користуються для цього печами. У них висушують переважно плоди шипшини та інші соковиті ягоди. Відразу після того, як піч натоплено, класти в неї лікарські рослини не можна; потрібна дво-тригодинна перерва, щоб вона не була надто гарячою. З метою перевірки температури в печі в неї вкидають папірець: якщо він не загориться, то можна вміщувати плоди. Для кращого використання об'єму печі в ній влаштовують дво-триярусні стелажі з фанерних листів або металевої сітки.

У випадках, коли сировина за один раз не висохне, її обережно виймають з печі, ставлять у сухому місці і наступного дня процес повторюють. Лікарські рослини можна сушити також на печі і лежанці.

При всіх способах сушіння рослин треба спочатку очистити їх від домішок, пошкоджених частин, пожовклого і побурілого листя, дерев'янистих стеблин, а квітки звільнити від квітконіжок, стеблинок і приквітків. Під час сушіння рослин слід обов'язково дотримувати ідеальної чистоти і стежити за тим, щоб вони не пересохли або не залишились недосушеними. Рослини з інтенсивним ароматом потрібно сушити окремо від інших.

Щойно зібрана сировина містить багато вологи (40—95%), значна частина якої (40—80%) внаслідок сушіння випаровується. Рослина при цьому втрачає у масі (бруньки — приблизно 45%, кора — 40, квітки — 75, листя — 80, трава — 70, корені — 65, ягоди — 80%).

У висушених рослинах, відповідно до затверджених стандартів, повинно бути не більше 12—14% вологи.

Зберігання. Щоб лікарські рослини не втрачали своїх властивостей, їх зберігають у спеціальних умовах: у чистому, сухому місці, що добре провітрюється і куди не проникають прямі сонячні промені та волога. Щоб запобігти подрібненню, їх тримають (у невеликій кількості) в закритих фанерних або картонних коробках, час від часу провітрюючи. Ягоди потрібно зберігати на постійних протягах (підвісивши у тканинних мішечках). До кожного пакунка треба прикріпити фанерну або картонну бирку з зазначенням назви рослини, а на паперових пакетах вказати вміст їх.

Отруйні рослини слід обов'язково тримати під замком.

Ароматні рослини, що містять ефірні олії, необхідно зберігати окремо, щоб їхній запах не переходив на інші рослини.

Як правило, використовувати лікарські рослини, що зберігалися більше одного року, не рекомендується.

Вимоги до якості лікарських рослин. Для ефективності ліків першорядне значення має якість рослин, з яких їх виготовляють.

Тому треба обов'язково дотримувати таких правил поводження з лікарською сировиною.

1. Куплені в аптеках або спеціальних магазинах лікарські рослини мають бути у відповідній цілій упаковці з зазначенням їх назв і кількості.

2. Якщо лікарські рослини збирали самостійно, на упаковці їх до сушіння і після нього слід писати назву.

3. В усіх випадках ярлик на упаковці треба зберігати до повного використання рослин.

4. Перед приготуванням ліків (відвару, настойки, чаю, полоскання і т. д.) з рослин, незалежно від того, де їх придбано (в аптеці, спеціальному магазині, зібрано самостійно), потрібно перевірити цілість упаковки і наявність на ній відповідних написів.

5. Не можна використовувати лікарські рослини із затхлим або не властивим їм запахом, запліснявілі, гнилі, з домішками сторонніх речовин; пошкоджені гризунами; на упаковці яких не вказано назви.

6. Для виготовлення ліків (настойок, відварів, чаїв і т. ін.) рослину треба попередньо відповідно обробити: кору, листя і траву подрібнити на невеличкі шматочки; корені, плоди (ягоди) і насіння — до крупного порошку; квітки використовують цілими. Складаючи суміші з різних подрібнених рослин, треба домагатися одержання однорідної маси.

Необхідно суворо дотримувати рекомендованих в описах доз кожної рослини, а також способів приготування ліків з них.

Шкідники лікарської рослинної сировини та заходи боротьби з ними

Найнебезпечніші для лікарської рослинної сировини шкідники, які заводяться в ній під час її зберігання і перевезення,— кліщі, жуки, личинки метеликів та гризуни.

Кліщі — дрібні павукоподібні комахи, ледь помітні неозброєним оком, що мають на тулубі чотири пари ніжок. Розмножуються вони дуже швидко (за рік виводиться до десяти поколінь). Найсприятливіші для них умови — висока вологість повітря (понад 14%) при температурі 18—25° С. За вологості повітря 13% і температури, нижчої ніж 12° С, кліщі не розмножуються. При температурі 6° С вони впадають у сплячку, а при температурі 30° С гинуть. Кліщі дуже ненажерливі і, незважаючи на свої мікроскопічні розміри, призводять до значних втрат рослинної лікарської сировини. Особливо часто вони уражають ріжки. При значному ураженні цими паразитами сировина перетворюється на порошок.

Жуки — переважно комірні шкідники. Найнебезпечніші з них: комірний довгоносик, шашіль хлібний та кілька видів хрущака. Амбарний довгоносик поїдає переважно зерно (видно проколоті отвори в ньому), хлібна шашіль вигризає ходи в коренях і залишає там лялечки-павутинки і личинки. Хрущак заводиться в різній сировині.

Значної шкоди рослинній сировині завдають *личинки метеликів* і *молі*. Наприклад, личинки молі уражають лікарські ягоди чи зерно, перегризають їх і, роблячи ходи, переплітають павутинням, утворюючи грудочки та забруднюючи сировину своїми екскрементами.

Гризуни (пацюки і миші) поїдають ягоди, деякі корені, псують тару, забруднюють сировину екскрементами.

Для боротьби з шкідниками на складах лікарської сировини вживають профілактичних заходів та застосовують різні засоби їх знищення.

До запобіжних заходів належать: утримання приміщення в чистоті, провітрювання, вибілювання вапном, оберігання сировини від надмірної вологості і систематичний нагляд за її станом.

Велику увагу треба приділяти прибиранню підпідлогового простору приміщень, де збираються потерть з лікарських рослин і сміття, в яких розмножуються кліщі. Щоб очистити підпідлоговий простір, зривають одну дошку у підлозі, вимітають звідти все сміття і насипають шар (1—2 см) негашеного вапна.

До засобів знищення шкідників лікарських рослин відносять: загальну дезинсекцію складських приміщень; дезинсекцію ураженої сировини або нагрівання її в спеціальних сушарках протягом однієї години при температурі 50—60° С. Склади дезинсекціюють двома способами: газовим і вологим. У першому випадку приміщення обкурюють хлорпікрином або дихлоретаном, попередньо замазавши всі шпарини; у другому обприскують підлогу, стелю і стіни концентрованим розчином їдкого натру або гасо-вапняною емульсією.

ОПИС ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН І СПОСОБІВ ЗАСТОСУВАННЯ ЇХ

Авран лікарський — Gratiola officinalis L. Народні назви: зілля від пропасниці, дрислівець, мокрець, благодать, зажмурник, граціолея, кровник, олепяча трава.

Родина ранникові — Scrophulariaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище повзуче. Стебло заввишки 25—60 см, пряме, у верхній частині густолисте, внизу червонувате. Листки супротивні, ланцетовидні; нижні — тупі, майже обгортають стебло, верхні — зубчасті або пилчасті. Квітки поодинокі, пазушні, на довгих квітконіжках, з білим, майже двогубим відгином. Плід — бурувата яйцевидна коробочка; насіння — довгасте, сітчастозморшкувате (мал. 1). Трава неприємна на смак, гірка, гостра, без запаху.

Цвіте влітку.

Росте на вологому грунті — по берегах річок, озер, у долинах; на піщаному грунті — на заплавних луках, у чагарниках.

Райони поширення — лісова і лісостепова зони Європейської частини СРСР, гірська місцевість Кавказу.

Збирають і заготовляють на Україні, зокрема у нижньогірському районі Криму, на Кавказі.

Для виготовлення ліків використовують траву аврану.

Заготовляють надземну частину у червні-липні під час цвітіння рослини, корені викопують восени.

Сушать у приміщенні, що добре провітрюється.

У траві аврану є гірка отруйна аморфна речовина глікозид граціолін і граціотоксин, які й зумовлюють основну лікувальну дію. Рослина містить також сапоніни, кислоти (дубильну та яблучну) і ряд інших цінних речовин.

Усі частини аврану отруйні, чим і пояснюються виснажливі криваві проноси у тварин, які з'їли цю рослину. При споживанні значної кількості її можливі судороги і колапс.

У народній медицині авран використовують як проносний, серцевий, сечогінний і глистогінний засіб. Є відомості про вживання його з метою посилення пологової діяльності та в разі відсутності менструації.

Застосовують: 1) для лікування хвороб серця і жовтяниці — настій або відвар 1 чайної ложки трави аврану в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці через 2—3 год; 2) щоб вигнати глистів — відвар $^1/_2$ чайної ложки трави в 1 склянці води п'ють по 1 чайній ложці через 15—20 хв або настій суміші $^1/_2$ чайної ложки коренів аврану, $^1/_2$ чайної ложки квіток пижма на 1 склянці води дають дітям по $^1/_2$—1 столовій ложці вранці натщесерце і таку саму дозу на ніч, дорослим — по 2 столові ложки вранці і ввечері; 3) як сечогінний засіб — настій $^1/_2$ чайної ложки листків і $^1/_2$ чайної ложки коренів аврану на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; 4) як проносне — сухий порошок цієї суміші вживають по 1 чайній ложці; 5) зовнішньо при хронічних хворобах (виразках, розширенні вен), для лікування забитих місць — свіжу потовчену траву прикладають до хворого місця.

Мал. 1. Авран лікарський

Авран отруйний і користуватись ним можна тільки за порадою лікаря. Споживання препаратів з його трави у великих дозах спричинює сильне подразнення слизової оболонки шлунка і кишок, пронос, судороги.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Gratiolae 1,5—150,0
Muc. Amyli 50,0
M. D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день перед їдою (при серцевій недостатності)

Rp.: Pulv. herbae Gratiolae 0,2
D. t. d. N. 20
S. По 1 порошку 3 рази на день при шкірних хронічних захворюваннях

Аїр тростинний — Acorus calamus L. Народні назви: татарське зілля, лепеха, шувар.

Родина ароїдні (арумові) — Araceae.

Мал. 2. Аїр тростинний

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище товсте, повзуче, гілчасте, зеленувато-жовте ззовні, біле всередині, з довгими коренями-придатками. Листки яскраво-зелені, жорсткі, мечовидні або лінійні, завширшки до 1—2 см. Квітки дрібні, зеленувато-жовті, зібрані на верхівці стебла в суцвіття — циліндричний початок завдовжки 4—12 см, поверхня якого ніби вкрита бородавками. Уся рослина, зокрема кореневище, дуже запашна. Плід — суха ягода (мал. 2).

Цвіте аїр у другій половині травня — червні, але стиглого насіння не дає.

Росте по берегах річок і струмків, на заболочених місцях, у стоячих водах, утворюючи подекуди — в Полтавській області, гирлі Волги, в Сибіру, Казахстані (біля Іртиша) — великі зарості.

Основні райони збирання і заготівлі — Європейська частина СРСР (крім Карпат і Донецької лісостепової зони), Білоруська РСР. Проте внаслідок осушування боліт, проведення гідромеліоративних робіт, надмірної заготівлі запаси аїру скорочуються.

Для приготування ліків використовують кореневища аїру.

Збирають кореневища аїру восени (у вересні-жовтні), коли рівень води в ставках і озерах знижується, до заморозків. Їх можна легко витягувати на берег залізними вилами, лопатами, граблями. Зібрані кореневища очищають від намулу і коренів, промивають, розрізують на куски завдовжки 15—30 см, а товсті ділянки розчахують вподовж.

Коли заготовляють аїр, очищений від кори, кору з нього знімають після в'ялення на повітрі, а потім сушать, розкладаючи тонким шаром у приміщенні, що добре провітрюється, на горищі, під залізним дахом, у печах або сушарках при температурі 30—35° С. При вищій температурі ефірні олії, яких багато в сировині, вивітрюються і цінність її знижується. Сухість сировини визначають за ступенем її ламкості: недосушені кореневища не ламаються, а гнуться. Запах аїру своєрідний, ароматний, на смак він пряно-гіркуватий.

Кореневище аїру крім ефірної олії містить гіркі речовини, акорон, алкалоїд каламін, крохмаль, смолу та ін.

Застосовують: 1) при зниженому апетиті — настій або відвар 1 столової ложки подрібненого кореня в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день перед їдою, по 15—20 готових аптечних крапель на чарку води вживають 3 рази на день за 15—20 хв до їди або по 3—5 крапель на грудочці цукру перед їдою; 2) як складову частину для суміші, з якої готують настої проти запорів,— прохолодний настій 2 столових ложок суміші подрібне-

ного кореня аїру, кори жостеру ламкого, листя м'яти, кропиви (по 2 столові ложки) і коренів кульбаби та валеріани (по 1 столовій ложці) на 2 склянках води (кип'ятять 10 хв) п'ють уранці і ввечері по $^1/_2$ склянки; 3) проти випадання волосся — настоєм суміші подрібнених кореневища аїру, кореня лопуха, квіток нагідок і шишок хмелю (по 1 столовій ложці) на 1 л води змочують волосся на ніч (2—3 рази на тиждень).

Корені і кореневища аїру входять до складу апетитного чаю № 1 і шлункового чаю № 1.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. rad. Calami 10,0—200,0
D. S. По $^1/_4$ склянки 3 рази на день до їди

Rp.: Dec. rad. Calami 10,0—180,0
D. S. Для полоскання

Rp.: T-rae Calami aroma ticae 20,0 ml
D. S. По 20 крапель 3 рази на день перед їдою для апетиту

Rp.: Rhiz. Calami 100,0
D. S. 1 столову ложку кореневища аїру залити 1 склянкою окропу, кип'ятити 10 хв. Після охолодження процідити і пити по $^1/_4$ склянки 3 рази на день за 30 хв до їди

Алоє деревовидне — Aloe arborescens Mill. Народні назви: сабур, столітник, лікар.

Родина лілійні — Liliaceae.

Багаторічна вічнозелена тропічна рослина з коротким стовбуром. Листки великі, до 60 см у довжину, м'ясисті, соковиті, мечовидні, по краях з колючками. Квітки дзвониковидної форми, червоні або жовті, розміщені на верхівці довгої китиці у вигляді красивого суцвіття (мал. 3).

Культивують у Закавказзі, зокрема в приморській частині Аджарії, та в Середній Азії. Вирощують як кімнатну рослину. Батьківщина алоє — Південна Африка, де воно росте як дика рослина.

Для виготовлення ліків використовують листки і сік з них.

Збирають цілком розвинені листки, зрізуючи біля самої основи, і видавлюють з них сік, що має неприємний запах, гіркий смак та розчинний у воді і спирті.

Сік алоє містить глікозид алоїн, цукор, емодин, алоє-смолу, ефірну олію та інші речовини. Загуслий і затверділий сік називають сабуром. Свіже листя алоє та сік з нього здавна використовували в народній медицині єгиптяни, індуси, греки і римляни при опіках, виразках, що не гояться, наривах, лишаях, як проносний засіб, а також при туберкульозі легень, гортані, очей тощо. Тепер алоє також широко використовують в США, Англії та інших країнах.

Застосовують: 1) як проносне при хронічному запорі, гастриті, як загальнозміцнювальний засіб, при бронхіті, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки — свіжий сік з листків рослини вживають по 1 чайній або десертній ложці 2—3 рази на день

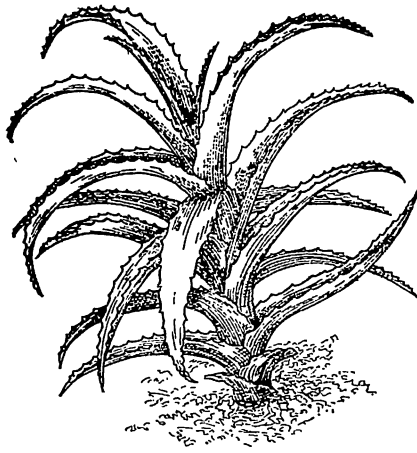

Мал. 3. Алоє деревовидне

за $^1/_2$ год до їди (проносний ефект настає через 8—10 год); 2) для лікування опіків, ран, що не гояться, лишаїв використовують зовнішньо $^1/_4$—$^1/_2$ склянки соку або прикладають до ран листки, попередньо очистивши їх від шкірки. Внаслідок цього біль швидко зменшується, поліпшується самопочуття хворого, прискорюється загоєння уражених ділянок шкіри. Сік алоє виявляє бактерицидний вплив на ряд мікробів.

Препарат з листків алоє, виготовлений за методом акад. В. П. Філатова (в ампулах по 1 мл), та водний екстракт містять у своєму складі так звані біогенні стимулятори — особливі речовини, що підвищують захисні сили організму,— і застосовуються у тканинній терапії.

Препарат В. П. Філатова успішно використовується для лікування багатьох хвороб очей (кон'юнктивітів, помутніння скловидного тіла та ін.). Тканинні препарати ефективні при лікуванні виразкової хвороби шлунка і дванадцятипалої кишки, невриту, міозиту, бронхіальної астми та ін.

В аптеках продається екстракт алоє рідкий, який лікарі призначають по 1 чайній ложці 3 рази на день у тих випадках, що й екстракт алоє для ін'єкцій. Курс лікування — 30—45 днів.

У разі опіків та ураження шкіри при променевій терапії застосовують лінімент алоє, який наносять тонким шаром на ушкоджену поверхню.

У народній медицині алоє використовують для лікування туберкульозу легень і виразки шлунка в такій суміші: соку з свіжих листків три-п'ятирічного алоє — 30 г, гусячого або свинячого смальцю — 200 г, масла (несолоного) — 200 г, меду — 200 г, какао (порошку) — 200 г. 1 столову ложку цієї суміші розводять 1 склянкою гарячого молока і випивають за 2 рази протягом дня.

Лікарські приписи

Rp.: Extr. Aloës fluidi 100,0
D. S. По 1 чайній ложці 3 рази на день

Rp.: Succi Aloës 100,0
D. S. По 1 чайній ложці 2—3 рази на день за 30 хв до їди

Rp.: Extr. Aloës fluidi 1,0
D. t. d. N. 10 in amp.
S. По 1 мл під шкіру протягом 15—50 днів

Rp.: Linim. Aloës 50,0
D. S. Нанести на уражену поверхню

Алтея лікарська — Althaea officinalis L. Народні назви: рожа лікарська, дика рожа, калачики аптечні, маковійник, дикий мак.

Родина мальвові — Malvaceae.

Багаторічна шовковиста від зірчастих волосків трав'яниста рослина. Кореневище мало розгалужене, з основним дерев'янистим коренем та бурувато-жовтими коренями-придатками. Стебло пряме або гілчасте, заввишки 0,6—1,5 м. Листки розташовані по черзі, сірувато-зелені; нижні — округлі, яйцевидні, верхні — довгасто-яйцевидні, бархатисто густоопушені. Квітки блідо-рожеві п'ятипелюсткові, з фіолетовими тичинками, зібрані у волотевидно-китицевидні суцвіття. Плід збірний, складається з 15—20 одногнізних плодиків, які містять темно-буре бруньковидне насіння (мал. 4).

Цвіте і плодоносить у липні-серпні.

Росте по берегах річок, озер і водоймищ, у заплавах на болотяних низинах, у чагарниках, на солонцюватих луках, в ущелинах.

Райони поширення — середня і південна зони Європейської частини СРСР, зокрема Україна, Кавказ, заплави Кубані, Дону, Тереку і Волги, Середня Азія, Західний і Східний Сибір, Казахстан. Культивується на Україні і в Краснодарському краї.

Основні райони збирання і заготівлі — Україна, Воронезька область РРФСР, Дагестан і прилеглі до нього райони.

Для виготовлення ліків використовують корені рослини, іноді листя.

Збирають корені алтеї рано навесні і головним чином восени. Викопують їх із землі цілком, обтрушують з них землю, відокремлюють стебла і головчасті частини кореневища. Видаляють і основний, стрижневий, корінь, залишаючи тільки молоді бокові корені. Очищати від кори не треба. Корені прив'ялюють на повітрі (товстіші розчахують вздовж) і швидко сушать. Добре висушені корені не бувають дерев'янистими. Не допускається ураження їх пліснявою або комахами.

Сушать корінь алтеї, розвішуючи в пучках на мотузках у теплому приміщенні, що провітрюється, або розтрушуючи тонким шаром по розстеленій на печі рогожці. На смак він солодкуватий, з відчуттям слизистості, запах має слабкий, своєрідний. Містить значну кількість рослинного слизу (35%), крохмалю (37%), в'яжучі речовини, яблучну кислоту, тростинний цукор

Мал. 4. Алтея лікарська

та ін. Основним активним началом кореня вважають слизисту речовину, яка може набрякати у воді, а при вживанні вкривати запалені слизові оболонки і захищати їх від подразнення, з чим і пов'язане застосування алтеї лікарської при гострих респіраторних вірусних інфекціях. Алтея лікарська отруйна.

Застосовують як відхаркувальний засіб (обволікальний і пом'якшувальний) — настій 1 столової ложки подрібненого кореня на 1 склянці холодної води протягом 4 год дають пити дорослим по 1—2 столові ложки 3—4 рази на день, дітям — по 1 чайній ложці 4—6 разів на день. З цією ж метою суміш квіток коров'яка, 2 чайних ложок подрібненого кореня алтеї лікарської (8 частин), листків підбілу (мати-й-мачухи — 4 частин), потовчених плодів анісу (2 частин), кореня солодки (3 частин), фіалкового кореня (1 частини) заварюють як чай, настоюють 20 хв, проціджують і п'ють теплим по $^1/_2$ склянки через кожні 3 год. В аптеках продають готовий сироп з кореня алтеї лікарської, який призначають дітям по 1 чайній ложці через кожні 2 год.

Науковці Харківського науково-дослідного хіміко-фармацевтичного інституту запропонували новий препарат із алтеї лікарської — мукалтін, який з успіхом застосовується для лікування захворювань дихальних шляхів і легенів (бронхіту, пневмонії, трахеїту та ін.).

Корінь алтеї лікарської входить до складу грудних чаїв № 1—4 (див. с. 212).

Подрібнений корінь алтеї лікарської зберігають у сухому приміщенні, що добре провітрюється, оскільки він має здатність вбирати вологу, внаслідок чого вкривається пліснявою.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. rad Althaeae 10,0—180,0
Liq. Ammonii anisati 4,0 ml
Natrii hydrocarbon 4,0
M. D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Dec. rad. Althaeae 5,0—100,0
Sir. Glycyrrhizae 20,0
M. D. S. По 1 чайній ложці 3 рази на день (як відхаркувальний засіб при бронхіті у дітей)

Rp.: Sir. rad. Althaeae 50,0
D. S. По 1 чайній ложці 3 рази на день (як пом'якшувальний засіб при бронхіті)

Rp.: Mucalthini 0,05
D. t. d. N. 20 in tabul.
S. По 1 таблетці 2—3 рази на день

Амі зубна — Ammi visnaga L. Народна назва: кела.
Родина селерові (зонтичні) — Apiaceae (Umbelliferae).

Дворічна трав'яниста рослина. Стебло гілчасте, листки двічі-тричіперисторозсічені. Суцвіття — складний зонтик на довгому квітконосі, промені його під час цвітіння простягнуті, а біля плодів спрямовані догори, починають тверднути. Квітки дрібні, білі. Пло-

ди — сім'янки яйцевидної форми, двороздільні.

Цвіте у червні-липні.

Росте як культурна рослина на півдні України, в Молдавії.

Для виготовлення ліків використовують дозрілі плоди амі зубної (мал. 5).

Сушать зібрані плоди у сухому приміщенні, що добре провітрюється, тонким шаром, часто перемішуючи. Запах плодів ароматний, смак гіркий.

Використовується при стенокардії і бронхіальній астмі. Харківський науково-дослідний хіміко-фармацевтичний інститут виготовив з насіння амі препарат келін (таблетки по 0,02 г), який призначається лікарем (2—3 рази на день після їди).

Мал. 5. Амі зубна

Лікарський припис

Rp.: Khellini 0,02
D. t. d. N. 12 in tabul.
S. По 1 таблетці 2—3 рази на день після їди

У нашій країні культивується амі велика (Ammi majus L.). В насінні цієї рослини містяться фурокумарини. Суміш двох фурокумаринів — ізопімпінеліну і бергаптену — дістала назву аміфурину (Ammifurinum) і застосовується як фотосенсибілізуючий засіб при гніздовій плішивості, вітиліго.

Форми випуску препарату — таблетки по 0,002 г, 1—2% розчин по 50 мл в склянках. Таблетки вживають по одній 2—4 рази на день, 2% розчином змазують уражені місця.

Можливі побічні явища внаслідок використання препарату: головний біль, серцебиття, диспепсичні прояви та ін. Аміфурин забороняється призначати при гіпертонічній хворобі, тиреотоксикозі, хворобах печінки, нирок, крові, дітям до 5 років.

Лікарські приписи

Rp.: Ammifurini 0,02
D. t. d. N. 100 in tabul.
S. По 1 таблетці 2—4 рази на день

Rp.: Sol. Ammifurini 2% — 50,0 ml
D. S. Змазувати уражені частини шкіри

Аніс звичайний — Anisum vulgaris Gaertn. Народні назви: ганус, ганиж.

Родина селерові (зонтичні) — Apiaceae (Umbelliferae).

Мал. 6. Аніс звичайний

Однорічна трав'яниста рослина (мал. 6). Стебло пряме, гілчасте, заввишки 30—50 см, кругле, трав'янисте, вкрите коротким пушком. Листки: нижні — суцільні, з довгим черешком і з чималими зубцями по краях; середні — трійчасті, з довгим черешком; верхні — три-, п'ятироздільні, без черешка. Квітки дрібні, білі. Плоди яйцевидні — трохи сплюснуті з боків двосім'янки, вкриті короткими волосками, що при достиганні розпадаються на два маленьких напівплоди зеленувато-сірого кольору. Смак насіння пряний, трохи солодкуватий, запах сильний, ароматний.

Цвіте у червні-липні, плодоносить у серпні.

У дикому стані на території Радянського Союзу не зустрічається, культивується у Воронезькій і Курській областях (Острогозький, Валуйський і Бирючанський райони), на Північному Кавказі й Україні (в Херсонській, Хмельницькій та інших областях).

Для виготовлення ліків використовують насіння анісу.

Збирати починають до повного його достигання (з середини серпня).

Плоди анісу звичайного містять ефірну олію, що на 80—90% складається з анетолу. Саме ефірна олія зумовлює відхаркувальну і вітрогінну (газогінну) дію рослини. Препарати анісу звичайного посилюють моторну і секреторну діяльність травного каналу.

Застосовують: 1) при кашлі як відхаркувальне і пом'якшувальне — настій 1 чайної ложки насіння анісу звичайного на 1 склянці окропу (настоювати треба 20 хв) проціджують, охолоджують і п'ють по $^1/_4$ склянки 3—4 рази на день за $^1/_2$ год до їди або вживають нашатирно-анісові краплі по 20—30 крапель 3—4 рази на день; 2) як вітрогінне (при здутті кишок) і жовчогінне — цей самий настій вживають по $^1/_4$ склянки 3 рази на день за $^1/_2$ год до їди; 3) при болях у шлунку — анісові краплі (є в аптеках) приймають по 3—6 на грудочці цукру 2—3 рази на день.

Анісове насіння входить до складу грудних чаїв № 3—6, шлункового чаю № 2, проносного чаю № 3 і сенжерменського чаю.

Ефірна анісова олія міститься в нашатирно-анісових краплях, грудному еліксирі.

Зберігають анісове насіння у сухому місці.

Лікарські приписи

Rp.: Liq. Ammonii anisati 10,0 ml
D. S. По 10 крапель 3 рази на день як відхаркувальне

Rp.: Elix. pectoralis 15,0 ml
D. S. По 30 крапель 3 рази на день як відхаркувальне і протикашлеве

Rp.: Speciei pectoralis 200,0
D. S. 1 столову ложку залити 2 склянками води, настояти 20 хв, процідити і пити по $^1/_2$ склянки настою через кожні 3 год як протикашлеве

Rp.: Fruct. Anisi vulgaris 50,0
D. S. 1 чайну ложку плодів облити склянкою окропу, настояти, процідити і пити по $^1/_4$ склянки настою 3—4 рази на день за 30 хв до їди

Rp.: Ol. Anisi 10,0
D. S. По 2—3 краплі на 1 столову ложку теплої кип'яченої води 2—3 рази на день як відхаркувальний засіб

Аралія маньчжурська — Aralia mandshurica Rupr. et Maxim. Народні назви: шпичак-дерево, бісове дерево.

Родина аралієві — Araliaceae.

Невисоке дерево (1,5—5 м заввишки) декоративного вигляду, віддалено нагадує пальму: тонкий стовбур прямий, рясно вкритий короткими шпичаками, закінчується вгорі кільцем великих листків (мал. 7). Листки двічіперчастоскладні, на довгих черешках. Квітки дрібні, зеленуваті, зібрані у декілька довгих густих волотей завдовжки до 45 см. Восени достигають соковиті синьо-чорні кулясті плоди з 5 кісточками всередині. Цвіте у липні-серпні.

Аралія маньчжурська подекуди утворює густі зарості, крізь які важко продертися, або росте невеликими групами чи поодиноко.

Поширена аралія лише на Далекому Сході — в підлісках хвойно-широколистяних лісів Приморського краю, за межами СРСР — в Кореї і Північно-Східному Китаї.

У медичній практиці використовують корені, що нарі-

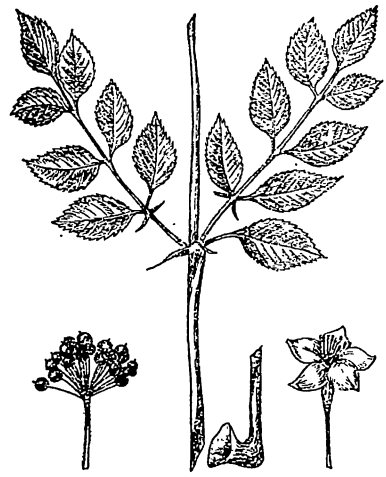

Мал. 7. Аралія маньчжурська

зають шматками різної довжини. Вони дуже волокнисті, ззовні бурі, всередині — білуваті.

Сушать їх у теплому приміщенні або в сушарках при температурі, не вищій, ніж 30° С.

Корені аралії маньчжурської містять аралозиди А, В і С, ефірну олію, алкалоїд аралін, смоли.

Настойку із коренів аралії готують протягом 7 днів на 70% спирті у співвідношенні 1 : 5. Препарат цей малотоксичний і за лікувальною дією наближається до женьшеню. Призначають настойку аралії хворим з астенічним станом і астено-іпохондричним синдромом при шизофренії, у разі зниження розумової діяльності і працездатності, при імпотенції. Вживають її по 30—40 крапель 2—3 рази на день протягом місяця.

Враховуючи виражений стимулюючий вплив настойки аралії на нервову систему, її слід вживати тільки за призначенням лікаря. При безсонні і підвищеній збудності вона протипоказана.

Лікарський припис

Rp.: T-rae Araliae 50,0 ml
D. S. По 30—40 крапель 2—3 рази на день

Арніка гірська — Arnica montana L. Народні назви: скусівник гірський, нечуй-вітер.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 60 см, з коротким циліндричним кореневищем, від якого відходять численні тонкі придаткові корені. Стебло пряме або малогілчасте у верхній частині, опушене короткими волосками. При корені стебла є 4—6 супротивних коротко-черешкових яйцевидних цілокраїх листків, зібраних у розетку.

Мал. 8. Арніка гірська

Листки на стеблі супротивні, сидячі, напівстеблообгортні, обернено-яйцевидні, цілокраї. Суцвіття — пряме або похилий квітковий кошик, який охоплює яєчно-жовті крайові язичкові і оранжево-жовті трубчасті квітки. Крайові квітки з тризубчастим, а трубчасті — з п'ятизубчастим відгином. Плід — сім'янка з чубком (мал. 8).

Цвіте у червні-липні.

Росте на схилах гір, у чагарниках, на лісистих луках.

Райони поширення — Карпати, Чернівецька область (Вижницький район), Закарпаття (Березнянський, Рахівський райони); дуже рідко зустрічається у Білорусії, Латвії, Литві.

Основний район збирання і заготівлі — Карпати. Арніка гірська занесена на сторінки «Червоної книги» СРСР. Як лікарська сировина вона замінюється іншими видами — арнікою улисненою та арнікою Шаміссо, що

культивуються на Україні у спеціалізованих радгоспах лікарських рослин.

Для виготовлення ліків використовують кошики цілком, квітки з квітколожем і обгорткою.

Збирають кошики під час цвітіння (зрізуючи їх біля самої основи) погожими, ясними днями, після того, як спаде роса, і негайно сушать.

Сушать кошики швидко, уникаючи сонячних променів. Найкраще сушити у печі або в сушарках при температурі 55—60° С (при цьому гинуть усі комахи і личинки). Запах арніки гірської слабкоароматний, на смак вона гостро-гіркувата.

Квітки арніки гірської містять барвник арніцин, жир (до 40%), віск, смолу, жовтий пігмент, фумарову, яблучну і молочну кислоти, білок, камедь, дубильні речовини, мінеральні солі, невелику кількість ефірної олії (0,04—0,4%) та інші речовини.

Застосовують: 1) при забитих місцях, порізах, саднах, дрібних пораненнях і кровотечах — тампони, змочені водною настойкою або відваром 2 чайних ложок квіток арніки гірської в 1 склянці води або ж готовою (аптечною) настойкою 2 чайних ложок арніки, розведеною в 1 склянці охололого окропу, прикладають до ураженої ділянки; 2) як засіб, що заспокоює нервову систему і серце,— відвар 1 столової ложки арніки в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; 3) як жовчогінний засіб.

Лікарські приписи

Rp.: T-rae Arnicae 10,0 ml
D. S. По 20 крапель 3 рази на день

Rp.: T-rae Arnicae 25,0 ml
D. S. По 30—40 крапель 2—3 рази на день до їди як жовчогінний засіб

Аронія чорноплода — Aronia melanocarpa (Michx.) Elliot. Народна назва: горобина чорноплода.

Родина розові — Rosaceae.

Невеличкий густий кущ заввишки 2,5 м (мал. 9). Листки чергові, подібні до вишневих, блискучі, яскраво-зелені. Квітки білі або рожеві, п'ятипелюсткові, зібрані у щитовидні суцвіття. Плоди кулясті, чорні, соковиті, 6—15 мм у діаметрі, достигають у серпні-вересні. Цвіте у травні-червні.

Росте у дикому стані в східних районах Північної Америки. У нашій країні культивується як цінна лікарська і декоративна рослина. Як промислова культура вирощується на Алтаї, під Москвою і Ленінградом, на Україні.

Збирають плоди у вересні-жовтні.

У плодах аронії чорноплодої містяться флавоноїди (гесперидид, рутин, кверцетин), похідні ціанідину, органічні кислоти (0,8%), аскорбінова кислота (30—167%), вітамін Р (500 г/л), нікотинова кислота (0,002—0,007 г/л), тіамін, каротин (0,044—0,056 г/л), цукор, дубильні і пектинові речовини (0,48%), мікроелементи (бор, фтор, мідь, молібден, марганець, магній, залізо, йод). У листі і квітках є рутин, гіперозид, інші похідні кверцетину, а також велика кількість хлорогенової і нехлорогенової кислот. З ягід готують повидло, компот, сік. Повидло роблять так. До 1 кг підсушених розтертих

Мал. 9. Аронія чорноплода

ягід додають 700 г цукру-піску. Зберігають у сухому прохолодному місці. Для лікувальних цілей використовують свіжий сік аронії, плоди, повидло. Їх рекомендують при гіпертонічній хворобі, атеросклерозі, при геморагічному діатезі, кровотечі різного походження, при лікуванні хворих антикоагулянтами, як профілактичний засіб, при опіках.

У плодах аронії вміст аскорбінової кислоти невеликий, тому при виготовленні настоїв її поєднують з плодами шипшини або смородини, в яких цього вітаміну багато.

При гіпертонії вживають свіжий сік ягід і компоти з них — по $^1/_2$ склянки натщесерце протягом 15 днів.

Лікування соком і плодами аронії протипоказане при виразковій хворобі шлунка, дванадцятипалої кишки, при гіперацидному гастриті (збільшується виділення шлункового соку), а також у разі підвищеного зсідання крові.

Лікарські приписи

Rp.: Succi Aronii 500,0
D. S. По 3 столові ложки 3 рази на день за $^1/_2$ год до їди

Rp.: Fruct. Aronii 500,0
D. S. По 100,0 на прийом за 30 хв до їди 3 рази на день

Астрагал шерстистоквітковий — **Astragalus dasyanthus Pall.** Народні назви: божі ручки, вовчий горошок волохатий, золототисячник, котячий горох, перелет, перелет польський, перелет солодколистий, солодке зілля.

Родина бобові — Fabaceae (Leguminosae). Багаторічна рослина з довгим волохатим опушенням (мал. 10). Стебла прямі, заввишки 10—35 см, добре розвинені. Листки непарнопірчасті, на коротких черешках, складаються з 12—14 пар листочків. Листочки ланцетно-довгасті, з обох боків густо опушені шовковисто-білуватими волосками. Квітки жовті, також густо опушені, зібрані в густі голівчасті, майже кульовидні суцвіття на довгих квітконіжках. Плід — шкірястий біб овальної форми (по 5—15 штук).

Цвіте у червні-липні, плодоносить з липня по вересень. Квітки мають приємний медовий запах.

Росте на схилах степових балок.

Райони поширення — Україна (Дніпропетровська і південні райони Полтавської та Харківської областей, північні райони Херсонської та Миколаївської областей, Кіровоградська область). Вид занесений на сторінки «Червоної книги» Української РСР.

Для виготовлення ліків використовують усю надземну частину рослини.

Збирають траву під час цвітіння.

Сушать на вільному повітрі і в приміщенні, що добре провітрюється.

Препарати з трави астрагалу шерстистоквіткового посилюють роботу серця, особливо при стомленні, уповільнюють ритм серцевих скорочень, розширюють судини ряду внутрішніх органів і помірно знижують артеріальний тиск. Астрагал розширює коронарні судини, що живлять серце, і судини нирок, прискорює кровообіг і спричинює сечогінний ефект.

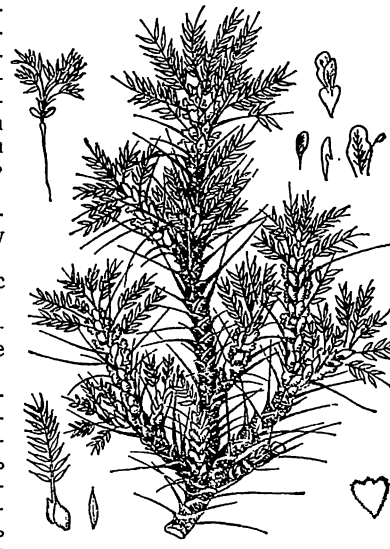

Мал. 10. Астрагал шерстистоквітковий

Препарати астрагалу дуже широкої дії, не зумовлюють (у звичайних дозах) ускладнень чи неприємних відчуттів.

Застосовують препарати астрагалу при хронічній коронарній недостатності (грудна жаба) і гіпертонічній хворобі — водний настій 1 столової ложки подрібненої трави астрагалу на 1 склянці окропу п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

Препарати астрагалу дозволені для використання у науковій медицині.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. Astragali pubiflori 10,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Inf. Astragali pubiflori 30,0—500,0
D. S. На клізму $^1/_4$ склянки (50 мл)

Бавовник — Gossypium L. Народні назви: бавовна, бамба.
Родина мальвові — Malvaceae.

Однорічна трав'яниста рослина (мал. 11). Стебло заввишки 1—2 м, гілчасте, вкрите м'якими волосками і чорними крапковими залозками. Листки розміщені по черзі, великі. Квітки також великі, розміщені поодинці в пазухах листків. Віночок залежно від виду і форми жовтий, кремовий або іншого забарвлення, з п'ятьма обернено-яйцевидними роздільними пелюстками. Плід — суха багатона-

Мал. 11. Бавовник

сінна зелено-бурого кольору яйцевидна коробочка завбільшки з волоський горіх. Насіння має темно-буру оболонку, густо вкриту довгими м'якими сніжно-білими або трохи жовтуватими волокнами, що в масі утворюють клубок білих ниток — бавовну.

Цвіте з липня по серпень, плоди достигають у вересні-жовтні.

Росте тільки як культурний вид (культивується).

Райони поширення — Середня Азія, Кавказ, Україна, Молдавія та інші південні райони Радянського Союзу.

Для виготовлення ліків використовують кору коренів, а також окремо корінь бавовнику.

Збирають кору коренів пізно восени (наприкінці жовтня) після збирання бавовнику. З викопаних коренів струшують землю, здирають кору і сушать її на вільному повітрі протягом кількох діб.

Кора бавовнику містить госипієву кислоту, дубильні та інші речовини.

У лабораторії антимікробних і противірусних засобів ВНДІ лікарських рослин в корі бавовнику виявлено природні сполуки, що згубно впливають на деякі віруси. Одержаний з бавовнику препарат госипол можна використовувати для лікування вірусних захворювань шкіри і слизових оболонок. Найближчим часом розпочнеться промислове виробництво цих ліків.

Бавовна, яку дістають з рослини, йде на виготовлення тканини, а в медичній практиці — для одержання вати, перев'язного матеріалу і колодію.

Олію з бавовникового насіння використовують у медицині для виготовлення мазей і пластирів.

Застосовують рідкий екстракт з кори коренів бавовнику — вживають по 30—40 крапель 2—3 рази на день.

Лікарський припис

Rp.: Extr. Gossypii fluidi 30,0
D. S. По 30 крапель на чарку води 3 рази на день

Багно звичайне — Ledum palustre L. Народні назви: багнюк, блошинник, богульник.

Родина вересові — Ericaceae.

Прямий дуже пахучий вічнозелений кущ заввишки 50—130 см. Корінь галузистий, дерев'янистий. Гілочки вкриті рудувато-бурим залозистим повстеподібним опушенням; листки у верхній частині

темно-зелені, розміщені по черзі, шкірясті, на коротких черешках, лінійно-довгасті, із загнутими донизу краями, знизу — рудуваті, повстисті, завдовжки 25—35 мм і завширшки 3—5 мм. Квітки правильні, білі, розміщені на довгих опушених квітконіжках, зібрані на верхівці стебла і гілок у вигляді багатоквіткових щитків. Плід — овальна п'ятигнізда багатонасінна коробочка (мал. 12).

Цвіте у травні-серпні.

Росте багно по болотах (мохових, торфових) і в дренованих лісах у вигляді великих заростей.

Мал. 12. Багно звичайне

Райони поширення — північ Європейської частини СРСР, Сибір і почасти Україна. Основні райони збирання і заготівлі — Сибір, північ і захід України.

Для виготовлення ліків використовують траву (пагони з листям).

Збирають у червні—серпні під час цвітіння.

Сушать траву на вільному повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється. Запах листя бальзамний, сильний, запаморочливий. Смак гіркувато-пряний, нагадує камфору. Уся рослина отруйна.

Містить ефірну олію (0,9—2%), глікозид ериколін (арбутин), фітонциди, кверцитрин, дубильні та інші речовини. Ефірна олія рослини виявляє подразну дію, вона є майже в усіх частинах багна звичайного.

Багно звичайне як лікувальний засіб відоме ще з XV ст. Його широко використовують у народній медицині і гомеопатії. Встановлено, що препарати багна звичайного пом'якшують кашель, сприяють видаленню мокротиння, розслаблюють гладкі м'язи бронхів, мають деякі протизапальні і болезаспокійливі властивості, згубно впливають на комах і кліщів (тому їх використовують для обкурювання кімнат, лікування домашніх тварин і худоби — свиней і коней).

В експериментах виявлено здатність багна звичайного розширювати судини і знижувати артеріальний тиск. Останнім часом рослину використовують у науковій медицині. Ефірна олія її бактерицидно діє на золотавий стафілокок.

Застосовують: 1) при кашлі як відхаркувальне і при коклюші — настій 1 столової ложки трави багна звичайного на стадії цвітіння на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 5—6 разів на день. Цей настій використовують при спастичних ентероколітах, а ефірну олію — при гострих ринітах і грипі; 2) при м'язовому і суглобовому ревматизмі, бронхіальній астмі — настій 2 столових ложок трави багна звичайного на 1 л окропу п'ють по $^1/_2$ склянки 5—6 разів на день.

Лікарський припис

Rp.: Inf. herbae Ledi palustrie 10,0—150,0
Sir. Althaeae ad 180,0
M. D. S. По 1 столовій ложці через кожні 2 год

Бадан товстолистий.— Bergenia crassifolia (L.) Fritsch. Народні назви: монгольський чай, чагир.

Родина ломикаменеві — Saxifragaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище товсте, довге, повзуче, гілчасте, з великим коренем. Стебло товсте, безлисте, заввишки до 50 см. Листки прикореневі, великі, черешкові, шкірясті, темно-зелені, блискучі, округлі. Квітки з нижнього боку з крапковими залозками, дзвониковидні, лілово-рожеві, зібрані у велике волотисто-шаровидне суцвіття. Насіння багато, воно зморшкувате (мал. 13).

Цвіте у травні-червні, плодоносить у серпні.

Росте на скелях, кам'янистих схилах і в гірських районах тайги.

Райони поширення — Західний і Східний Сибір, Східний Казахстан, Алтай, Саяни, Прибайкалля, Якутія та ін.

Для виготовлення ліків використовують кореневище і корені бадану.

Збирають у серпні-вересні. Кореневища і корені легко висмикують руками, надземну частину рослини зрізують і відкидають, а потім старанно витрушують, промивають, ріжуть на куски, прив'ялюють на вільному повітрі (просто неба) і досушують у приміщенні, що добре провітрюється, розіклавши тонким шаром на підстилці.

Мал. 13. Бадан товстолистий

Кореневища і корінь бадану містять до 25% дубильних речовин, глікозид бергенін, крохмаль, щавлевокислий кальцій, ефірну олію, цукристі речовини (в листках є до 22% глікозиду арбутину).

Основна властивість бадану — виявляти в'яжучу, протимікробну, протизапальну дію.

Застосовують при колітах неінфекційного походження — екстракт (можна придбати в аптеці) по 20—30 крапель п'ють 3—4 рази на день. Цим екстрактом можна скористатися при стоматитах (запаленні ясен) для полоскання рота, змазування ясен, розвівши 2 чайні ложки екстракту в $^1/_2$ склянки води; екстрактом лікують ерозію шийки матки (в акушерсько-гінекологічному кабінеті під наглядом лікаря).

Лікарські приписи

Rp.: Extr. Bergeniae fluidi 50,0
D. S. 1 столову ложку на 1 л окропу для спринцювання

Rp.: Extr. Bergeniae fluidi 10,0
D. S. По 20 крапель на чарку води 3 рази на день

Баранець звичайний, або **плаун баранець — Hyperzia selago (L.),** або **Bernh. ex Schrank et Mart. (Lycopodium selago) (L.)** Народні назви: п'ядич баранець, баранець звичайний.

Родина плаунові — Lycopodiaceae.

Багаторічна вічнозелена трав'яниста спорова рослина, що утворює декілька скручених прямостоячих стебел заввишки до 25 см, дихотомічно розгалужених (мал. 14). Стебла густо вкриті гострими відстовбурченими листочками.

На відміну від інших видів плаунів баранець не утворює спороносних колосків. Спори містяться в дрібних спорангіях, розташованих у пазухах листків верхньої й середньої частин стебла. Корені невеликі, слаборозгалужені.

Райони поширення — Полісся, Карпати, Кавказ. Вид занесений на сторінки «Червоної книги» України, тому заготівлю сировини в природі заборонено.

Рослина отруйна. Містить алкалоїди селягін, анотинін, лікоподин, псевдоселягін (від 0,4 до 1,1%), флавоноїди, смолисті речовини, цукри, мінеральні солі і мікроелементи.

Збирають траву протягом усього літа. Для збереження запасів сировини рослину зрізують біля прикореневої частини, а не висмикують із землі. Сушити її необхідно на добре провітрюваних горищах, під накриттям. Зберігати суху рослину слід у щільно закритих банках, подвійних паперових мішках.

У народній медицині пагони плауна баранця використовують як блювотний і проносний засіб, для лікування алкоголізму, як засіб від куріння, а також при ревматизмі, туберкульозі, неврастенії, порушенні обміну речовин. Лікуватися потрібно під наглядом лікаря.

Хворим на алкоголізм призначають 5% відвар баранця. Для цього насипають 10 г подрібненої трави у колбу, заливають 200 мл води, кип'ятять 15 хв. Після охолодження відвар фільтрують, зберігають у холодному місці 2 доби. Лікування необхідно провадити лише в умовах спеціалізованої клініки у поєднанні з психотерапією. Дія плауна баранця

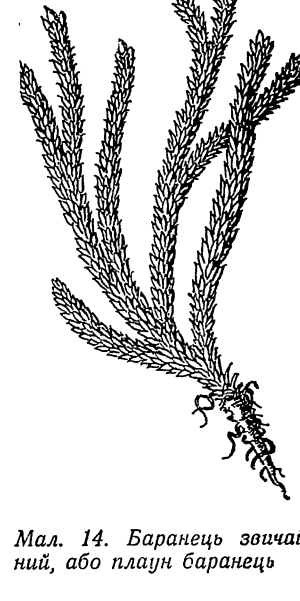

Мал. 14. Баранець звичайний, або плаун баранець

на організм основана на утворенні негативної умовнорефлекторної реакції на алкоголь (загальний тяжкий стан, слинотеча, зниження артеріального тиску, зменшення частоти дихання, нудота, блювання і т. п.). Нудота посилюється, якщо хворий вживає спиртні напої або курить.

Негативна реакція на алкоголь настає після 2—3 сеансів вживання відвару плауна баранця.

З метою запобігання рецидиву алкоголізму при появі потягу до спиртного необхідно провести ще 1—2 курси лікування (через півроку, 1—2 роки і більше, залежно від стану хворого та його реакції на алкогольні напої).

Іноді внаслідок лікування відваром плауна баранця виникає біль у животі, непритомність, настає колапс.

У стані непритомності або колапсу хворого кладуть у ліжко, до ніг прикладають грілку, дають понюхати нашатирний спирт, у вену вводять глюкозу та аскорбінову кислоту. При послабленні роботи серця призначають кофеїн, а в разі пригнічення дихання — лобелін, кордіамін, коразол. Ефективне також вдихання карбогену. Якщо артеріальний тиск знижений, слід ввести ефедрин або мезатон.

Забороняється використання відварів плауна баранця при діабеті, тиреотоксикозі, відкритих формах туберкульозу легень, тяжких формах стенокардії, гіпертонічній хворобі II і III ступенів, а також при захворюваннях серця і судин у стадії декомпенсації, захворюваннях печінки і нирок, органів кровотворення, при епілепсії тощо.

У косметичній практиці рослина застосовується для лікування фурункульозу та проти облисіння.

Лікарський припис

Rp.: Dec. Lycopodii selaginosi 10,0—200,0
D. S. Вживати по 75—100 мл. Через 3—15 хв після вживання випити 3—5 мл горілки абс вина

Барбарис звичайний — Berberis vulgaris L. Народні назви: кислянка, барбарис сибірський, кислий терен.

Родина барбарисові — Berberidaceae.

Розгалужений кущ заввишки 2,5 м, з трироздільними колючками. Листки розташовані по черзі, довгасті, обернено-яйцевидні, тупі, з гостропилчастими краями, зверху темно-зелені, знизу світліші, з короткими черешками. Квітки світло-жовті, дрібні, запашні, зібрані у пониклі китиці. Ягоди довгасті, червоні, їстівні, соковиті, кислі, з 2—3 видовженими насінинами (мал. 15).

Цвіте у травні-червні. Ягоди достигають у вересні-жовтні.

Росте на піщаних пагорбах, у лісі; широко культивується в садах.

Райони поширення — Європейська частина СРСР, особливо Крим, Кавказ.

З лікувальною метою використовують листя барбарису, а також ягоди, кору і коріння.

Заготовляють листя барбарису звичайного після цвітіння (з середини травня до середини червня), а ягоди — у вересні-жовтні. Збирають у рукавицях, частково зрізуючи гілки (садовими ножицями) з достиглим, цілком розвиненим листям, яке потім обривають з гілок.

Сушать листя на вільному повітрі або у приміщенні, що добре провітрюється, розстилаючи тонким шаром та періодично перевертаючи. На смак листя барбарису кислувате, має слабкий своєрідний запах. Зберігають його у сухому приміщенні в коробках.

У листках, корі, гілках і корінні різних видів барбарису є алкалоїд берберин, пальмітин, аскорбінова кислота, вітамін К, ятрорицин та ін. У квітках, крім того, виявлено інший алкалоїд — оксіакантин — та ефірну олію, а в плодах — цукор, яблучну і лимонну кислоти, аскорбінову кислоту і вітамін К.

Мал. 15. Барбарис звичайний

Барбарис як лікувальний засіб використовували ще в давнину в Індії та Єгипті. Пізніше, у період середньовіччя, застосовували його настій для лікування різних захворювань, особливо шлунково-кишкових. У XVIII ст. барбарисом зцілювали цингу і жовтяницю. Дослідженнями, виконаними останнім часом у ВНДІ лікарських рослин, доведено, що настій з коренів барбарису виявляє кровоспинну і судинозвужувальну дію.

У медичній практиці барбарис використовують як матковий кровоспинний засіб у післяпологовий період. Крім того, його препарати призначають при захворюваннях жовчних шляхів і печінки як жовчогінні.

Плоди барбарису багаті на аскорбінову кислоту і вітамін К, його сік за вмістом може замінити лимонний сік.

Застосовують: 1) при захворюваннях печінки, каменях жовчних шляхів, порушенні діяльності кишок — відвар 1 чайної ложки подрібнених коренів або кори в 1 склянці окропу п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; 2) при кровотечах з матки за призначенням лікаря п'ють настойку листків барбарису, що є в аптеках, по 20—30 крапель 3 рази на день.

В аптеках продається також готовий препарат холелітин, ефективний при жовчнокам'яній хворобі.

Лікарські приписи

Rp.: Dec. corticis Berberidis 12,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: T-rae fol. Berberidis 25,0 ml
D. S. По 30—40 крапель 2—3 рази на день протягом 2—3 тижнів

Барвінок малий — Vinca minor L. Народна назва: хрещатий барвінок.

Родина барвінкові — Аросупасеае.

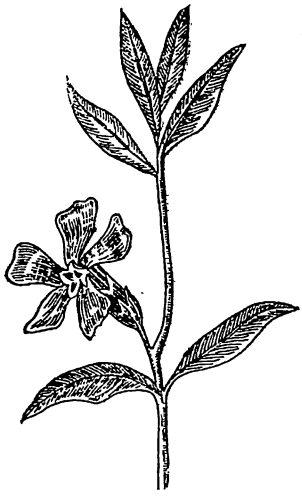

Мал. 16. Барвінок малий

Вічнозелений півкущик. Стебло стелиться по землі, гілчасте, завдовжки до 60—70 см. Листки еліптичні, на коротких черешках, блискучі, шкірясті, залишаються на рослині після зими. Квітки світло-сині, поодинокі, у пазухах листків з довгою трубочкою і плоским п'ятилопатевим відгином. Мають дві зав'язі із спільним стовпчиком (мал. 16).

Цвіте у травні.

Росте в лісах, переважно дубово-грабових, на узліссях, на схилах степових балок і на цілинних землях.

Широко розводять як декоративну рослину в садках і парках.

Райони поширення — Полтавська, Кіровоградська, Київська, Черкаська, Одеська, Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська, Тернопільська та інші області України.

Збирають усю надземну частину рослини на початку і під час цвітіння (у травні), зрізуючи ножицями.

Сушать у приміщеннях, що добре провітрюються. На смак листя дуже гірке, терпке.

Рослина отруйна, тому під час збирання і приготування ліків з барвінку треба дотримувати правил поводження з отруйними рослинами.

Містить алкалоїди ізовінкамін, віназид, вінін і пубесцин, які ще у 1934 р. виявив акад. О. П. Орехов з співробітниками. У 1951 р. з барвінку виділено важливий алкалоїд мінорин. Екстракт з барвінку і вінін значно знижують артеріальний тиск.

Як лікувальний засіб барвінок використовували ще в давнину, про що згадує Пліній. У китайській народній медицині барвінком рожевим лікують гіпертонічну хворобу. На Кавказі настій з барвінку застосовують як кровоспинний, в'яжучий і ранозагоювальний засіб.

Настоєм барвінку спиняють кровотечу з матки або носа — 2 столові ложки трави відварюють у 2 склянках води і п'ють по $^1/_2$ склянки 3—4 рази на день або 2 столові ложки трави барвінку і 1 столову ложку кореня живокосту відварюють у 2 склянках води і п'ють по $^1/_2$ склянки вранці і ввечері.

В Угорщині з барвінку малого готують препарат вінкатон (містить суму алкалоїдів) у таблетках, який рекомендують при гіпертонічній хворобі, спазмі судин головного мозку, серцебитті неврогенного характеру, неврозах.

У Болгарії виробляють аналогічний препарат під назвою вінкапан.

Лікарські приписи

Rp.: Vincatoni 0,01
D. t. d. N. 50 in tabul.
S. По 1 таблетці 2 рази на день

Rp.: Vincaparni 0,01
D. t. d. N. 50 in tabul.
S. По ½ — 1 таблетці 2—3 рази на день

Барвінок прямий — Vinca erecta Rgl. et Schmalh.
Родина барвінкові — Apocynaceae.

Багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина. Листки супротивні, розміщені по 2 або 3 в кільці. Квітки поодинокі, крупні, на довгих квітконіжках, з короткою чашечкою. Віночок з вузькою довгою трубкою, посередині трохи здутою, з плоским колесоподібним п'ятилопатевим голубим або рожевим відгином. Плід — довгаста листівка, дугоподібно зігнута.

Цвіте у травні.

Росте на Тянь-Шані.

Збирають надземну частину рослини під час цвітіння. Сушити траву слід у добре провітрюваних приміщеннях.

Під час збирання трави і при виготовленні ліків із барвінку прямого необхідно додержувати правил поводження з отруйними рослинами.

Трава барвінку містить алкалоїди (2%) вінкамін, вінканідин, вінканіцин, вінервін і сліди акуаміцину; корені — вінканін (3%), сліди резерпіну, скіміаніну.

Вінканін впливає стимулюючe на центральну нервову систему і насамперед підвищує рефлекторну збудність спинного мозку й тонус скелетних м'язів. Тому барвінкану гідрохлорид, який містить цю речовину, застосовують, як і стрихнін або секуренін, тобто при астенії, ослабленні серцевої діяльності, неврастенії, периферичних парезах, млявих паралічах, невриті та імпотенції, спричиненій функціональними змінами нервової системи. Випускається препарат в ампулах по 1 мл 1% розчину. Вводять його під шкіру 1 раз на день по 1 мл протягом 20—30 днів.

Лікарський припис

Rp.: Sol. Barvincani hydrochloridi 1% — 1,0 ml
D. t. d. N. 10 in amp.
S. По 1 мл під шкіру

Беладонна звичайна, або лікарська (красавка) — Atropa belladonna L. Народні назви: вовчі ягоди, сонне зілля, сонник.

Родина пасльонові — Solanaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина з товстим багатоголовим кореневищем. Стебло пряме, заввишки 60—200 см, товсте, соковите, зелене або фіолетове, вгорі вилоподібно розгалужене, залозисто-пухнасте. Листки великі, чергові, яйцевидні, загострені, темно-зелені, верхні ростуть попарно, не закриваючи один одного, один з них більший, другий менший, усе листя вкрите дрібними залозками. Квітки поодинокі, великі, пониклі, буро-фіолетово-червонуваті. Плід — куляста блискуча, чорна, схожа на вишню, соковита дуже отруйна кисло-солодка ягода (мал. 17).

Цвіте у червні-серпні, плодоносить у липні—вересні.

Росте в гірських лісах, на галявинах, біля рік.

Мал. 17. Беладонна звичайна, або лікарська

Райони поширення — Крим, Кавказ, західні області України (Буковина), Молдавія, Краснодарський край, Закавказзя. Широко культивується в цих районах, а також на Україні (Полтавська область).

Для виготовлення ліків використовують листки, іноді корені беладонни.

Заготовляють листя на початку і під час цвітіння вручну, обриваючи великі нижні листки до $^1/_2$—$^1/_3$ стебла. Під кінець цвітіння збирають листки вдруге. Зібране листя до сушіння оберігають від сонячних променів, зігрівання, сирості. Сушать їх якомога швидше. Корені культурної красавки заготовляють на другий рік (після висадження) восени, миють у холодній воді і ріжуть на кусочки завдовжки 10—20 см, товсті корені розрізують вподовж. Під час збирання не можна торкатися очей, а закінчивши роботу, треба добре вимити руки.

Сушать листя беладонни в закритих темних приміщеннях, що помірно опалюються, на вільному повітрі і горищах під залізним дахом. Насипають його тонким шаром, не ламаючи. В усіх випадках треба добре провітрювати приміщення і захищати листя від сонячного проміння. Усі частини рослини дуже отруйні.

Зберігають сировину в закритому, темному приміщенні, з доброю вентиляцією, дотримуючи правил поводження з отруйними рослинами.

Красавка містить дуже отруйні алкалоїди — атропін, гіосціамін і скополамін, які використовують як протиспазматичний і болезаспокійливий засіб, а також для лікування виразки шлунка і дванадцятипалої кишки, ниркових і печінкових колік, спазмів кишок, для розширення зіниць очей.

Препаратами беладонни лікують тільки під наглядом лікаря.

З коренів беладонни створено препарат корбелу, який використовують для лікування хвороби Паркінсона (тремтячого паралічу). Екстракт беладонни входить до складу комплексних препаратів — бесалолу, белоїду, протигеморойних свічок, а листки — до складу сумішей (астматолів № 3 і 4).

Лікарські приписи

Rp.: T-rae Belladonnae 10,0 ml
D. S. По 5 крапель за один раз

Rp.: Extr. Belladonnae 5,0
T-rae Valerianae
T-rae Convallariae āā 10,0 ml
Mentholi 0,1
M. D. S. По 25 крапель 3 рази на день при неврозі серця з брадикардією

Rp.: Extr. Belladonnae 0,015
Omnoponi 0,01
Butyri Cacao 3,0
M. f. suppos.
D. t. d. N. 6
S. По 1 свічці в пряму кишку на ніч

Rp.: Fol. Belladonnae
Fol. Stramonii
Fol. Hyoscyami āā 25,0
Sol. Kalii nitratis 10% q. s.
M. f. species
D. S. Курити цигарку при бронхіальній астмі

Береза бородавчаста — Betula pendula Roth. (Betula verrucosa Ehrh.) Народні назви: береза пухната, біла береза, березник.

Родина березові — Betulaceae.

Добре відоме дерево з гладенькою молочно-білою корою, заввишки до 20 м. Листя тонке, блідо-зелене. Найпоширеніші два близьких між собою види — береза бородавчаста та береза пухната. У першої листки трикутні або ромбовидні, загострені, запашні; молоді гілки і листки вкриті смолистими бородавками. У берези пухнастої листки яйцевидні чи ромбічно-яйцевидні, біля основи закруглені або серцевидні; молоді гілки без бородавок, пухнасті. Квітки не мають покриття, на кінцях гілок зібрані у довгі сережки (мал. 18).

Цвіте у квітні-травні, коли розпускається листя.

Росте береза у тайзі, в лісовій і лісостеповій смузі, в березняках і мішаних та широколистяних лісах.

Райони поширення — лісова і лісостепова зони СРСР (на Україні і в Західному Сибіру — переважно береза бородавчаста; горах Кавказу, Західному і Східному Сибіру — береза пухната).

Для виготовлення ліків використовують березові бруньки, молоде листя і сік.

Збирають бруньки рано навесні, у період їх набрякання, і обов'язково до того, поки вони ще не розпустилися і липкі від смолистих речовин. Зрізують гілки з бруньками, зв'язують у снопики

Мал. 18. Береза бородавчаста

(віники) і сушать. Потім бруньки обривають з гілок і очищають від сережок. Як правило, бруньки заготовляють під час вирубування лісу або коли нарізують гілки для мітел. Молоде листя збирають навесні під час цвітіння, коли воно запашне і клейке. Сік беруть рано навесні, роблячи на стовбурі надрізи, в які вставляють трубки або інші пристосування для стікання соку.

Сушать бруньки в затінку або у приміщенні, що добре провітрюється, розстилаючи їх тонким шаром, у печах (після випікання хліба) чи в сушарках при температурі 25—30° С. Бруньки, що встигли розкритися, втрачають свої лікувальні властивості. Після сушіння вони стають темно-коричневими або бурими.

У листках і бруньках берези є ефірна олія, бетулен, бетулоретинова кислота, в'яжучі речовини, смола, виноградний цукор, сапонін.

Застосовують настої і відвари бруньок і листя при водянці, набряках серцево-судинного походження, як сечогінний і жовчогінний засіб, а листя — при авітамінозах.

Настій 6 столових ложок березових бруньок або молодих листків (можна навпіл) на 2 склянках води (на холодній кип'яченій воді треба настоювати протягом доби, на окропі — 6—8 год і процідити) п'ють по $^1/_2$ склянки 4 рази на день, внаслідок чого збільшується сечовиділення (2,5 л на добу).

Вживають і суміш таких лікарських рослин: змішують по 1 столовій ложці молодого листя берези, трави золотушника, трави хвоща польового, кореня любистку, квіток коров'яка; 1 столову ложку цієї суміші заварюють 1 склянкою окропу і п'ють прохолодний настій по $^1/_4$ склянки 4 рази на день перед їдою.

Березовий сік використовують як сечогінне — по 1 чайній ложці 3—4 рази на день.

Зовнішньо застосовують при опіках, пролежнях і шкірних захворюваннях з гнійним виділенням або у разі поганого загоєння ран — примочки з настою 2 чайних ложок березових бруньок на 1 склянці окропу. Настоєм бруньок лікують хронічні екземи, а березовим дьогтем — рани, що довго не гояться.

З березового вугілля готують таблетки карболену, які вживають як адсорбент при отруєннях і здутті живота (вбирають гази).

Березовий сік п'ють як загальнотонізуючий напій (особливо корисний ослабленим дітям), а також при фурункульозі.

Дуже цінним лікувальним засобом є чорний березовий гриб, або чага (див. с. 34). Березові бруньки входять до складу сечогінних чаїв № 5, 6 і 9.

Лікарські приписи

Rp.: Gemmarum Betulae 100,0
D. S. 2 чайні ложки настояти на 1 склянці окропу. Для зрошування ран

Rp.: T-rae Gemmarum Betulae 30,0 ml
D. S. По 10 крапель на чарку води перед їдою

Березовий гриб — Inonotus obliquus (Pers.). Народні назви: чага, рак берези.

Родина поліпорові — Polyporaceae.

На корі дорослих дерев берези утворюються нарости (паразитний гриб) з чорною поверхнею, всередині тютюнового кольору, з численними горбиками і тріщинами. Ці тверді нарости (чага) можуть рости 10—15 і більше років, живлячись соками живої берези, і досягати 50 см у діаметрі. Вони міцно вростають крізь кору у деревину і спричинюють гниття середини стовбура. На мертвих деревах, сухостої, сушняку, старих пеньках чага руйнується, утворюючи різні види трутовиків, непридатних для лікування. Трутовики чорні і на противагу чазі мають правильну копитоподібну форму, часто з рівними річними шарами (мал. 19).

Мал. 19. Березовий гриб

Райони поширення — ліси півночі СРСР.

З лікувальною метою застосовують березовий наріст — чагу.

Збирають березові гриби (чорні нарости на білих стовбурах добре помітні) з берези протягом усього року. Гриби весняного й осіннього збирання характеризуються сильнішою дією. Від збитих сокирою наростів відокремлюють деревину, внутрішній трухлявий жовтий і світло-коричневий луб, потім подрібнюють гриб на куски завбільшки 7—6 см і сушать (навесні і влітку — на горищах, під накриттям, у повітках та інших приміщеннях, що добре провітрюються, а восени і взимку — на печі або в сушарці при температурі 50—60° С).

На смак березовий гриб гіркуватий, без запаху. Зберігають його у сухому місці не більше 2 років.

За хімічним складом березовий гриб ще мало вивчений. Він містить ароматичні оксикислоти, флавонід, смоли та інші речовини.

У народній медицині чагу використовують для лікування раку шлунка, виразки шлунка, хвороб печінки і селезінки. Екстракт березового гриба запроваджено в медичну практику.

Застосовують для лікування злоякісних пухлин (як допоміжний засіб поряд із спеціальними засобами лікування під наглядом лікаря).

Висушений березовий гриб настоюють на воді (водні настої). Подрібнений у ступці або рашпілем гриб спочатку промивають теплою кип'яченою водою, а потім уже заливають такою самою водою на 4—5 год.

Гриб стає м'яким і легко повторно розтирається на тертці або в м'ясорубці. Воду, в якій замочували гриб, використовують для настою. Беруть 10 столових ложок подрібненого гриба, заливають 3 склянками води (температури до 50° С) і настоюють 48 год. Потім рідину зливають, осад віджимають і одержаний настій змішують з

водою, у якій попередньо замочували гриб. Приготовлений у такий спосіб екстракт зберігають 3—4 дні. Для лікування злоякісних пухлин дорослі вживають його по 3 склянки на добу, невеличкими порціями, у будь-яку пору дня, але за ½ год до їди. При пухлинах органів малого таза додатково призначають теплі лікувальні мікроклізми на ніч з 2—4 столових ложок цього засобу.

Екстракт показаний при пухлинах усіх локалізацій: раку шлунка, легень та інших органів. Менш ефективний він при локалізації пухлини в кістках, шкірі, мозку.

Екстракт березового гриба зовсім не шкідливий. Відносним протипоказанням до вживання його можна вважати захворювання, при яких не можна вводити в організм великої кількості рідини. У таких випадках настій гриба п'ють замість чаю чи інших напоїв або готують його подвійної міцності (2 об'ємні частини гриба на 5 частин води). Теплий настій гриба з молоком і цукром нагадує за смаком сурогатну каву.

При лікуванні настоєм чаги хворому призначають переважно молочно-рослинну дієту, обмежують споживання м'яса і жирів та зовсім вилучають з раціону консерви, ковбаси, копченості, гострі і пряні приправи. Забороняється вводити внутрішньовенно глюкозу і пеніцилін-3 (антагоніст гриба).

В аптеках є готовий препарат березового гриба — напівгустий екстракт бефунгін. Його використовують як симптоматичний засіб у хворих із злоякісними пухлинами різної локалізації, а також при хронічному гастриті та дискінезії травного каналу.

До 2 чайних ложок бефунгіну додають 150 мл теплої кип'яченої води і старанно все змішують. Вживають по 1 столовій ложці 3 рази на день за 30 хв до їди. Курс лікування — 3—5 міс. Наступний курс проводять через 7—10 днів.

Лікарський припис

Rp.: Befungini 100,0
D. S. Вживати по 1 столовій ложці до їди розведеного в воді екстракту (розвести 2 чайні ложки засобу в 150 мл теплої води безпосередньо перед вживанням)

Блекота чорна — Hyoscyamus niger L. Народні назви: блекота, німиця, куряча сліпота, люлюк.

Родина пасльонові — Solanaceae.

Дворічна трав'яниста рослина, вкрита м'якими залозистими липкими волосками з неприємним запахом. Стебло заввишки 50—90 см, пряме, волохате, дудчасте, вкрите листям. Листки великі, зверху зелені, знизу — сірувато-зелені, розташовані по черзі, довгасто-яйцевидні, глибоковиїмчасті, зубчасті. Квітки великі, в завійках брудно-жовті, з фіолетовими жилками, дзвониковидні, зібрані на кінцях гілок і верхівці стебла. Плід — двогнізда багатонасінна коробочка, що має форму глечика з напівкулястою відкривною кришечкою (мал. 20).

Цвіте з липня до вересня.

Росте як бур'ян поблизу житла, на подвір'ях, під тинами, на пустирях, при дорозі, в канавах, по берегах річок, на перелогах, парових полях.

Райони поширення — вся територія СРСР, крім Крайньої Півночі, найбільше зустрічається в лісових і лісостепових районах України.

Збирають і заготовляють блекоту чорну на Україні (на Полтавщині), в Білорусії, Башкирії, у Воронезькій і Ростовській областях, Краснодарському краї та у прилеглих до нього районах Північного Кавказу.

Для виготовлення ліків використовують листя. Збирають його під час цвітіння рослини або у період утворення розеток. Найкраще зривати листя в липні, у суху погоду, безпосередньо з ростучих рослин.

Сушать листки у темному приміщенні, що добре провітрюється, найкраще на горищі під залізним дахом, часто перевертаючи (обережно). Свіже листя має неприємний наркотичний запах, який під час сушіння майже вивітрюється. На смак листя гіркувато-солоне. Усі частини рослини отруйні, тому збирати, сушити і зберігати блекоту треба обережно, а після контакту з нею старанно мити руки. Трапляються випадки отруєння дітей насінням блекоти (плутають з маковим насінням).

Мал. 20. Блекота чорна

Містить алкалоїди (гіосціамін, атропін, скополамін), глікозиди (гіосципікрин, гіосцерин, гіосцирезин). До складу жирних олій блекоти чорної входять олеїнова, лінолева та інші ненасичені кислоти. Як лікарську рослину її застосовували ще в стародавніх Греції і Римі. Нею лікували хвороби перси і єгиптяни.

Застосовують: 1) зовнішньо при подагрі, ревматичному, м'язовому і невралгічному болю — роблять натирання теплою олією блекоти (можна купити в аптеці) або сумішшю 1 частини олії блекоти і $^1/_3$ частини нашатирного спирту; 2) як засіб проти астми (готові препарати астматол і астматин, до складу яких входить листя блекоти чорної. Лікувальна дія цих препаратів грунтується на розслабленні бронхів, зниженні секреції залоз під впливом алкалоїдів блекоти чорної.

Лікарські приписи

Rp.: Ol. Hyoscyami
Chloroformii āā 30,0
M. f. linim.

D. S. Для натирання шкіри при невралгії, ревматизмі

Rp.: Ol. Hyoscyami
Ol. Terebinthinae āā 10,0
Methylii salicylatis 5,0
Chloroformii 10,0
M. f. linim.
D. S. Для натирання шкіри, перед використанням треба збовтати

Rp.: Cigarettae Asthmatoli N. 20
D. S. Курити як засіб проти астми

Rp.: Cigarettae Asthmatini N. 20
D. S. Курити як засіб проти астми

Блошниця — Plantago psyllium L. Народні назви: блошине сім'я, подорожник блошиний, блошник.

Родина подорожникові — Plantaginaceae.

Однорічна трав'яниста рослина. Стебло заввишки 15—40 см, гілчасте, вкрите залозами. Листки супротивні, лінійні. Суцвіття — яйцевидні або довгасті колоски, що сидять на довгих ніжках у пазухах листків. Трубочка віночка пухнаста, плід — коробочка з насінням. Насіння овальне, із загнутими всередину краями, слизисте, без запаху (мал. 21).

Цвіте у червні-липні, насіння достигає у серпні.

Росте на сухих схилах.

Райони поширення — східне Закавказзя (Карабах і Зенгезур), Туркменія. Культивується у Воронезькій, Московській та інших областях.

Мал. 21. Блошниця

Для виготовлення ліків використовують насіння блошниці. З цією ж метою застосовують також насіння дикого великого подорожника, що росте на піщаних грунтах у середній і південній смугах Європейської частини СРСР, на Кавказі і в Середній Азії.

Збирають насіння в міру його достигання.

Сушать у приміщенні, що добре провітрюється, розстеливши тонким шаром на тканині.

Насіння містить глікозид аукубін та багато слизистих речовин, а також жирні олії, білки і мінеральні солі.

Застосовують як обволікальний засіб при спастичному запорі, хронічному коліті та млявості кишок — 1 столову

ложку цілого або подрібненого насіння ошпарюють половиною склянки окропу і вживають теплим з цукром чи цукровим сиропом на ніч або вранці натщесерце.

Експериментально встановлено прискорення зсідання крові внаслідок введення настою насіння блошниці.

В аптеках продається препарат пургенол, що є сумішшю блошниці й екстракту кори крушини ламкої,— проносний засіб при хронічних запорах і млявості кишок.

Лікарські приписи

Rp.: Sem. Plantaginis psyllii 50,0
D. S. По 1 столовій ложці на ніч, ошпаривши попередньо насіння окропом

Rp.: Muc. sem. Plantaginis psyllii 10,0—100,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Бобівник трилистий — Menyanthes trifoliata L. Народні назви: жабівник, трифоль, вахта трилиста.

Родина бобівникові — Menyanthaceae.

Багаторічна болотяна трав'яниста рослина, гола, з довгим, повзучим вузлуватим кореневищем, що вкорінюється в намулі. Стебло заввишки 20—35 см виступає над водою листям. Листки чергові, цілокраї, трійчасті, голі, на довгих черешках. Черешок листка з трироздільною темно-зеленою пластинкою, яка складається з обернено-яйцевидних часточок. Квітки дзвонико-лійковидні, рожево-білі з п'ятироздільним відгином, зсередини густобородаті, зібрані на квітковій стрілці в пишну китицю. Плід — яйцевидна двостулкова коробочка з крупним гладеньким насінням (мал. 22).

Цвіте у травні-червні.

Росте на заболочених берегах ставків і озер, у заболочених лісах, заплавах, ровах, на болотах, утворюючи суцільні зарості.

Райони поширення — вся територія СРСР (крім Криму, північних приморських областей і пустель Середньої Азії), Крайня Північ, тундра.

Основні райони збирання і заготівлі: Україна, Білорусія, північно-західні області Європейської частини СРСР, Закавказзя і Сибір.

Для виготовлення ліків використовують листки бобівника трилистого.

Збирають листя перед цвітінням і під час нього, відриваючи пластинки біля основи (не довші 3 см, без черешків), і швидко сушать у приміщенні, що добре провітрюється, розстилаючи тонким шаром. Стежать, щоб під час су-

Мал. 22. Бобівник

шіння сировина не почорніла. На смак листя дуже гірке, без запаху.

Містить гіркий глікозид меніантин, флавоноїди — рутин і гіперозид, ефірну олію, аскорбінову кислоту, фітостерин, холін, в'яжучі речовини, алкалоїди.

Застосовують як гіркоту (засіб, що збуджує апетит і поліпшує перистальтику кишок). Для цього $^1/_2$ столової ложки листя бобівника трилистого заварюють в 1 склянці окропу, як чай, і п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день за $^1/_2$ год до їди; змішують по 1 столовій ложці подрібнених листків бобівника, м'яти холодної, трави золототисячника (центурії), деревію звичайного, з цієї суміші беруть 1 столову ложку, настоюють на 1 склянці окропу, охолоджують і п'ють протягом дня по $^1/_4$ склянки 4—5 разів на день; змішують по 1—$^1/_2$ столової ложки подрібнених листків бобівника, м'яти холодної, трави чистотілу і кореня кульбаби, беруть з цієї суміші 1 столову ложку, заливають 1 склянкою окропу, охолоджують і п'ють по $^1/_4$ склянки 4—5 разів на день.

Листя бобівника входить до складу аптечних чаїв № 1, 4, 5, 6 і жовчогінного чаю № 1.

Листя бобівника зберігають у сухому приміщенні, що добре провітрюється.

Лікарські приписи

Rp.: Fol. Trifolii
Fol. herbae Absinthii āā 15,0
M. D. S. Заварити як чай і пити по 1 столовій ложці за $^1/_2$ год до їди

Rp.: T-rae Trifolii 20,0 ml
D. S. По 20 крапель на чарку води 3 рази на день

Rp.: Inf. fol. Trifolii 10,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день за $^1/_2$ год до їди

Брусниця — Vaccinium vitis-idaea L. Народні назви: бруслинчик, брусничник.

Родина брусницеві — Vacciniaceae.

Багаторічний вічнозелений кущик заввишки до 20 см, з повзучим кореневищем і прямими галузистими стеблами. Листки овальні, блискучі, шкірясті, із загнутими краями, темно-зелені зверху, світло-зелені з чорнуватими крапковими залозками знизу. Квітки білі з рожевим відтінком, за формою нагадують глечики, правильні, зібрані у пониклі китиці на кінцях минулорічних гілок. Плід — кругла, спочатку біло-зелена, а після достигання червона ягода, їстівна (мал. 23).

Цвіте у травні-червні, плодоносить у серпні-вересні.

Росте у хвойних і мішаних лісах, на вересових лісових галявинах, у чагарниках, зрідка на торфових болотах разом з буяхами або чорницею звичайною.

Райони поширення — Європейська частина СРСР, Кавказ, Урал, Сибір, Далекий Схід. Найбільше збирають і заготовляють брусниці

у Білорусії, Новгородській і Ленінградській областях.

Для виготовлення ліків використовують листя брусниці.

Заготовляють листя, а також достиглі ягоди навесні і влітку, в період цвітіння рослин. Листя доцільно збирати рано навесні (з-під снігу) — воно після сушіння зберігає своє забарвлення і не чорніє.

Сушать листя у теплому затемненому приміщенні.

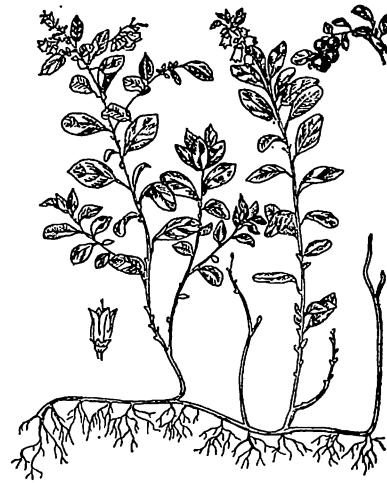

Мал. 23. Брусниця

Листя брусниці містить дубильні речовини, глікозиди (вакцинін, арбутин, що розщеплюється з утворенням гідрохінону) і флавоноли. Ягоди її багаті на вітаміни, зокрема на аскорбінову кислоту. Через наявність у листі брусниці арбутину і гідрохінону вона має сечогінні властивості, підвищує діурез і дезинфікує сечовивідні шляхи. Дубильні речовини зумовлюють в'яжучу дію брусниці.

У народній медицині листя і ягоди брусниці використовують при ревматизмі і подагрі.

Застосовують брусницю при нирковокам'яній хворобі як сечогінний засіб, при ревматизмі, подагрі — відвар або настій 1 столової ложки листя на 1 склянці води п'ють по 2 столові ложки 3—4 рази на день.

При авітамінозах корисні свіжі ягоди, вимочені у воді, сушені, варені з цукром або без нього. Виготовляється спеціальний сухий екстракт з листя брусниці, в якому немає дубильних речовин (Extr. Vitis Idaea siccum).

Брусниця не викликає ніяких хворобливих явищ в організмі.

Лікарські приписи

Rp.: Dec. fol. Vitis idaei 10,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3—4 рази на день

Rp.: Fol. Vitis idaei
D. S. 1 столову ложку листя брусниці заварити в 1 склянці окропу, настояти і пити по 1 столовій ложці 3—4 рази на день

Бузина чорна — Sambucus nigra L. Народні назви: бузиновий цвіт, самбук.

Родина жимолостеві — Caprifoliaceae.

Кущ або невисоке дерево. Стовбур і старі гілки попелясто-сірі, з потрісканою корою і сочевичками. Листки супротивні, непарнопірчасті, з 5—7 яйцевидними або довгасто-яйцевидними лис-

Мал. 24. Бузина чорна

точками. Квітки жовто-білі, дрібні, пахучі, зібрані у чималі багатоквіткові плоскі щитки. Плід — соковита чорно-фіолетова ягодоподібна кістянка з 3—6 кісточками (мал. 24).

Цвіте у травні-червні. Плоди достигають у липні-серпні.

Росте як бур'янова рослина біля жител, по краях садів, а також у чагарниках, на узліссях листяних лісів. Як лікарську рослину її розводять у садах, у парках — як прикрасу або живопліт.

Райони поширення — Україна, Білорусія, Кавказ, Закавказзя, Південний Сибір.

Збирають і заготовляють в основному на Полтавщині.

Для виготовлення ліків використовують квітки і окремо ягоди.

Збирають квітки, коли вони уже зовсім розпустилися, ясного погожого дня, зрізуючи цілі суцвіття. Ягоди заготовляють у період цілковитої їх стиглості — у серпні-вересні.

Сушать квітки на вільному повітрі, розстилаючи тонким шаром, і зберігають у сухому приміщенні, щоб відокремилися від щитків. Суцвіття мнуть у руках або обмолочують легеньким ціпком і просіюють через рідке сито.

Ягоди сушать у печі, на печі, у приміщенні, що провітрюється, або в плодоовочевих сушарках.

У медичній практиці використовують квітки і ягоди чорної бузини.

Листки бузини містять ефірну олію, деякі органічні кислоти, слиз, сірку, дубильні речовини. В ягодах є до 1% яблучної і винної кислот, сліди ефірної олії, до 7% цукру і камеді, смола.

У листі і квітках бузини є гіркий глюкозид самбунігрин. Наявність у квітках ефірної олії зумовлює інтенсивну потогінну і слабку сечогінну дію рослини. Крім того, квітки бузини виявляють в'яжучу, протизапальну дію, а ягоди — проносну.

Бузину чорну здавна широко використовують у народній медицині.

Застосовують: 1) при простудах і сухому кашлі як потогінне — настій 2 столових ложок квіток на 1 склянці окропу п'ють гарячим по $^1/_2$ склянки на ніч, а при постільному режимі — по $^1/_4$ склянки 3—4 рази на день за 20 хв до їди (інтенсивне потовиділення настає через $^1/_2$—1 год); 2) як сечогінне — настій 1 столової ложки квіток бузини чорної на 1 склянці води п'ють по 2 столові ложки 4—6 разів на день (можна використовувати і сироп з ягід бузини чорної; 3) при хронічних запорах як легке проносне — відвар 1 столової ложки молодих весняних листочків чорної бузини, змішаний із склянкою меду, п'ють по $^1/_2$ склянки 2 рази на день; вживають

повидло із свіжих і сухих ягід чорної бузини або кисіль (відварені ягоди розтирають і проціджують крізь марлю).

Квітки чорної бузини входять до складу проносного чаю № 3 (сенжерменський чай).

Лікарські приписи

Rp.: Flor. Sambuci 100,0
D. S. По 1/4 склянки 4 рази на день як жарознижувальний і потогінний засіб, а також проти дерматиту за 15 хв до їди

Rp.: Dec. fol. et corticis Sambuci 8,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день як сечогінний засіб

Rp.: Dec. fol. et corticis Sambuci 10,0—200,0
D. S. Одноразово на ніч як проносний засіб

Rp.: Flor. Sambuci 100,0
D. S. 1 столову ложку заварити у 1 склянці окропу і пити гарячим по 2 столові ложки 6 разів на день

Буквиця лікарська — Betonica officinalis L. Народні назви буквиця чорна, сорокозуб.

Родина губоцвіті — Laminaceae (Labiatae).

Багаторічна трав'яниста рослина. Стебло пряме, шерстисте, завишки 30—90 см. Листки довгасті, яйцевидні, біля основи серцевидні, тупі, волохаті, верхні — майже сидячі. Квітки великі, червонувато-пурпурові, зібрані кільцями у пазухах верхніх листків, які переходять до верху стебла у густе колосовидне суцвіття. Плід — горішок. Запах має неприємний, своєрідний. На смак гіркий, терпкий (мал. 25).

Цвіте у червні — серпні.

Росте у тінистих лісах і чагарниках, на луках, пагорбах, у гаях.

Райони поширення — уся Європейська частина СРСР, Кавказ і Урал.

Для виготовлення ліків використовують траву буквиці.

Збирають траву (цілі стебла з листям і квітками) під час цвітіння, а корені — восени.

Сушать на вільному повітрі або у приміщеннях, що провітрюються.

Містить гіркі і дубильні речовини (стахідрин, холін, бетоніцин), алкалоїди і слиз.

Мал. 25. Буквиця лікарська

Буквиця відома з давніх-давен. Ще Діоскорід і Гален вважали її ефективною лікувальною рослиною від усіх хвороб.

Застосовують: 1) як відхаркувальний засіб при кашлі — настій 1 столової ложки трави буквиці на 1 склянці окропу п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; 2) як сечогінний і жовчогінний засіб — настій $^1/_2$ столової ложки листя і $^1/_2$ столової ложки коренів буквиці на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Betonicae 18,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день як відхаркувальний засіб

Rp.: Herbae Betonicae 500,0
D. S. Ошпарити 5 л окропу і робити ванни для ніг при пітливості

Буркун жовтий — Melilotus officinalis Desr. Народні назви: буркун лікарський, медова конюшина, буркун луговий.

Родина бобові — Fabaceae (Legituminosae).

Дворічна трав'яниста рослина. Стебло дуже галузисте, заввишки понад 1 м. Листки чергові, з трійчастими довгастими ланцетовидними листочками, середній з яких на довшому черешку, а бічні — сидячі, шиловидно загострені прилистки. Квітки пахучі, яскраво-жовті, зібрані в густі прикінцеві китиці. Плід — овальний буруватий поперечнозморшкуватий однонасінний біб (мал. 26).

Мал. 26. Буркун жовтий

Цвіте у червні-серпні.

Росте на сухих луках, при дорогах, у вибалках, ровах, на пустирях, парових полях, попід тином, особливо багато його на чорноземі.

Райони поширення — вся територія СРСР, крім Крайньої Півночі та північно-східних районів. Дуже поширений на Україні, де місцями утворює зарості, на Північному Кавказі і в Поволжі.

Для виготовлення ліків використовують траву буркуну і окремо квітки.

Збирають у червні — серпні під час цвітіння, зриваючи верхівки з листками і гілками.

Сушать на вільному повітрі, попередньо відкинувши товсті стебла. Після сушіння розминають у руках і просіюють кріз дротяне сито.

Запах буркуну сильний, ароматний, нагадує запах свіжовисушеного сіна. Рослина солонувато-гірка, з присмаком слизу. Через пахучість розтерті квітки буркуну додають до махорки для аромату.

Містить ароматичну речовину кумарин, глікозид мелілотин, жирну олію із запахом свіжого сіна та інші речовини.

У народній медицині листя і квітки буркуну дуже широко застосовують зовнішньо як подразний, відтяжний, пом'якшувальний засіб.

Експериментально доведено наркотичну і протисудомну дію препаратів, виготовлених з буркуну, за рахунок пригнічувального впливу кумарину на центральну нервову систему.

На Кавказі їдять сирі або варені молоді корені буркуну. В аптеках продається буркуновий пластир. Трава буркуну входить до складу пом'якшувальних сумішей.

Валеріана лікарська — Valeriana officinalis L. Народні назви: маун аптечний, одолян, козлик, котяча трава, бісове ребро, ароматник.

Родина валеріанові — Valerianaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина з коротким товстим кореневищем, густо вкритим численними бурувато-жовтими коренями. Стебло пряме, циліндричне, борознисте, всередині порожнє (дудчасте), заввишки 0,7—1,5 м, вгорі розгалужене. Листки непарнопірчасті, розсічені, супротивні, при корені — черешкові, верхні — сидячі. Квітки дрібні, блідо-рожеві або блідо-фіолетові, пахучі, зібрані півзонтиками на верхівках стебел і бічних гілок. Плід — дрібна довгасто-яйцевидна сім'янка (мал. 27).

Цвіте у червні-липні.

Росте на будь-яких грунтах у різних районах, але переважно у вологих місцях, на лісових галявинах, у чагарниках, понад річками, на болотяних луках, в ярах, на схилах гір і в горах, на субальпійських луках.

Райони поширення — всюди на території СРСР, крім Крайньої Півночі і районів пустелі Середньої Азії.

Основні райони збирання і заготівлі — Україна (Полісся, Лісостеп, Карпати), Молдавія, Кавказ, Воронезька і Ростовська області, Краснодарський край. Культивують її у багатьох областях СРСР.

Для виготовлення ліків використовують кореневища разом з коренями.

Запах валеріани гострий, своєрідний, ароматний. Смак пряний, гірко-солодкий.

Збирають кореневища разом з коренями восени (у вересні-жовтні), після цвітіння рослини, коли стебла побуріли і засохли, а підземна частина — товсті м'ясисті корені — містить найбільше лікувальних речовин.

На Кавказі валеріана відцвітає дуже рано і тому збирати її починають у липні.

Викопані кореневища разом з коренями старанно очищають від землі, миють у воді (у кошиках), підв'ялюють 1—2 дні на повітрі, а потім сушать у затінку, в теплому приміщенні, на горищі, на печі або у сушарках при температурі 35° С (не вищій ніж 40° С). Свіже кореневище біле, майже без запаху, під час сушіння темніє, набуває темно-бурого забарвлення та характерного запаху.

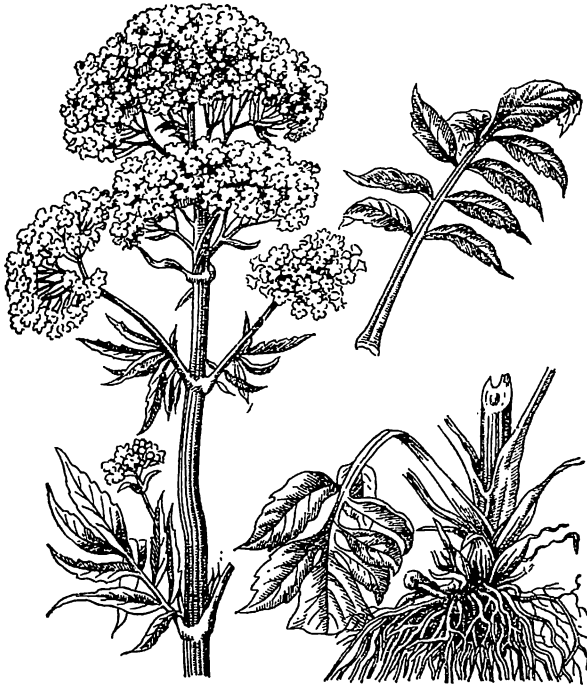

Мал. 27. Валеріана лікарська

Кореневище валеріани містить ефірну валеріанову олію (1—3%), дубильні речовини, смоли і алкалоїди (валерин і хатинін), крохмаль, цукор, кислоти (яблучну, мурашину, оцтову і валеріанову). Ефірна олія валеріани складається з борнеолу та валеріанової кислоти і діє на організм заспокійливо, знижуючи збудливість центральної нервової системи.

Препарати валеріани часто призначають у поєднанні з бромом та іншими заспокійливими засобами. Експериментально встановлено посилення гальмівних процесів у головному мозку при введенні в організм настоїв валеріани.

Застосовують: 1) як заспокійливе при безсонні і неврозах серцево-судинної системи — п'ють восьмигодинний настій 1 десертної ложки розтертого валеріанового кореня на 1 склянці теплої води по 2 столові ложки 3 рази на день (в аптеках продають готову спиртову настойку валеріани з конвалією і ефірну настойку валеріани, які треба пити по 20—30 крапель тричі на день); 2) при спазмах гладком'язових органів, частому головному болю п'ють 3 рази на день теплий «лікарський чай», приготовлений з суміші сухих подрібнених лікарських рослин: 6 столових ложок деревію звичайного кип'ятять 10 хв в 1 л води, в цей гарячий відвар

додають 1 столову ложку гіркого полину (трави), 2 столові ложки листків холодної м'яти, 1 столову ложку дрібно посіченого кореня валеріани і все кип'ятять ½ год; 3) таблетки-драже з екстракту кореневищ валеріани приймають по 1—2 шт. 3—4 рази на день.

Препарати валеріани не спричинюють ніяких ускладнень.

Зберігають кореневища валеріани в сухому приміщенні, що добре провітрюється. Корінь рослини входить до складу заспокійливих чаїв № 1—3, вітрогінних чаїв № 1, 2, 5 і шлункового чаю № 3.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. rad. Valerianae 6,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: T-rae Valerianae 30,0 ml
D. S. По 30 крапель за один раз

Rp.: Extr. Valerianae spissi 0,02
D. t. d. N. 50 in tabul.
S. По 1 таблетці 3—4 рази на день

Rp.: Rhiz. cum. rad. Valerianae 100,0
D. S. 1 столову ложку кореневищ з коренями залити 1 склянкою окропу, настояти і вживати по 1 столовій ложці 3—4 рази на день

Великоголовник сафлоровидний (левзея) — Rhaponticum carthamoides Willd. Народні назви: оленяча трава, оленячий корінь, маралова трава, мараловий корінь.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Багаторічна трав'яниста рослина з вкороченим горизонтальним дерев'янистим кореневищем і численними тонкими коренями. Стебло заввишки до 180 см, дрібноборозниste. Листки голі, глибоко перистороздільні, з крупним кінцевим і 5—8 парами бічних листочків. Квітковий кошик одиночний, діаметром 5—7 см, з фіолетово-ліловими і рожевими квітками (мал. 28).

Цвіте у липні-серпні.

Росте на альпійських і субальпійських луках, у долинах і лісовій смузі гір, місцями серед кедрового рідколісся утворює суцільні зарості.

Райони поширення — гори Алтаю, Західний і Східний Сибір, Середня Азія, гори Кузнецького Алатау, Джунгарського Алатау і Саян. Основний район заготівлі — Алтайський край.

Для виготовлення ліків використовують кореневища і корені великоголовника.

Збирають наприкінці серпня — на початку вересня, коли починає достигати насіння. Викопують кореневище з коренями, очищають від грунту і решток стебел, миють і сушать (попередньо розрізавши на куски) на вільному повітрі, на горищі, на печі, можна і на сонці. Запах слабкий, своєрідний. Смак смолисто-солодкуватий.

Містить невелику кількість алкалоїдів (інулін), ефірні олії, смоли, солі органічних кислот, дубильні речовини, ретинол, аскорбінову кислоту.

Мал. 28. Великоголовник сафлоровидний (левзея)

Корінь здавна використовують у Сибіру і Північно-Західній Монголії. У Сибіру цю рослину знають як «маралову траву», що «рятує людину від чотирнадцяти хвороб і наповнює її молодістю».

Місцеве населення вперше звернуло увагу на те, що олені-марали підкопують корені цієї рослини і їдять їх. Звідси і назва «мараловий корінь».

Останнім часом експериментально у Новосибірському медичному інституті було доведено позитивну дію препаратів з коренів левзеї на серце, артеріальний тиск.

Застосовують як засіб, що тонізує і стимулює нервову систему при перевтомі, загальній слабкості, поганому апетиті, зниженій працездатності, пригніченому настрої, і як засіб, що поліпшує роботу серця. Тригодинний настій 3 столових ложок на 1 л води проціджують і п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день перед їдою (готовий рідкий екстракт і спиртову настойку наливають в $^1/_2$ чарки води по 20—30 крапель і п'ють 2—3 рази на день перед їдою протягом 3—4 тижнів). Ефект помітний після першого тижня вживання. Ніякого побічного впливу не помічено.

Лікарський припис

Rp.: Extr. Leuzeae carthamoidis fluidi 40,0
D. S. По 20—30 крапель 2—3 рази на день

Вільха клейка, або чорна — Alnus glutinosa (L.) Gaerth.
Вільха сіра, або біла — Alnus incana (L.) Moench.
Родина березові — Betulaceae.

Вільха клейка, або чорна,— дерево заввишки 20—35 м, з темно-бурою корою. Молоді гілки червонувато-бурі, гладенькі, часто липкі. Листки округлі, молоді — з виїмкою на верхівці, зверху блискучі, темно-зелені.

Квітки одностатеві, тичинкові, зібрані видовженими сережками у китиці по 3—5 сережок, маточкові — у коротких (1—2 см завдовжки) зелених сережках. Плід — горішок з шкірястим вузьким крилом. При достиганні плодів приквіткові лусочки чорніють і дерев'яніють, нагадуючи шишечки завдовжки 2 см.

Вільха сіра, або біла. Кущ або дерево заввишки 5—15 м, з гладенькою світло-сірою корою (мал. 29). Молоді гілки пухнасті, нелипкі. Суплідця, як і у вільхи клейкої,— шишечки розміром до 1,5 см, що висять сережками по кілька штук. Під осінь дерев'яніють і зимують на дереві.

Цвіте рано навесні, до появи листя: сіра — у березні-квітні, чорна — у квітні-травні.

Росте у вологих місцях в лісах, по берегах річок і озер, на луках. Вільха чорна особливо поширена на болотяних грунтах, де утворює чагарники — чорнолишайники.

Райони поширення — Європейська частина СРСР, Кавказ, Сибір (лісова і лісостепова смуги). Вільха чорна поширена далі на південь і в Середній Азії, займає великі площі в Білорусії, Брянській області і північних районах України (у цих районах особливо розвинено збирання і заготівлю вільхових шишечок-суплідь).

З лікувальною метою використовують цілі супліддя (шишечки).

Збирають їх восени і взимку — зрізують кінці тонких гілок вільхи і обривають з них супліддя (шишечки) або зривають шишечки на лісосіках із зрізаних дерев.

Мал. 29. Вільха сіра, або біла

Сушать у теплих приміщеннях, попередньо прив'яливши на сонці. Вільхові шишечки терпкі на смак, мають слабкий запах.

Містять дубильні речовини (6—7%), у тому числі близько 2,3% таніну, галову і фосфорну кислоти і деяку кількість алкалоїдів.

У листі вільхи виявлено флавонові глюкозиди (гіперозид, кверцитрин) і кислоти (кофейну, хлорогенову і протокатехінову).

Застосовують як в'яжучий, протизапальний і протипроносний засіб у випадку колітів (гострих і хронічних) — настій 1 чайної ложки п'ють по $^1/_2$ склянки 3—4 рази на день (дітям дають по $^1/_4$ склянки 3—4 рази на день).

Спиртову настойку вільхових шишечок можна купити в аптеці і пити по 25 крапель 3 рази на день перед їдою. В аптеках є також екстракт з вільхових шишечок — тхемелін, який вживають по 0,3—0,6 г 3—6 разів на день. Вільхові шишечки входять до складу протипроносного чаю (ТУ 84—47).

Лікарські приписи

Rp.: Inf. corticis Alni glutinosae 12,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: T-rae corticis Alni glutinosae 30,0 ml
D. S. По 30 крапель на чарку води 3 рази на день

Rp.: T-rae fruct. Alni glutinosae 25,0 ml
D. S. По 30 крапель на чарку води 3 рази на день при ентероколіті

Rp.: Fruct. Alni 100,0
D. S. 2 чайні ложки плодів вільхи залити 1 склянкою окропу, настóяти і приймати по 1 столовій ложці 3—4 рази на день

Вовчуг польовий — Ononis arvensis L. Народні назви: вовчук, шелестун, бичачий корінь, плугодержка.

Родина бобові — Fabaceae (Leguminosae).

Багаторічна трав'яниста опушена рослина із залозистими і простими колючими волосками та без них. Корінь довгий, багатоголовий, внизу галузистий, покручений. Стебло пряме, заввишки до 80 см, червоно-буре, розгалужене. Листки короткочерешкові: нижні — трійчасті, верхні — овальні, з гостродзубчастими краями, з обох боків залозисто-опушені, липкі, з неприємним запахом. Квітки великі, рожеві, по дві на коротких квітконіжках у пазухах верхньої частини стебла і гілок, утворюють густе колосовидне суцвіття (мал. 30).

Цвіте у червні — серпні, плодоносить у серпні.

Росте на глинистих, вапнякових і чорноземних грунтах, заплавних луках, полях, по берегах річок, серед чагарників.

Райони поширення і заготівлі — лісостепова і степова зони Європейської частини СРСР, зокрема Україна, Кавказ, Сибір, Південний Урал, Алтайський край.

Для виготовлення ліків використовують корені і окремо листки. Збирають листки до і після цвітіння (у червні—серпні), а корені — у вересні-жовтні. Викопані корені очищають від підземних решток, дрібних мичкуватих коренів, грунту, миють і сушать (розрізавши на однакові куски) у приміщенні, що добре провітрюється, або на горищі будівлі, критої бляхою. Листки сушать на повітрі, у затінку. Добре висушені корені ламаються з тріском. На смак вовчуг терпкий, гіркуватий, він має специфічний запах.

Мал. 30. Вовчуг польовий

Вовчуг — старовинний лікувальний засіб, відомий ще з II ст. до н. е. Давньоримський лікар Гален вважав його чудовим сечогінним засобом.

У корені є сапоніни і глікозиди (ононін, оноцерин, фітостерин), діє він як проносне, регулює функцію кишок, одночасно зменшуючи кровотечі (кровоспинна дія), посилює сечовиділення. У науковій медицині препарати вовчуга рекомендують у випадку геморою (легке проносне).

Вовчуг застосовують як сечогінний, кровоспинний, протигеморойний засіб — відвар 1 столової ложки сухих подрібнених коренів на 1 л води (кип'ятити, поки не увариться наполовину) проціджують і п'ють по $^1/_4$ склянки 3 рази на день перед їдою протягом 2—4 тижнів (че-

рез кожні 3 дні роблять одноденну перерву). Відвар можна приготувати також з суміші 2 столових ложок подрібнених коренів і 4 столових ложок листків, взятих на 2 склянки води (знову кип'ятити до половини об'єму), і пити по 1—2 столові ложки 5—8 разів на день. Готують також настій із суміші 3 столових ложок подрібнених коренів і 1 склянки подрібнених листків на 2 склянках води, який п'ють по $^1/_2$—$^1/_4$ чайної ложки 3—5 разів на день.

В аптеках продається відвар коренів вовчуга. Його слід вживати по $^1/_4$ склянки 3 рази на день до їди протягом 2—4 тижнів. Спиртову настойку вовчуга п'ють по 40—50 крапель 3 рази на день за $^1/_2$ год до їди протягом 2—3 тижнів як кровоспинний, протигеморойний засіб.

Лікарські приписи

Rp.: Dec. rad. Ononidis 20,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: T-rae Ononidis 100,0 ml
D. S. По 1 чайній ложці 3 рази на день

Волошка синя — Centaurea cyanus L. Народні назви: волошка, волошка польова.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Однорічна або дворічна сіропухнаста трав'яниста рослина. Стебло пряме або галузисте, заввишки 30—80 см. Листки ланцетолінійні, нижні — черешкові, верхні — сидячі. Квітки зібрані в суцвіття-кошики на довгих ніжках, крайові квітки лійкоподібні, сині, нерівномірно-п'ятизубчасті, а середні — трубчасті, фіолетові, з тичинками і маточкою. Плід — сім'янка з коротким чубком із цупких волосків (мал. 31).

Цвіте з травня до серпня.

Росте на пісках і супісках як бур'ян серед посівів жита, пшениці, льону, рідше на парових полях.

Райони поширення — вся територія СРСР (крім посушливих зон і Крайньої Півночі).

Збирають і заготовляють переважно на Україні, в Білорусії, Краснодарському краї, Архангельській і Вологодській областях, Західному Сибіру.

Для виготовлення ліків використовують квітки волошки.

Збирають у липні-серпні достиглі яскраво-сині крайові лійкоподібні квітки. Спочатку відривають цілі квіткові кошики, а потім з кошиків висмикують віночки крайових синіх квіток, намагаючись не зачепити внутрішні трубчасті квітки (вміст останніх у незначній кількості допустимий). Побляклі віночки викидають. Зібрану сировину негайно сушать у затемненому приміщенні, що добре провітрюється, розтрусивши тонким

Мал. 31. Волошка синя

шаром на папері або чистому рядні і часто перетрушуючи з метою збереження натурального кольору.

У квітках волошки є глікозиди центаурин, ціанін, цикорин, пеларгонін, гіркі речовини, барвники, дубильні, білкові речовини, сапоніни і мінеральні солі. Експериментально встановлено сечо- і жовчогінну дію волошки.

Застосовують як сечогінний засіб — настій 1 чайної ложки нарізаних квіток на 1 склянці окропу (20 хв настоюють) охолоджують і п'ють по $^1/_4$ склянки 4 рази на день за 20 хв до їди. Цей самий настій вживають і як жовчогінний засіб у випадку хвороби печінки.

Квітки (пелюстки) волошок входять до складу лікарських сумішей і чаїв, зокрема до сечогінних чаїв № 2—9.

Лікарський припис

Rp.: Inf. flor. Centaureae cyani 10,0—200,0
D. S. По $^1/_4$ склянки 3 рази на день за 20 хв до їди

Гарбуз звичайний — Cucurbita pepo L. Народні назви: кабак, гарбуз столовий.

Родина гарбузові — Cucurbitaceae.

Однорічна, дуже поширена в культурі рослина.

Цвіте у червні-липні.

Вирощують на городах і баштанах.

Збирають восени достиглі плоди (мал. 32) і сушать. На смак гарбуз приємний, маслянистий. Насіння його очищають від зовнішньої твердої шкірки, але зберігають внутрішню сіро-зелену.

Сушать на вільному повітрі, нагрівати не можна.

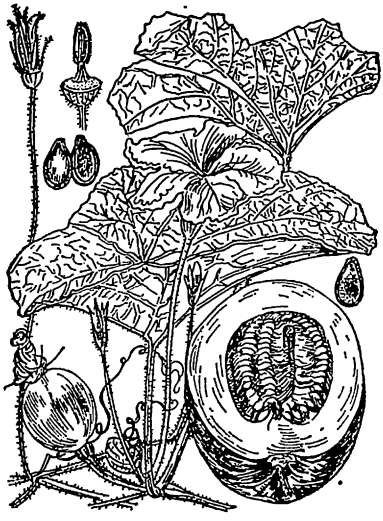

Мал. 32. Гарбуз звичайний

Для виготовлення ліків використовують насіння і окремо м'якуш гарбуза.

Гарбузове насіння як глистогінний засіб досліджене в клініках і широко використовується у медичній практиці.

Насіння містить жирну олію (до 50%), особливий фітостерин кукурбітол, смолу (до складу якої входить оксицеротинова кислота), за деякими відомостями, й ефірну олію, білкові речовини, лецитин. У м'якуші є мінеральні кислоти (фосфорна, кремнієва), залізо, магній, калій, кальцій, каротин, вітаміни (аскорбінова кислота, тіамін, рибофлавін, нікотинова кислота). За даними Д. М. Російського (1900), м'якуш гарбуза має добрі діуретичні властивості.

Застосовують, щоб позбавитись стьожкових глистів (свинячого ціп'яка), свіже або ви-

сушене на повітрі і очищене від лушпиння (але з сіро-зеленою шкірочкою) гарбузове насіння. Його розтирають у ступі невеликими порціями з водою або молоком до утворення каші і споживають по 1—1½ склянки (дорослі) або ½—1 склянці (діти) натщесерце, лежачи, частинками порції протягом 2 год. Через 3—4 год після цього випивають 1 столову ложку рицинової олії або 1½ столової ложки проносної солі, розведеної в ½ склянки теплої води, а ще через ½ год обов'язково ставлять клізму. Насіння можна їсти разом з рисовою кашею, цукром, медом або варенням — по ½ склянки, а у випадку невдачі процедуру повторити. Вживати гарбузове насіння слід тільки після опорожнення шлунка. Лікування цим способом потребує попередньої підготовки: за 2 дні до його початку потрібно щоранку ставити клізму, а напередодні увечері вживати проносну сіль. Лікуватись треба під наглядом лікаря.

Як сечогінний засіб використовують 2—3 склянки насіння на день, їдять рисову чи пшоняну гарбузову кашу або п'ють сік з сирого гарбузового м'якуша по 2 столові ложки 3 рази на день.

Препарати з гарбузового насіння не дають ніяких небажаних наслідків.

У разі хронічних запорів для поліпшення функції кишок з'їдають щодня по 1—2 кг каші протягом 3—4 міс.

Гарбуз призначають при хворобах печінки, нирок, водянці, як сечогінний засіб при набряках серцевого і ниркового походження його рекомендують С. С. Зимницький і Д. М. Російський (1942).

Лікарські приписи

Rp.: Dec. sem. Cucurbitae decorticat. 60,0—180,0
D. S. Одноразово натщесерце

Rp.: Sem. Cucurbitae decorticat 50,0
Sacchari 20,0
Aq. destill. 80,0 ml
M. D. S. Одноразово натщесерце

Rp.: Emuls. sem. Cucurbitae decorticat 60,0—200,0
Sir. Aurantii corticis 50,0
M. D. S. Вранці за 2 рази, через 2 год випити 2 столові ложки касторки

Гірчак зміїний — Polygonum bistorta L. Народні назви: зміївець, султанчики, ракові шийки.

Родина гречкові — Polygonaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище товсте, трохи сплюснуте, темно-буре, змієвидно зігнуте у вигляді ракової шийки. Стебло заввишки 0,1—1 м. Прикореневі листки великі, довгасті, з притупленою основою; верхні — вузькі, дрібніші від стеблових, цілокраї. Квітки рожеві, запашні, дрібні, стебла зібрані на верхівці в густе, велике циліндричне колосовидне суцвіття. Плід — тригранний горішок (мал. 33).

Цвіте у червні-липні.

Росте у вологих лісових чагарниках, на луках, заболочених берегах озер, у зріджених хвойних лісах і особливо розкішно на субальпійських луках.

Райони поширення — вся територія СРСР.

Мал. 33. Гірчак зміїний

Збирають і заготовляють гірчак зміїний у західних областях України і на Уралі.

Для виготовлення ліків використовують корені гірчака зміїного.

Збирають восени або напровесні. Викопують кореневища, промивають у воді, відокремлюють стебла, рештки листків, численних корінців і сушать на вільному повітрі або в теплому приміщенні. Гірчак зміїний не має запаху, на смак терпкий і дуже в'язкий.

Містить дубильні речовини (20—25%), барвники, галову кислоту, глюкозу, крохмаль, каротин, аскорбінову кислоту, флавоновий глікозид гіперозид.

У науковій і народній медицині дуже широко застосовують відвар рослини як ефективний в'яжучий засіб при запаленні кишок і зовнішньо для полоскання у випадку запальних процесів слизових оболонок (стоматитів, гінгівітів тощо).

Проти проносу п'ють як в'яжучий засіб відвар 2 чайних ложок подрібненого кореня гірчака, взятих на 1 склянку води,— вживають по 2 столові ложки через кожні 4 год. З цією ж метою застосовують рідкий екстракт рослини (купують готовий в аптеці) — по 30 крапель на $^1/_2$ чарки води 3 рази на день або приймають по 1 порошку кореня (0,5—1 г) 3—4 рази на день.

Для полоскання використовують відвар 1 столової ложки подрібненого кореня гірчака в 1 склянці води або аптечну спиртову настойку — по 15—20 крапель на 1 склянку води. Крім того, для полоскання вживають суміш 10 г гірчака і 10 г йодної настойки, взятих по 15—20 крапель на 1 склянку води, рідким екстрактом гірчака (аптечного) змазують ясна.

Лікарські приписи

Rp.: Extr. Bistortae fluidi 50,0
D. S. Змазувати ясна

Rp.: T-rae Bistortae
T-rae Iodi 5% āā 10,0 ml
M. D. S. По 20 крапель на 1 склянку води для полоскання

Гірчак перцевий — Polygonum hydropiper L. Народні назви: баб'ячий гірчак, водяний перець, собачий перець, гречечка, почечуйник, чередник.

Родина гречкові — Polygonaceae.

Однорічна трав'яниста рослина з трубчастим зеленим розгалуженим вузлуватим стеблом заввишки 30—70 см (під осінь червоніє). Листки довгастоланцетовидні, голі, цілокраї, із залозистими крапками і плямою. Квітки дрібні, зеленуваті, часто вгорі рожеві, з жовтими залозками (містять смоли), зібрані у ниткоподібні пониклі колосовидні суцвіття. Плід — горішок (плоский з одного боку і опуклий з другого), темно-бурий, матовий. На смак свіже листя гостре, пекуче, нагадує перець, під час сушіння цей смак зникає (мал. 34).

Цвіте у червні-вересні.

Росте на луках, полях, у гаях, сирих рівчаках.

Райони поширення — лісова зона, крім Крайньої Півночі і Криму.

Основні райони збирання і заготівлі: Україна, Білорусія, Північний Кавказ, Краснодарський край, Ростовська і Воронезька області.

Мал. 34. Гірчак перцевий

Для виготовлення ліків використовують траву.

Збирають надземні частини гірчака перцевого під час його цвітіння (у червні-серпні). Зрізують рослини, що цвітуть, на висоті 10—15 см від землі і негайно сушать, розстеливши тонким шаром у затінку на вільному повітрі під накриттям — на горищі або в сушарках.

Гірчак перцевий входить до складу протигеморойних свічок (анестезолу).

У траві рослини є глюкозид полігопіперин, мурашина, оцтова, валеріанова і полігонова кислоти, багато в'яжучих і дубильних речовин, фітостерин, аскорбінова кислота, рутин.

У народній медицині настій гірчака і його траву застосовують зовнішньо для сидячих ванн при геморої, а також п'ють настій при кровотечах.

В медичну практику введений з 1912 р., після експериментального вивчення в лабораторії акад. М. П. Кравкова.

Застосовують гірчак перцевий під наглядом лікаря у випадку кровотечі з матки — настій 1 столової ложки рослини в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 4—5 разів на день або вживають рідкий екстракт (можна купити в аптеці) по 30—40 крапель 3—4 рази на день. Можна приймати змішані (по 10 г) екстракти гірчака і калинової кори по 30 крапель 3 рази на день чи по 1 порошку (1 г висушеної трави гірчака) 2—3 рази на день.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Polygoni hydropiperis 20,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3—4 рази на день

Rp.: Extr. Polygoni hydropiperis fluidi 25,0
D. S. По 40 крапель 3 рази на день

Мал. 35. Гірчак почечуйний

Гірчак почечуйний — Polygonum persicaria L. Народні назви: перстач, гусячі лапки, жаблір, гусяче зілля.

Родина гречкові — Polygonaceae.

Однорічна трав'яниста рослина. Стебло пряме, червонуватого відтінку, заввишки 20—60 см. Прилистки зростаються і утворюють піхву з рівним краєм і довгими прямими війками. Листки ланцетовидні, чергові, яскраво-зелені, нижні — на черешках, довгастозагострені, цілокраї з червоно-бурою плямою. Квітки дрібні, рожеві, зібрані на верхівці стебла і гілок у густі колосовидні суцвіття. Плід — чорний блискучий горішок (мал. 35).

Цвіте у червні-серпні.

Росте на луках, у ровах, при дорозі і як бур'ян на городах.

Райони поширення — вся територія СРСР, крім Крайньої Півночі.

Для виготовлення ліків використовують траву гірчака почечуйного.

Збирають під час цвітіння у червні-серпні, зрізуючи всю надземну частину рослини (вкриті листям квітконосні стебла завдовжки 35—40 см), і сушать на вільному повітрі або у приміщенні, що провітрюється, та на горищі. Рослина без запаху, на смак гіркувато-терпка.

У траві гірчака почечуйного є дубильні, в'яжучі речовини, ефірна олія, вітамін К, аскорбінова кислота, флавонові глікозиди — гіперозид, авікулярин, кверцитрин, а в коренях — глікозиди типу оксиметилантрахінонів.

Гірчак почечуйний здавна використовують у народній медицині як сечогінний і протигеморойний засіб. Останнім часом він увійшов у медичну практику як сечогінний і проносний засіб. Експериментально доведено посилення діяльності серця і підвищення зсідання крові внаслідок введення настою гірчака почечуйного.

Застосовують проти геморойної кровотечі і як сечогінне — настій 2 столових ложок трави на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 5—6 разів на день через кожні 2 год.

В аптеках продають траву гірчака.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. Polygoni persicar. 6,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Herbae Polygoni persicar. 100,0
D. S. 2 столові ложки трави залити 1 склянкою окропу, настояти і пити по 1 столовій ложці 3 рази на день

Глауціум жовтий — Glaucium flavum Crantz. Народна назва: мачок жовтий.

Родина макові — Papaveraceae.

Дворічна або багаторічна трав'яниста рослина сизувато-зеленого кольору (мал. 36). Стебло пряме, округле, розгалужене, голе, іноді вкрите волосками. Корені стрижневі, довгі (до 30 см), спірально покручені. Стеблові листки багаточисленні, чергові, товстуваті. Середні — крупніші, схожі на прикореневі, але сидячі, значно тонше і глибше розсічені; верхні — стеблообгортні, короткі, овальні, по краю з майже суцільними лопатями. Квітки великі (до 2—5 см у діаметрі), правильні, одиночні, жовті. Пуп'янки похилені, голі або голчастощетинисті, довгастояйцеподібні, гострі. Чашолистків має 2, пелюсток — 4 (у двох супротивних парах, опадаючі, вільні), тичинок — до 100—150 шт. Плоди — стручкоподібні лінійні коробочки з товстою несправжньою перетинкою завдовжки 15—25 см. На одній рослині утворюється в середньому 17 плодів. Вся рослина містить молочний жовтий сік.

Цвіте з травня по серпень, насіння достигає в липні-вересні.

Росте на грунтах з добрим дренажем — на піщаних морських узбережжях, щебнистих і скельних схилах, повернених до моря.

Мачок жовтий поширений на морських узбережжях середземноморських країн — в Іспанії, Франції, Албанії, Югославії, Греції, Туреччині.

Мал. 36. Глауціум жовтий

На територію Радянського Союзу заходить невелика частина ареалу рослини. Зустрічається на Чорноморському узбережжі (в Криму і на Кавказі). В природних умовах не утворює великих заростей, що мають промислове значення. Тому глауціум жовтий культивують (у Криму, Краснодарському краї). Плантації його використовуються протягом 3—4 років.

У медицині застосовують траву, яку збирають під час цвітіння рослини. Містить глауціум жовтий понад 15 алкалоїдів — похідних ізохіноліну: глауцин, ізоболдин, 1-норхелідонін, протопін, α-коридин, ізокоридин, 1-хелідонін, алокриптонін, хемірубін, сангвінарин, хеліритрин, глаувін та ін.

Головний алкалоїд мачка жовтого — глауцин, що за хімічним складом є 4, 5, 7, 8-тетраметоксіапорфіном. У нашій країні він застосовується у вигляді солі глауцину гідрохлориду, що випускається в таблетках. Глауцину гідрохлорид виявляє протикашлеву, адренолітичну, седативну, болетамувальну і спазмолітичну дію (Е. Є. Алешинська, 1957; В. В. Бережанська, 1959).

В експериментах на тваринах глауцин перевершує кодеїн за протикашлевою активністю і не викликає звикання організму до нього. Препарат ефективний у разі хронічного бронхіту, гострих респіраторних вірусних інфекцій, пневмонії, абсцесу легень, бронхіальної астми, туберкульозу (А. Д. Турова, 1967). Його використовують при гіпертонічній хворобі I—II ступеня, ендартеріїті. Тривалість курсу лікування глауцином залежить від перебігу хвороби.

У деяких хворих внаслідок вживання глауцину гідрохлориду іноді з'являються загальна слабкість, запаморочення, сонливість, диспепсичні явища. У цих випадках препарат приймають в умовах постільного режиму, після їди. Ембріотоксичну і тератогенну дію глауцину гідрохлориду не встановлено.

У Народній Республіці Болгарії з мачка жовтого одержують препарат глаувент. Спосіб застосування його такий, як і глауцину гідрохлориду.

В народній медицині мачком жовтим лікують забиті місця, ревматизм, різні запалення, рани, його вживають як сечогінне.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Glaucii flavi 18,0—180,0
D. S. Для примочування забитих місць

Rp.: Glaucini hydrochloridi 0,05
D. t. d. N. 50 in tabul.
S. По 1 таблетці 2—3 рази на день після їди

Rp.: Glauventi 0,04
D. t. d. N. 20 in tabul.
S. По 1 таблетці 2—3 рази на день

Глід криваво-червоний — Crataegus sanguinea Pall. Народні назви: глід, глід-колюх.

Родина розові — Rosaceae.

Кущ або невеличке деревце заввишки до 4 м з великими пурпурово-коричневими гілками та прямими пазушними колючками завдовжки 2,5—4 см. Листки довгочерешкові, великі, обернено-яйцевидні, три-, семилопатеві, з крупнопилчастими краями, зверху темно-зелені, знизу — світліші, з обох боків волосисті. Квітки білі або рожеві, опушені, зібрані в густе суцвіття. Плід криваво-червоний, ягодоподібний, з борошнистим м'якушем, у діаметрі 8—10 мм, з 3—4 кісточками. Запах глоду специфічний, приємний (мал. 37).

Мал. 37. Глід криваво-червоний

Цвіте у травні-липні, плодоносить у серпні.

Росте у лісовій і лісостеповій зонах, на узліссях, галявинах, в розріджених лісах, серед чагарників, у степових вибалках, на луках, у долинах і на схилах гір.

Райони поширення — Україна, Західний і Східний Сибір, Урал, Акмолінська область (Наурзум), Кавказ, південна і південно-східна частини Європейської території СРСР, Середня Азія, Алатау.

Державні стандарти дозволяють вживати з лікувальною метою всі види глоду, незважаючи на деяку відмінність у їхній будові.

Для виготовлення ліків використовують квітки і достиглі плоди глоду без плодоніжок.

Збирають плоди у вересні-жовтні, тобто у період повного достигання,— зривають щитки, а потім відокремлюють плодоніжки, недостиглі і зіпсовані плоди. Квітки збирають з початку цвітіння (у травні-червні), коли частина їх ще не розкрилась (зриваючи цілі суцвіття), до того періоду, коли почнуть опадати пелюстки.

Плоди сушать на вільному повітрі, насипавши їх тонким шаром на мішковину і часто перегортаючи, або в сушарках чи негарячих печах. Квітки сушать у затінку або на горищі на протязі. Запах глоду слабкий, на смак він слабкогіркуватий, слизистий.

У медичній практиці крім криваво-червоного глоду з успіхом використовують ще глід колючий (C. oxyacantha L.), глід український (C. ucraiпica) та інші види.

У плодах глоду містяться холін, ацетилхолін, органічні кислоти (кратегусова, лимонна, винна), жирні кислоти (арахідонова, пальмітинова, міристинова, стеаринова), ненасичені жирні кислоти (масляна, лінолева), воскоподібні речовини, цукор, білки, дубильні речовини, аскорбінова кислота, амигдалін; у насінні — гіперозид і жирна олія, а в коренях — глікозид ескулін. У квітках глоду виявлено ефірну олію (до 0,75%), біологічно активні речовини, флавони (кверцетин, кверцитрин), вітаміни (аскорбінову кислоту, ретинол), сапоніни, кратегусову кислоту, органічні кислоти, солі магнію і алюмінію, натрій, калій, кальцій, хлориди, карбонати, сульфати, дубильні речовини, а в щойно зібраних квітках — хімічно і біологічно активну речовину триметиламін. Останнім часом знайдено також тритерпенові кислоти — кратегову, олеанолову, урсулову.

Глід як лікувальний засіб відомий ще з часів Діоскоріда (I ст. до н. е.) і тепер широко використовується у багатьох країнах світу при лікуванні хвороб серця, для заспокоєння нервової системи. Його призначають у випадку розладу серцевої діяльності, неврозу серця і початкової форми гіпертонічної хвороби (знижує артеріальний тиск).

Глоду багато на Україні (у Київській, Харківській, Дніпропетровській та інших областях). Дію глоду українського (C. ucraiпica) добре вивчено на кафедрі фармакології Харківського медичного інституту проф. М. С. Харченком із співробітниками (1966). На цій кафедрі фотохімік А. О. Михайлов виготовив з листя глоду українського препарат кратегід, який на тривалий час знижує артеріальний тиск, виявляє добрі седативні (заспокійливі) і протиаритмічні властивості. Його можна застосовувати протягом довгого періоду (не має побічної дії), зокрема у випадку атеросклерозу (знижує рівень холестерину в крові).

Глід не отруйний, не призводить до розладів діяльності організму і з успіхом використовується в домашніх умовах.

Настій 1 столової ложки квіток глоду на 1 склянці окропу п'ють 3 рази на день до їди або вживають спиртову настойку його квіток (чи рідкий аптечний екстракт) по 20—30 крапель 3—4 рази на день перед їдою протягом 3—4 тижнів. Для лікування неврозу серця призначають суміш настойки або екстракту глоду (10 г) з настойкою валеріани і конвалії (по 10 г) — по 25—40 крапель 3 рази на день до їди.

Лікарські приписи

Rp.: Extr. Crataegi fluidi 25,0
D. S. По 30 крапель на чарку води 3 рази на день до їди

Rp.: T-rae Crataegi
T-rae Valerianae āā 15,0 ml
M. D. S. По 40 крапель на чарку води 3 рази на день

Rp.: T-rae Crataegi 25,0 ml
D. S. По 40 крапель на чарку води 3 рази на день

Rp.: Flor. Crataegi 100,0
D. S. 1 чайну ложку квіток глоду настояти на склянці окропу і приймати натщесерце по 1 столовій ложці 3 рази на день

Глуха кропива біла — Lamium album L. Народні назви: притултрава, драголюб.

Родина губоцвіті — Lamiaceae (Labiatae).

Багаторічна трав'яниста рослина. Стебло пряме, заввишки 30—60 см, майже голе, вгорі вкрите тоненькими волосками. Листки довгасто-серцевидні, загострені, зморшкуваті, коротко-шорстко-волосисті, на довгих черешках, нагадують листки жалкої кропиви дводомної (але нежалкі). Квітки великі, розміщені багатоквітковими півкільцями в пазухах листків. Віночок двогубий, білий або блідо-жовтий, ззовні волохатий. Плід — сухий горішок завдовжки 3,5 мм. Рослина медоносна (мал. 38). Росте у затінку на смітниках, під тинами, поблизу жител, між кущами, у садах.

Мал. 38. Глуха кропива біла

Райони поширення — вся територія СРСР, крім Крайньої Півночі.

Збирають і заготовляють глуху кропиву переважно на території України.

З лікувальною метою використовують віночки квіток.

Збирають достиглі білі незів'ялі квітки у затінку (у червні) під час цвітіння — висмикують по 2—3 з чашечок і негайно сушать (чашечка залишається на рослині) у приміщенні, що добре провітрюється, розстеливши тонким шаром на папері або рушнику (стежать, щоб квітки зберегли білий колір).

Трапляються квітки, схожі на глуху кропиву, але блідо-фіолетового або рожевого кольору. Такі квітки для лікування непридатні. Висушені квітки глухої білої кропиви мають солодкуватий слизистий смак і солодкувато-медовий запах.

Кропива містить дубильні речовини, слиз, цукор, не вивчений ще алкалоїд ламін, 0,5% ефірної олії, сапоніни і 4,4% фенолів. Листки містять 14—15% каротину.

У народній медицині використовують як кровоспинний засіб при кровотечі з матки і геморої. Встановлено вплив настоїв квіток глухої кропиви на скоротливу дію м'язів матки.

Застосовують за приписом лікаря як кровоспинний засіб — настій 2 столових ложок квіток або трави на 1 склянці окропу п'ють по $^1/_2$ склянки 3—4 рази на день.

Лікарський припис

Rp.: Inf. fol. Lamii albi 20,0—200,0
D. S. По 2 столові ложки 3—4 рази на день

Горицвіт весняний — Adonis vernalis L. Народні назви: горицвіт весняний, стародубка, чорногірка.

Родина жовтецеві — Ranunculaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина, що цвіте навесні. Кореневище багатоголове, буре. Стебло заввишки 10—40 см і більше, мало розгалужене, вгорі густо вкрите тричіперісторозсіченими листками з вузенькими частками. Прикореневі і нижні листки бурі, лускаті. Квітки на верхівці стебла і гілок великі, з численними (15—20) золотаво-жовтими, шовковисто-блискучими, дрібно зазубленими пелюстками. Плід — суха сіро-зелена сім'янка (мал. 39).

Цвіте з квітня, плодоносить у травні-червні, у північних районах — на місяць пізніше.

Росте у лісостеповій і степовій зонах — на пагорбах, відкритих схилах, на луках і в трав'янистих степах, на узліссях і між чагарниками.

Райони поширення — Європейська частина СРСР, Кавказ, Сибір, Алтайський край, Середня Азія.

Збирання і заготівля рослини особливо розвинені на всій території Української РСР, Молдавської РСР, Башкирської АРСР, на Північному Кавказі, у Краснодарському і Ставропольському краях, Південно-Західному Сибіру, Куйбишевській, Воронезькій областях і прилеглих до них районах. На Україні горицвіт весняний стає дедалі рідкіснішим і у зв'язку з цим в ряді областей потребує охорони, цілковитої заборони або обмеження заготівлі.

Виготовляють ліки з трави горицвіту весняного.

Збирають траву горицвіту в період від початку цвітіння (у квітні-травні) до початку обсипання плодів, зрізуючи ножем усю надземну частину рослини з квітками і плодами трохи вище від прикореневих лускатих листків. Нижні частини стебла без листків відкидають. Під час збирання рослини треба вкладати натрусом у кошики чи іншу тару, старанно уникаючи потрапляння інших, схожих видів: горицвіту волзького (A. wolgensis Stev.) з опушеними часточками листків і горицвіту сибірського (A. sibiricus), що відрізняється перистим, а не пальчастим розсіченням листків.

Сушать горицвіт зразу після збирання на вільному повітрі у затінку, у приміщеннях, що добре провітрюються, на горищах під залізним дахом. В усіх випадках рослину розстилають тонким шаром, часто перетрушують. Сушити горицвіт на сонці не можна, бо він втрачає свої лікувальні властивості. Висушена трава має бути зеленою, квітки — золотаво-жовтими. Висушений горицвіт рекомен-

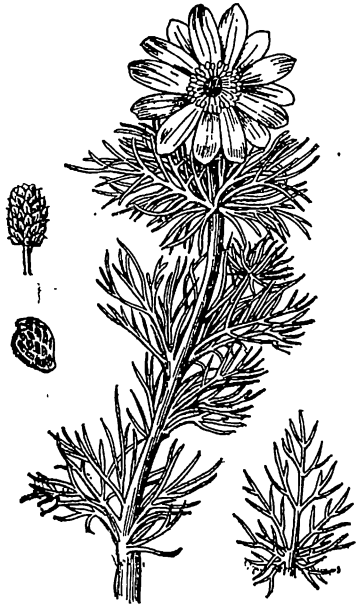

Мал. 39. Горицвіт весняний

дується зв'язувати у снопики і знизу рівно обрізувати. Запах горицвіту слабкий, смак — гіркий, усі частини — отруйні.

Трава горицвіту весняного містить серцеві глікозиди, які вибірково впливають на роботу серця і є складними органічними сполуками, побудованими з цукристого і безцукристого компонентів. Безцукристий компонент (так званий генін, або аглюкон) є головним діючим началом глікозидів. Горицвіт містить глікозиди цимарин і адонітоксин. Останній сприятливо діє на серце, швидко і добре всмоктується і легко виводиться з організму, розчиняючись у воді. Речовина, відома під назвою адоніверногіду, має сечогінні і заспокійливі властивості. Препарати горицвіту посилюють скорочення серця і уповільнюють частоту цих скорочень, поліпшують серцеву діяльність, порушену або послаблену при декомпенсаціях, заспокійливо діють на нервову систему, за даними спостережень проф. Н. М. Дмитрієвої (1946), активізують виділення сечі.

Препарати горицвіту призначають при серцевих хворобах на стадії недостатності кровообігу внаслідок пороку серця, застійних явищ, набряків, при задишці. Призначають горицвіт також у разі набряків, пов'язаних з порушенням роботи нирок (запаленням нирок), інфекційними захворюваннями (скарлатиною, тифом, грипом та ін.), а також у випадку збудження центральної нервової системи та епілепсії (часто в поєднанні з бромом та іншими засобами заспокійливої дії).

Препарати горицвіту іноді подразнюють шлунок.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Adonidis vernalis 6,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Exrt. herbae Adonidis vernalis sicci 6,0
D. S. Розчинити в 200 мл дистильованої води і приймати по 1 столовій ложці 3—4 рази на день перед їдою

Rp.: Inf. herbae Adonidis vernalis 6,0—180,0
Natrii bromidi 6,0
Codeini phosphatis 0,2
M. D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Adonisidi 1,0
D. t. d. N. 6 in amp.
S. По 0,5 мл внутрішньовенно

Rp.: Adonisidi 15,0
D. S. По 15—20 крапель 2—3 рази на день

Rp.: Adonis-brom 0,5
D. t. d. N. 12 in tabul.
S. По 1 таблетці 3 рази на день

Rp.: Herbae Adonidis vernalis 6,0
D. t. d. N. 6
S. 1 пакет заварити, як чай, в 1 склянці кип'ятку, процідити і пити по 1 столовій ложці 3 рази на день

Горобина звичайна — Sorbus aucuparia L.
Родина розоцвіті — Rosaceae.

Дерево заввишки 4—15 м. Кора гладенька, сіра. Гілки пухнасті, бруньки повстисті, чорнувато-фіолетового кольору, конусовидні. Листки чергові, непарнопірчасті. Квітки дрібні, білі, запашні, зібрані у густі щитки. Плоди — яблуковидні, дрібні, соковиті, кулясті, блискучі, оранжево-червоні, на смак гіркі, терпкі, після заморожування приємні, гіркувато-кислі. Плоди зібрані в щитки. Горобина — добрий медонос (мал. 40).

Цвіте у травні-червні. Плодоносить наприкінці серпня — у вересні, плоди залишаються на дереві до пізньої зими.

Росте на сонячних галявинах, на узліссях, на скелястих і кам'янистих схилах, крутих берегах річок, у дрібнолистяних, широколистяних, мішаних і хвойних лісах, у перелісках та чагарниках. Культивують горобину у парках і садах як декоративну рослину.

Райони поширення — вся територія СРСР, особливо Сибір, крім Крайньої Півночі. У Криму росте особливий вид горобини з великими грушовидними плодами (S. domestica L.).

Для виготовлення ліків використовують плоди (ягоди) горобини.

Збирають достиглі плоди, зриваючи їх з плодоніжок, наприкінці серпня та у вересні-жовтні, зрізуючи щитки. Відбирають стиглі плоди і сушать, попередньо

Мал. 40. Горобина звичайна

прив'явши, в сушарках, у нежаркій печі, на листах, решетах (розстилають тонким шаром і часто перемішують).

Містить аскорбінову кислоту (до 4 г/л) і вітамін Р, каротиноїди, цукор, гіркі і дубильні речовини, яблучну і лимонну кислоти. В насінні є глікозид амигдалін і жирна олія.

З наукової точки зору, горобина цінна в'яжучою (протипроносною) і вітамінною дією. Плоди горобини становлять певний інтерес для харчової промисловості (свіжі плоди можна зберігати всю зиму), вони входять до складу полівітамінних сумішей, з них виготовляють сиропи, варення, пастилу. У народній медицині плоди горобини здавна використовують для лікування цинги, як сечогінний і кровоспинний засіб, при хворобах печінки, геморої.

Застосовують як сечогінний засіб — настій або відвар 1 столової ложки ягід, взятих на 1 склянку води, п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; настій суміші ягід горобини і шипшини (по $^1/_2$ столової ложки) на 2 склянках води вживають по $^1/_4$ склянки 2—3 рази на день.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. fruct. Sorbi 15,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Fruct. Sorbi
Fruct. Rosae āā 25,0
M. f. species
D. S. 1 столову ложку суміші ошпарити 2 склянками окропу, прокип'ятити 10 хв, настояти протягом доби, процідити і пити по $^1/_2$ склянки 3 рази на день як полівітамінний чай

Rp.: Fruct. Sorbi 100,0
D. S. 1 чайну ложку плодів залити 1 склянкою окропу, прокип'ятити 10 хв, охолодити, процідити і пити по $^1/_4$ склянки 1—3 рази на день

Грициκи — Capsella bursa pastoris (L) Medic. Народні назви: куряча гречка, горобинець, мисочки, тоболки.

Родина капустяні (хрестоцвіті) — Brassicaceae (Cruciferae).

Однорічна трав'яниста рослина з прямим або розгалуженим стеблом, заввишки 20—50 см. Листки: прикореневі — довгасто-ланцетовидні, виїмчасто-зубчасті або пірчасто-роздільні, звужені у черешках, переважно зібрані в розетку; стеблові — сидячі, стрілковидні, стеблоохоплюючі, цілокраї. Квітки білі, дрібні, зібрані у довгі китиці на верхівці стебла. Плід — обернено-трикутний дуже сплющений стручок з серцевидною виїмкою вгорі, стиснутий з боку швів. За формою плід нагадує мисочку, звідки і походить одна з народних назв рослини (мал. 41).

Цвітуть грициκи з квітня до вересня (від низу стебла до верхівки).

Росте як бур'ян на полях, при дорозі, поблизу будинків, на смітниках.

Райони поширення — вся територія СРСР, крім Крайньої Півночі.

Збирають і заготовляють грициків на Україні, в Дагестані, Ростовській області.

Для виготовлення ліків використовують траву грициків.

Збирають траву у червні-липні під час цвітіння рослини, зрізуючи усю надземну частину з прикореневими листками (без кореня), і сушать на вільному повітрі, в затінку або у приміщенні, яке провітрюється. Запах грициків слабкий, на смак вони гіркувато-слизисті. Лікувальна властивість їх — кровоспинна дія — була відома ще стародавнім лікарям Греції і Риму. У Європі в період середньовіччя настої грициків теж використовували як кровоспинний засіб. У наш час було підтверджено кровоспинну дію настою грициків при кровотечі з матки. Як кровоспинний засіб настої і відвари грициків використовують і в народній медицині.

Мал. 41. Грицики

Грицики застосовують для лікування печінки і нирок (у суміші з польовим хвощем). Експериментально підтверджено звуження судин і посилення скоротливої функції матки внаслідок вживання настоїв рослини.

Трава грициків містить легкорозчинний алкалоїд бурсин, бурсокислоти, ефірну олію, яблучну і лимонну кислоти, дубильні речовини, холін і ацетилхолін (посилюють скоротливу функцію матки, як і бурсокислота), протимікробні засоби (в листках) фітонцидного характеру.

Призначають для припинення кровотечі з матки — настій 1 столової ложки на 1 склянці води п'ють по $^1/_2$ склянки 2 рази на день або вживають сік з вижатих рослин (по 40—50 крапель на 1 столову ложку води) 4—5 разів на день (рідкий аптечний екстракт — по 20—30 крапель 3 рази на день). При лікуванні потрібний нагляд лікаря.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Bursae pastoris 10,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 4 рази на день

Rp.: Extr. Bursae pastoris fluidi 25,0
D. S. 30 крапель 4 рази на день

Деревій звичайний — Achillea millefolium L. Народні назви: біла кашка, білоголовник, заяча трава, польова гречка, кривавник, серпоріз, деревій тисячолистий, порізник.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Мал. 42. Деревій звичайний

Багаторічна трав'яниста рослина з повзучим шнуровидним кореневищем. Стебло пряме, майже не розгалужене, заввишки 20—40 см, трохи опушене. Стеблові листки чергові, прикореневі, великі — довгастоланцетовидні, опушені, двічіперісторозсічені на численні сегменти. Квіткові кошики дрібні, довгасто-яйцевидні, з небагатьма язичковими трубчастими квітками, зібрані на верхівці стебла у великі щитовидні суцвіття (мал. 42).

Цвіте з червня до вересня.

Росте деревій у лісах, на сухих луках, узліссях, степових схилах, між кущами, при дорозі.

Райони поширення — вся територія СРСР, крім Крайньої Півночі, Сибіру і пустель та напівпустель.

Збирають і заготовляють на Україні, в Білорусії, Ростовській області. Крім деревію звичайного на Україні заготовляють сировину ще декількох білоцвітих видів деревіїв — панномського, щетинистого, благородного та ін.

Для виготовлення ліків використовують траву деревію звичайного та згаданих видів.

Збирають рослину у період цвітіння (в червні-серпні).

Траву (верхні частини рослин) з достиглими, добре розвиненими листками і квітками зрізують приблизно наполовину або трохи вище і сушать на вільному повітрі у затінку або в приміщенні, що добре провітрюється, та на горищах. Запах деревію гострий, подразний для слизової оболонки, на смак він гіркий.

Містить глікоалкалоїд ахілеїн, ефірну олію (9,01%), в'яжучі речовини, смоли, інулін, аспарагін, нітрати, органічні кислоти, каротин, вітаміни (аскорбінову кислоту, вітамін К), фітонциди (Б. П. Токін, 1952), пінеол.

Протягом тисячоліть, від Діоскоріда до наших днів, деревій має репутацію ефективного кровоспинного засобу. Його широко використовують у народній медицині. В науковій медицині він відомий з XVI ст. Крім кровоспинної дії деревій має в'яжучі властивості, прискорює гоєння ран, виразок.

У нашій країні експериментально настої деревію вивчав М. Н. Варлаков (1963) з Інституту лікарських рослин, який установив зсідальну дію їх на кров. Згодом було доведено, що деревій посилює скорочення м'язів матки (С. І. Цитович, 1965).

Застосовують у випадку геморойної кровотечі, проносу, спазмів шлунка — настій 1 столової ложки сухої трави на 1 склянці окропу п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; для поліп-

шення апетиту і травлення при зниженій кислотності вживають настій 1 ложки трави деревію на 1 склянці води по 1 столовій ложці 3 рази на день до їди або відвар $^1/_2$ столової ложки трави в 1 склянці води по 1 столовій ложці 2—3 рази на день до їди.

Деревій входить до складу апетитних чаїв № 2 і 3, шлункових чаїв № 2 і 5, проносного чаю № 1 і протигеморойного чаю.

В аптеках є готові препарати деревію для припинення маткової кровотечі.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Millefolii 16,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Extr. herbae Millefolii fluidi 50,0
D. S. По 40—50 крапель 3 рази на день

Rp.: Herbae et flor. Achilleae Millefolii 100,0
D. S. 1 столову ложку суміші обдати склянкою окропу, прокип'ятити 10 хв, після охолодження процідити і пити по 1 столовій ложці 3 рази на день

Дуб звичайний — Quercus robur L. Народні назви: дуб черешковий, дуб літній, літняк, дуб зимовий.

Родина букові — Fagaceae.

Загальновідоме велике дерево, що досягає 40—50 м, з широко розложистою кроною. Стовбур і старі гілки — товсті, потріскані, вкриті темно-сірою корою. Молоді дерева мають гладеньку блискучу кору. Листки довгасті, обернено-яйцевидні, трилопатеві, з яскраво вираженими вушками, темно-зелені, шкірясті. Плоди — жолуді, по 1—3 на короткій плодоніжці.

Розрізняють два різновиди дуба — дуб літній і дуб зимовий У літнього дуба листя на зиму опадає, а в зимового залишається на дереві до весни, деревина його масивніша і важча. Літній дуб розпускає листя на 2—3 тижні раніше від зимового (мал. 43).

Цвіте дуб у квітні-травні.

Росте в широколистяних і мішаних лісах разом з кленом, липою, ясеном, сосною, у степу, понад річками і ярами, у перелісках. Дуб любить тепло.

Райони поширення — Середня Азія, південна смуга Європейської частини СРСР, Кавказ, Україна, зокрема Крим, долини Дніпра, Дністра, Бугу.

Основні райони збирання і заготівлі: Україна, Білорусія, Воронезька область, Кавказ.

Для виготовлення ліків використовують гладеньку кору молодих дубів без деревини і внутрішнього лика.

Збирають кору напровесні під час руху соку, до розпускання листків, здираючи її з молодих гілок і тонких стовбурів (до 10 см у діаметрі) обох видів дуба.

Мал. 43. Дуб звичайний

Сушать кору під накриттям або в приміщенні, що добре провітрюється, захищаючи від дощу. Кора не має запаху, на смак гірка і дуже терпка.

Дубова кора містить до 20% дубильних речовин пірогалової групи, зокрема елагову і галусову кислоти, вуглевод левулін, слиз, цукор, крохмаль, білки, мінеральні солі. Сировину заготовляють також з інших видів дубів — скельного і пухнастого, які ростуть на Україні.

В жолудях є білки, ефірна олія, дубильні речовини, кверцит, крохмаль. Їх використовують для приготування лікувального продукту, що має вигляд кави.

У науковій медицині застосування дубової кори грунтується на її в'яжучій і протизапальній дії. Широко використовують дубову кору у ветеринарії.

Відваром 1 столової ложки подрібненої кори в 1 склянці води полощуть рот і горло при стоматиті. Якщо надмірно пітніють ноги, готують ванни з відвару 4—5 столових ложок дубової кори (100 г) в 1 л води. До опіків прикладають компреси з відвару 2 столових ложок дубової кори (20 г) в 1 склянці води.

Дубові жолуді збирають восени, очищають і сушать, насипавши тонким шаром на тканину, у добре провітрюваному приміщенні. Напівсухі жолуді досушують у гарячій печі або сушарці. Сушать відразу, оскільки при зберіганні в навколоплідникy з'являється пліснява.

Висушені жолуді очищають від шкаралупи, смажать на листі (до червоного кольору), перетирають на порошок і використовують як каву (1—2 чайні ложки на 1 склянку окропу). При золотусі корисна жолудева кава з додаванням 10—12% товченого підсмаженого кореня цикорію, 20% ячменю і 10% вівса.

Лікарські приписи

Rp.: Dec. cort. Quercus 20,0—200,0
D. S. Для полоскання

Rp.: Cort. Quercus 50,0
D. S. 1 столову ложку крупно подрібненої кори облити 1 склянкою окропу, прокип'ятити 10 хв, процідити і використовувати для полоскання

Rp.: Fruct. Quercus 100,0
D. S. 1 чайну ложку настояти на 1 склянці окропу і випити протягом дня за 3 рази при хронічному коліті

Дурман звичайний — Datura stramonium L. Народні назви: дурман смердючий, дурзілля, біс-дерево, німиця, коровка, скажене зілля, одур-трава, дивдерево, колючі яблука, дур смердючий, свинки, дендера, дурмолох.

Родина пасльонові — Solanaceae.

Однорічна велика трав'яниста рослина. Стебло товсте, пряме, вилкоподібне, дудчасте, гіллясте, заввишки до 1 м. Листки великі, лопатеві, загострені, виїмчасто-зубчасті, темно-зелені. Квітки великі, на коротких ніжках, лійковидні, білі, поодинокі, з 5 тонко

загостреними зубцями. Плід — велика яйцевидна коробочка з численними колючими шипами. Насіння плоске, чорне (мал. 44).

Цвіте у червні-вересні, плодоносить у липні-жовтні.

Росте на смітниках, поблизу жител, під тинами, на подвір'ях, пустирях, в кінці сільських вулиць, над шляхами.

Райони поширення — середня і південна смуги СРСР: Кавказ, Середня Азія, Крим, Україна.

Основні райони збирання і заготівлі: Україна, Грузія, Ростовська область, Краснодарський і Ставропольський край.

Мал. 44. Дурман звичайний

Для виготовлення ліків використовують листя дурману, запаси якого кожного року поновлюють, а минулорічні спалюють.

Збирають листя у період цвітіння рослини, в суху погоду (як і листя блекоти), а насіння — восени.

Дурман отруйний, тому збирати, сушити і зберігати його листя та готувати ліки з нього треба обережно, а після роботи з ним старанно мити руки.

Сушать листя дурману в затемненому приміщенні, що добре провітрюється, на горищах під залізним дахом. Запах його слабкий, наркотичний, смак солонувато-гіркий.

Дурман досить широко використовували у стародавній медицині в часи середньовіччя. Користуються ним і тепер при астматичному кашлі, хронічному катарі дихальних шляхів, нервово-психічних захворюваннях.

У листі дурману є алкалоїди гіосціамін, атропін і скополамін, які розслаблюють гладенькі м'язи бронхів, внаслідок чого усуваються або полегшуються приступи бронхіальної астми. Рослина дуже отруйна, тому користуватися нею та її препаратами треба тільки під наглядом лікаря.

Застосовують у випадку астматичного кашлю — роблять кілька затяжок цигаркою з дурману і шавлії (беруть половину невеликого листка дурману і листок шавлії).

Листки дурману входять до складу готових курильних протиастматичних сумішей (астматолу і астматину) та сумішей № 1—4.

Лікарські приписи

Rp.: Fol. Stramonii
Fol. Belladonnae aa 20,0
Kalii nitritis 4,0
M. f. species
D. S. Курити при астмі

Rp.: Fol. Stramonii
Fol. Belladonnae

Fol. Hyoscyami
Herbae Lobellii aa 40,0
Sol. Kalii nitritis 4,0 ml
M. f. species
D. S. Курити як астматол

Евкаліпт кулястий — Eucalyptus globulus Labill. Народна назва: дивне дерево.

Родина миртові — Myrtaceae.

Вічнозелене швидкоростуче вітрозахисне високе дерево заввишки до 50 м. Діаметр стовбура евкаліпта кулястого досягає 1,1 м. Кора гладенька, світло-сіра. Листки на молодих деревах супротивні, сидячі, шкірясті, широколанцетні, серцевидні біля основи, вкриті синювато-зеленим воском, крапочками з ефірною олією. На старих деревах листки видовжуються у вузьколанцетні, серповидно зігнуті, короткочерешкові. Квітки поодинокі, великі, на коротких квітконіжках. Плід — напівкуляста коробочка з численним насінням (мал. 45).

Цвіте восени, на третьому — п'ятому році.

Вирощують евкаліпт як культурну рослину на вологих грунтах у парках, садах, гаях.

Райони поширення — Чорноморське узбережжя Кавказу, південь України, зокрема Крим, Молдавія, Азербайджан.

Для виготовлення ліків використовують листя.

Збирають листя починаючи з вересня (коли воно містить найбільше ефірної олії), обриваючи із зрізаних гілок, і сушать на вільному повітрі або у приміщенні, що добре провітрюється, розстилаючи тонким шаром. Листя евкаліпта, як ароматичну сировину, зберігають окремо від інших незапашних рослин у сухому приміщенні, що добре провітрюється.

Евкаліпт має здатність вбирати велику кількість вологи і швидко її випаровувати, а листя виділяє леткі речовини.

У народній медицині здавна використовують листя евкаліпта, а тепер він міцно ввійшов у практику наукової медицини. Як лікарську сировину використовують листя інших видів евкаліпта — попелястого, прутовидного та багатьох інших.

Містить у листі ефірну евкаліптову олію (0,7—2%), головною складовою частиною якої є цинеол, або евкаліптол,— моноциклічний терпен з інтенсивною окисною дією, чим пояснюється дезинфікуючий і протиглисний ефект рослини. Крім цинеолу в евкаліптовій олії виявлено інші терпени, а також альдегіди, кетони, смолисті речовини бальзамічної природи, дубильні речовини, фітонциди. Комплекс різних речовин зумовлює цілющі властивості евкаліпта. Головна властивість його препаратів — протимікробний вплив на стрептококів, стафілококів, паличку черевного тифу і паратифів А і В, паличку дизентерії, кишкову паличку, гнійних і анаеробних збудників. Евкаліпт сприяє швидкому гоєнню ран: рани швидко очищаються від змертвілої тканини, гною і звільняються від неприємного запаху. Евкаліпт виявляє в'яжучу, кровоспинну, протизапальну дію, що зумовлено наявністю в ньому дубильних речовин. Евкаліпту приписують загальнозміцнювальний, заспокійливий і спазмолітичний ефект.

Препарати евкаліпта діють болезаспокійливо при змазуванні ними шкіри, слизових оболонок чи ран.

У хірургічній практиці евкаліпт використовують для лікування гострогнійної інфекції (наривів, флегмон, фурункулів, остеомієліту), ран, виразок, що довгий час не гояться, відкритих переломів тощо.

У терапії евкаліптові препарати вживають у разі гострих кишкових інфекцій і диспепсичних розладів (блювання, проносу, болю та ін.), гострих респіраторних вірусних інфекцій (гострого нежитю, бронхіту).

Зовнішньо препарати евкаліпта призначають при невралгії, м'язовому болю (як болезаспокійливий засіб) і для відганяння комах, комарів тощо.

Мал. 45. Евкаліпт кулястий

Застосовують: відвар 2 столових ложок подрібненого сухого евкаліптового листя в 1 склянці води (кип'ятити 5 хв, процідити) п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день; цим відваром промивають рани і бинти з розрахунку 1 склянка відвару на 3 склянки перевареної води, спринцюють (1—2 столові ложки беруть на 1 л теплої води), ставлять клізми ($^1/_2$ склянки на день протягом 5—10 днів).

У хірургії таким відваром навпіл з новокаїном промивають рани, а навпіл з риб'ячим жиром обробляють нориці.

Настойку листків евкаліпта застосовують для змазування країв запалених повік (при блефариті).

У медичній практиці широко використовують евкаліптову олію, яку можна купити в аптеці, для змазування (при педикульозі), розтирання (як відволікальний засіб), інгаляцій (при нежитю, бронхіті, ангіні) — по 20 крапель на 1 склянку води. Евкаліптова олія входить до складу готових ліків від кашлю, пектусину (відхаркувального засобу), евкаліптово-ментолових цукерок, ринолу (мазі від нежитю), інгафену (кишенькового інгалятора), що використовується при грипі, та спеціального порошку проти укусів комах (складається з 2,5 г евкаліптової олії, 5 г тальку і 32,5 г крохмалю), яким посипають відкриті частини тіла (або втирають у шкіру). Евкаліптову олію змішують з ментолом й анісовою олією, готуючи засіб для інгаляції.

У Харківському науково-дослідному інституті мікробіології, вакцин та сироваток з листя евкаліпта кулястого одержано (В. Л. Надтока, 1964) протистафілококовий препарат хлорофіліпт. Його випускають у вигляді 0,25% або 1% спиртового чи 2% олійного розчину. Препарат також виготовляють в ампулах. Його можна вводити в вену, вживати через рот і як зовнішній засіб.

Внутрішньовенно впорскують 0,25% спиртовий розчин по 2—4 мл 2—4 рази на добу, попередньо розвівши його стерильним розчином натрію хлориду у співвідношенні 1 : 20 (до 2 мл 0,25% розчину препарату додають 38 мл 0,9% розчину натрію хлориду).

Всередину приймають 1% спиртовий розчин по 3—5 мл 4 рази на добу в 30 мл води, для зовнішнього лікування використовують 1% спиртовий розчин хлорофіліпту у розведенні 1 : 10 0,25% розчином новокаїну або 2% олійний розчин препарату.

Перед застосуванням хлорофіліпту, незалежно від способу введення його в організм, необхідно перевірити індивідуальну чутливість пацієнта до цього препарату. З цією метою хворому дають випити 25 крапель препарату, розчиненого в 1 столовій ложці води. Якщо протягом 6—8 год не з'являються ознаки алергії, хлорофіліпт можна вживати будь-яким способом.

Хлорофіліпт застосовують при комплексному лікуванні стафілококового сепсису, перитоніту, пневмонії, абсцесу легень, опіків, ендометриту, параметриту, виразкового ентероколіту та інших захворювань, спричинених антибіотикостійкими стафілококами.

Важливою властивістю препарату є те, що його можна призначати разом з антибіотиками — пеніциліном, стрептоміцином, тетрацикліном, неоміцином, мономіцином. Курс лікування ним дорівнює 20—30 днів.

Хлорофіліпт сприяє загоєнню ран, стимулює процеси регенерації в тканинах.

Лікарські приписи

Rp.: T-rae Eucalypti 25,0 ml
D. S. По 20 крапель 3 рази на день

Rp.: Inf. fol. Eucalypti 10,0—200,0
D. S. Полоскання

Rp.: Dec. fol. Eucalypti 3,0—200,0
D. S. Для спринцювання, промивання ран (1 склянка на 1 л води)

Rp.: Ol. Eucalypti 10,0
D. S. По 10—20 крапель на склянку води для полоскання

Rp.: Sol. Chlorophyllipti 0,25% — 2,0 ml
D. t. d. N. 10 in amp.
S. Вводити внутрішньовенно (повільно)

Rp.: Sol. Chlorohyllipti spirituosae 1% — 100,0 ml
D. S. Змазувати при опіках

Rp.: Sol. Chlorophyllipti oleosae 2% — 20,0 ml
D. S. Для тампонів при ерозіях шийки матки

Евкомія в'язолиста — Eucommia ulmoides Oliv. Народна назва: китайське (гутаперчеве) дерево.

Родина евкомієві — Eucommiaceae.

Гутаперченосне дерево заввишки 15—20 м з галузистою кроною. Кора темно-сіра. Листки довгасто-еліптичні, загострені. Листки і кора пронизані численними білими нитками. Квітки одностатеві, без оцвітини. Тичинкові квітки складаються з 4—10 коричнево-

червоних тичинок, маточкові — з однієї маточки. Плід — шкірястий, крилатий, з однією насіниною (мал. 46).

Росте евкомія у вологих субтропіках.

Райони поширення — культивують у Закавказзі (Абхазія), Краснодарському краї, Молдавії, на Україні.

Для виготовлення ліків використовують кору стебел евкомії. У Китаї евкомією здавна лікують гіпертонічну хворобу, склероз. У корі і листках рослини містяться молочний сік, гутаперча, хлорогенова і кофейна кислоти.

При експериментальному вивченні відварів і настойок кори евкомії виявлено їх незначну токсичну і гипотензивну дію.

Мал. 46. Евкомія в'язолиста

Застосовують проти гіпертонічної хвороби і склерозу відвар 1 столової ложки кори евкомії в 1 склянці води — п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день. В аптеках продають настойку і екстракт евкомії, які п'ють по 20 крапель 3 рази на день. Евкомію використовують для лікування хвороб печінки, нирок, для загоювання ран.

Лікарські приписи

Rp.: Extr. Eucommiae fluidi 30,0
D. S. По 30 крапель на чарку води 3 рази на день

Rp.: T-rae Eucommiae 20,0 ml
D. S. По 20 крапель 3 рази на день

Rp.: Dec. cort. Eucommiae 20,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Елеутерокок колючий — Eleutherococcus senticosus. (Rupr. et Maxim.) Maxim. Народна назва: дикий перець.

Родина аралієві — Araliaceae.

Чагарник заввишки 1,5—5 м. Коренева система дуже розгалужена. Листки довгочерешкові, п'ятипальчастороздільні. Квітки дрібні, на довгих тонких квітконіжках, зібрані у зонтичні суцвіття. Плоди чорні, блискучі, майже кулясті, з 5 кісточками, зібрані в округлі зонтичні голівки. Цвіте з другої половини липня до серпня. Плоди достигають у вересні.

Райони поширення — Приморський і Хабаровський краї, Амурська область, Південний Сахалін. Подекуди елеутерокок культивують на Україні.

З лікувальною метою використовують кореневища і корені рослини, які збирають у вересні-жовтні. Корені висмикують з грунту, обтрушують від землі, розрубують на куски, підігрівають до 80° С протягом 1 год, після чого сушать на вільному повітрі. Запах коренів і кореневищ сильний, ароматний. На смак вони пряні, терпкі.

Кореневища і корені елеутерокока містять більш як 7 елеутерозидів (А, В, B_1 та ін.), похідні кумарину, флавоноїди, ефірну олію, смоли, камедь, крохмаль, ліпідн.

Дослідження, проведені в лабораторії фармакології Далекосхідного філіалу АМН СРСР, показали, що екстракт елеутерокока викликає збудження центральної нервової системи, посилює умовнорефлекторні процеси.

Препарат підвищує розумову діяльність, обмін речовин, апетит, працездатність, стійкість організму до несприятливих умов (адаптогенні властивості), посилює гостроту зору, викликає деяке зменшення цукру в крові у хворих з легкими формами діабету (на 0,15—0,25 г/л), виявляє гонадотропну дію.

Лікарський припис

Rp.: Extr. Eleutherococci fluidi 50,0
D. S. По 20—40 крапель за $^1/_2$ год до їди протягом 25—30 днів

Ефедра середня — Ephedra intermedia Schrenk. Ефедра хвощова — Ephedra equisetina Bunge.

Народні назви: степова малина, ставчак, хвойник.

Родина ефедрові — Ephedraceae.

Ефедра середня (пустельна) — дуже розгалужена кущова рослина заввишки до 1 м, з сірою корою. Гілки з численними відгалуженнями, паралельними гладенькими або шорсткими дрібними поздовжньо-борозенчастими гілочками, з яких нижні розташовані кільцем, а верхні — завжди супротивні, членисті, з міжвузлями від 2 до 6 см. Листки дрібні, супротивні. Квітки дрібні, одностатеві, зібрані у колоски, розміщені вздовж гілок. Плід — червоні шишкоягоди, кулясті, соковиті, двонасінні, насіння плоско-опукле (мал. 47).

Ефедра хвощова (гірська) — високогірний кущ без листя заввишки до 1,5 м, з членистими сизо-зеленими гілками. Квітки дрібні, одностатеві, зібрані в колоски. Плоди — оранжево-червоні шишкоягоди, соковиті, однонасінні; насіння округле, двоопукле.

Цвітуть обидва види у червні, плодоносять у липні.

Ростуть: ефедра середня — на рівнинах, у нижньому поясі гір Середньої Азії і Сибіру; ефедра хвощова — на відкритих скелястих схилах, щебеневих осипах на висоті 1000—1800 м над рівнем моря.

Райони поширення — Середня Азія, Західний Сибір, Кавказ, Дагестан.

Основні райони збирання і заготівлі — Південний Казахстан, Киргизія, Узбекистан (райони Тянь-Шаню, Джунгарського і Таласького Алатау).

Для виготовлення ліків використовують траву — усі зелені гілки рослини.

Збирають рослину у червні — вересні, зрізуючи зелені трав'яні частини кущів. Рослина отруйна.

Сушать сировину у приміщенні, що добре провітрюється, і на вільному повітрі (5—6 днів). Висушена рослина має своєрідний смак, що трохи нагадує смак свіжої хвої, не має запаху.

Зберігають сировину при помірній температурі, у сухому приміщенні, що добре провітрюється, куди не потрапляє сонячне проміння, дотримуючись правил зберігання отруйних рослин.

Містить алкалоїд ефедрин, що спричинює звуження судин, підвищення артеріального тиску, сприяє розширенню бронхів, гальмує перистальтику кишок, трохи збільшує вміст цукру в крові. Ефедрин збуджує центральну нервову систему і дихальний центр.

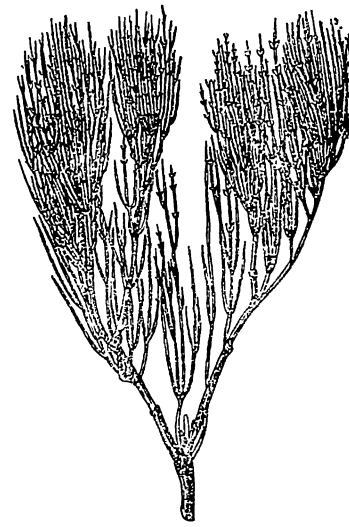

Мал. 47. Ефедра середня

Ефедру як ліки використовували ще 3000 років тому в Китаї і Японії, але в широких масштабах вона ввійшла у медичну практику в 1924 р., коли після поглиблених експериментальних і клінічних досліджень було доведено сприятливу дію гідрохлориду солі ефедрину при лікуванні бронхіальної астми, а також як засобу, що підвищує артеріальний тиск.

Поширена ефедра у народній медицині на Україні і в Росії. Вперше нею почали лікувати людей від ревматизму і дизентерії.

Ефедрин застосовують при пониженому артеріальному тиску, колапсі, бронхіальній астмі, коклюші, сінній лихоманці, кропив'янці, морській хворобі, при отруєнні наркотиками і снотворними речовинами.

Застосовують у разі ревматизму, шлункових хвороб, астми — відвар 1 столової ложки трави в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 2—3 рази на день.

Ефедрин входить до складу спеціального протиастматичного засобу теофедрину — таблеток для лікування бронхіальної астми.

Лікарські приписи

Rp.: Ephedrini hydrochloridi 0,025
D. t. d. N. 12 in tabul.
S. По 1 таблетці 2 рази на день

Rp.: Sol. Ephedrini hydrochloridi 5% — 1,0 ml
D. t. d. N. 10 in amp.
S. По 0,5—1 мл підшкірно, в м'язи

Ехінопанакс високий — Echinopanax elatum Nakai. Народна назва: заманиха.

Родина аралієві — Araliaceae.

Колючий кущ. Стебло заввишки до 1 м, не дуже розгалужене. Кореневище довге, повзуче. Стовбур куща світло-сірий, вкритий

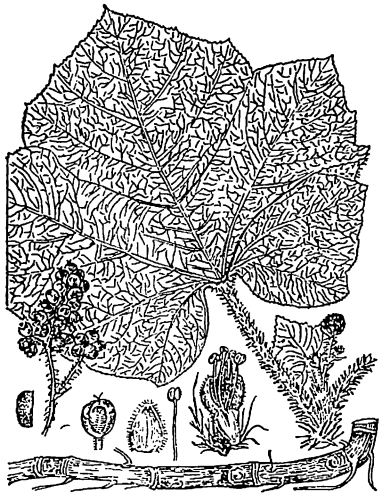

Мал. 48. Ехінопанакс високий

голчастими колючками. Листки великі, пальчастолопатеві, по краях з гострими зубцями, знизу на жилках колючки. Квітки дрібні, зеленуваті, в простих зонтиках, зібрані у китицю. Плід жовто-червоний, кулястий, соковитий, з двома кісточками (мал. 48).

Цвіте у червні-липні, плодоносить у вересні.

Росте в гірських лісах.

Райони поширення — Далекий Схід, південь Приморського краю (на кордоні з Кореєю).

З лікувальною метою використовують кореневище з коренями.

Збирають у період достигання плодів (у серпні-вересні), висмикуючи з грунту кореневища з коренями, які розрубують сокирою на куски по 35 см. Товсті кореневища розрізують вздовж, підв'ялюють на повітрі і сушать у приміщенні, що добре провітрюється, розіклавши тонким шаром на чистій тканині. Запах коренів гострий, своєрідний, смак пекучий.

Зберігають корені (і настойку) при кімнатній температурі у місці, захищеному від сонячних променів.

Кореневище і корені рослини містять сліди алкалоїдів, глікозиди, ефірну олію (5%), сапоніни та інші речовини.

Ехінопанакс давно відомий у народній медицині Сходу як загальнозміцнювальний засіб, який збуджує нервову систему. В наукову медицину впроваджений більше 10 років тому. За дією нагадує женьшень, не викликає побічних несприятливих явищ.

Настойку з коренів ехінопанакса вживають у разі пригнічення нервової системи — при астенії, розумовій і фізичній перевтомі. Експериментально встановлено її кардіотонічну, збудну дію на організм тварин.

Застосовують настойку, яку п'ють по 30—40 крапель 2—3 рази на день до їди протягом місяця.

Лікарський припис

Rp.: T-rae Echinopanacis 50,0 ml
D. S. По 30 крапель 3 рази на день до їди

Женьшень — Panax ginseng C. A. Mey (Panax schinseng Nees V. Esenb.). Народні назви: людина-корінь, корінь життя.

Родина аралієві — Araliaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина. Корінь жовтувато-білий, товстий, м'ясистий, малогалузистий. Від кореня глибоко в землю

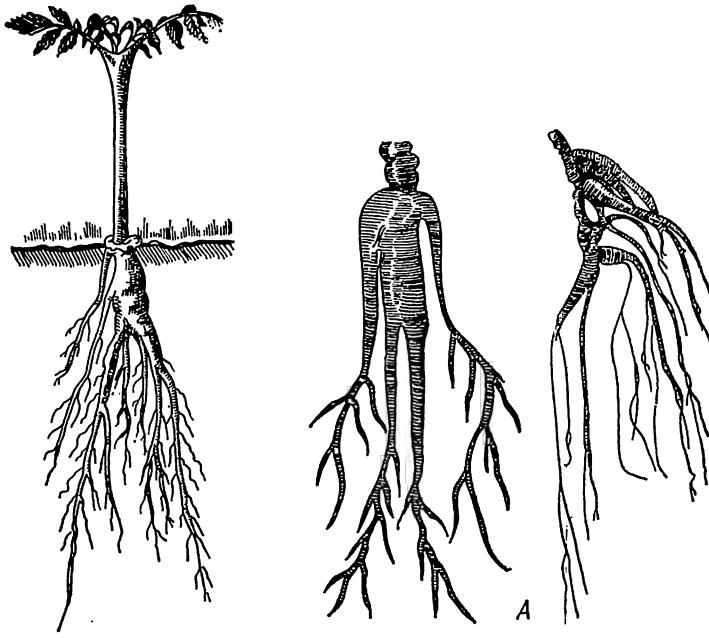

Мал. 49. Женьшень

йдуть довгі мочки завдовжки 20—25 см, діаметром 2—2,5 см. Кореневище утворює «шапку» кореня. У нижній частині корінь розгалужений на два відростки — «ноги», верхня частина — «руки» рослини (деякі корені справді нагадують фігуру людини). Стебло заввишки 30—70 см. Листки черешкові, довгі, біля основи пальчасто-п'ятироздільні, листочки гострокраї, обернено-овальні, з клиноподібною основою, з колючками на жилках. Квітки білі, іноді ніжно-рожеві, зібрані у простий зонтик з 15—20 квіток. Чашечка зелена, плід — соковита яскраво-червона ягода з двома насінинами (мал. 49).

Цвіте у червні, плоди достигають у серпні. Дикий женьшень цвіте на 10—11-му році і може рости 50—70 і більше років.

Росте у глухій тайзі (на північних схилах, у суцільних кедрових лісах, у заростях папороті, плюща і винограду). Рослина боїться прямого сонячного проміння.

Райони поширення — Далекий Схід (Усурійський і Приморський краї — Анучинський, Калінінський, Чугуєвський і Яковлєвський райони). Чимало любителів на Україні та в інших місцевостях Радянського Союзу з успіхом вирощують женьшень на грядках.

Для виготовлення ліків (відварів, настойок) використовують корінь женьшеню, зрідка насіння.

Збирають на початку червня (протягом 10—15 днів), коли женьшень виділяється серед інших рослин яскраво-зеленим стеблом, або в середині липня, у період цвітіння, коли рослина помітна своєю рожевою чи білою квіткою (короткий період). Збирають женьшень і в першій половині серпня, тоді його легко знайти за достиглими червоними ягодами.

Після достигання плодів корінь стає твердішим і витривалішим для зберігання у сирому стані. Цей останній період найсприятливіший для масового збирання женьшеню. Щоб не відірвати від кореня «шийку», яка сидить глибоко в ґрунті, рослину обкопують кістяною лопатою на відстані 0,5—1,5 м і виймають весь корінь. Потім його старанно очищають м'якою сухою щіточкою від землі, стебел, листків, кладуть у ящичок чи луб'яний кошик, обкладають мохом середньої вологості, засипають землею і так сушать. Мити корінь женьшеню не можна. Висушений він повинен бути щільним на дотик і свіжим.

У коренях женьшеню містяться ефірна і жирна олії, пектин, сапоніни, глікозиди, панаксозиди А і В, панаквілон і панаксин.

У китайсько-тібетській медицині та в медицині країн Сходу корінь женьшеню (у вигляді відварів, настоїв, порошків, пілюль, мазі) широко застосовують як засіб проти недокрів'я, виснаження, хвороб нирок, печінки, серця, проти діабету, захворювань нервової системи.

У науковій медицині препарати женьшеню використовують як тонізуючий і стимулюючий засіб у випадку зниженого артеріального тиску (гіпотонія), втоми, перевтоми, неврастенії, а також гіпертонії.

Застосовують внутрішньо спиртову настойку кореня, яку можна купити в аптеці. П'ють її по 20—25 крапель 3 рази на день (так само вживають порошки з кореня по 0,2—0,3 г 3 рази на день) за $^1/_2$ год до їди. Курс лікування — один місяць; як правило, потрібно провести 3—4 курси з двотижневими перервами між ними.

Одночасно з женьшенем для підвищення загального тонусу рекомендують вживати аптечний пантокрин — по 25—30 крапель 3 рази на день.

Лікарські приписи

Rp.: T-rae Ginsengi 50,0 ml
D. S. По 30 крапель 3 рази на день

Rp.: Dragee rad. Ginsengi 0,15
D. t. d. N. 30
S. По 1—2 драже 3 рази на день

Жовтозілля широколисте — Senecio platyphyllus DC. Народні назви: хрещата трава, живильна трава, паличник.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище товсте, повзуче. Стебло тонке, пряме, заввишки до 150 см. Листки великі, завширшки до півметра, бруньковидні, трикутної форми. Квітки жовті, трубчасті, у кошиках, зібраних густими щитками (мал. 50).

Цвіте у червні-серпні.

Росте на луках, узліссях гірських лісів, у глибоких тінистих ущелинах.

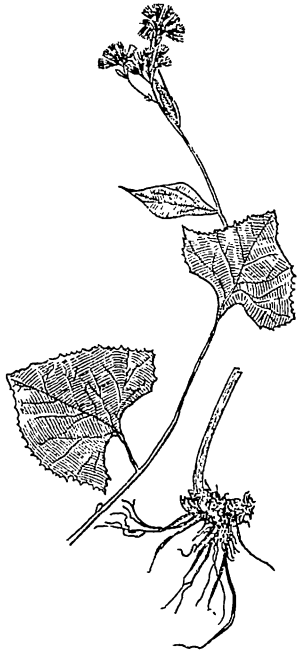

Мал. 50. Жовтозілля широколисте

Мал. 51. Жовтушник сірий

Район поширення — субальпійська зона Кавказу (Грузія, Аджарія, Абхазія).

Для виготовлення ліків використовують корені і кореневища. Збирають з липня до жовтня. Корені викопують, відрізують залишки стебел біля самого кореневища, зчищають землю.

Сушать на вільному повітрі, на вітрі.

Містить алкалоїди платифілін і сенецифілін (діє, як і атропін), виділені О. П. Орєховим (1938).

Експериментальними і клінічними дослідженнями (Д. М. Російський, 1944) доведено зменшення болю в шлунку і його секреції внаслідок використання жовтозілля.

Настойка жовтозілля дозволена з 1945 р. як аптечний препарат Комітетом вченої ради Міністерства охорони здоров'я СРСР.

Застосовують при виразці шлунка і дванадцятипалої кишки, ниркових і печінкових недугах та спастичних запорах. Виготовлені з жовтозілля препарати діють позитивно у разі стенокардичних приступів і порушення мозкового кровообігу.

Препарати жовтозілля випускають у порошках, розчинах (в ампулах) і застосовують тільки за призначенням лікаря. Рослина отруйна, зберігають її в упаковці з доступом повітря. На смак жовтозілля гіркувате.

Лікарські приписи

Rp.: T-rae Senecionis platyphylli 25,0 ml
D. S. По 40 крапель на чарку води 3 рази на день

Rp.: Platyphyllini hydrotartratis 0,005
D. t. d. N. 10 in tabul.
S. По ½—1 таблетці 2—3 рази на день

Rp.: Sol. Platyphyllini hydrotartratis 0,2% — 1,0 ml
D. t. d. N. 10 in amp.
S. По 1 мл підшкірно

Жовтушник сірий — Erysimum canescens Roth. Народні назви: свиріпа, жовтоцвіт.

Родина капустяні (хрестоцвіті) — Brassicaceae (Cruciferae).

Дворічна трав'яниста рослина білувато-сірого кольору. Стебло розгалужене, заввишки 30—80 см. Прикореневі листки довгасті, зубчасті, звужені в черешку, стеблові — лінійні, довгасто-цілокраї. Квітки дрібні, з жовтими пелюстками. Плід — тонкі чотиригранні сплюснуті зелені стручки (мал. 51).

Цвіте у травні-червні.

Росте в степових районах, на сухих і кам'янистих грунтах.

Райони поширення — південь СРСР (Україна, зокрема Крим, Середня Азія, Кавказ, Казахстан), Західний і Східний Сибір. Високоактивну форму культивують на Україні, в Краснодарському краї і під Москвою.

Мал. 52. Жовтушник левкойний

Для виготовлення ліків використовують траву жовтушника сірого.

Збирають під час цвітіння на другий рік (у травні — липні), зрізуючи усю надземну частину рослини без нижніх оголених частин стебла, і негайно сушать.

Сушать на вільному повітрі у затінку або на горищі, в сушарках, не допускаючи змочування дощем або росою. Рослина отруйна, має своєрідний запах, дуже гірка.

Трава і насіння жовтушника містять глікозиди еризимін і еризимозид, які поліпшують серцеву діяльність. У квітках виявлено органічні кислоти: яблучну, лимонну, винокам'яну.

Застосовують: 1) сік з свіжої трави жовтушника сірого, що у комплексі з іншими рослинами (горицвітом весняним, глодом, валеріаною лікарською) входить до складу спеціального препарату кардіовалену, який призначають

лікарі по 15—20 крапель 1—2 рази на день при ревматичних пороках серця, кардіосклерозі з явищами порушення кровообігу усіх стадій при грудній жабі і неврозах; 2) спиртовий рідкий екстракт як серцевий засіб — по 10—15 крапель 3 рази на день або у клізмі — по 30 крапель на 2—3 столові ложки води. Крім цих засобів останнім часом виготовлено спеціальні препарати — еризид (очищений від баластних речовин водний розчин глікозидів) і еризимін (чистий кристалічний глікозид),— розфасовані в ампули по 0,5—1 мл в 20 мл 40% розчину глюкози, які вводять внутрішньовенно 1 раз на день у випадку декомпенсації серця.

Є багато видів жовтушника, серед яких крім сірого певний інтерес становить жовтушник левкойний (E. cheiranthoides L.) (мал. 52). Росте він у лісовій зоні СРСР, дуже поширений у Сибіру і на Далекому Сході. Листки в нього широкі, ланцетні, пелюстки квіток яскраво-жовті. Жовтушник левкойний вивчив М. М. Варлаков (1943), який дізнався про цю рослину з медицини народів Сибіру.

З лікувальною метою жовтушники використовують з сивої давнини. В наукову медицину вони увійшли порівняно недавно, коли у 1943 р. М. В. Царьов і В. В. Феофілактов виділили з жовтушника сірого кристалічну речовину еризимолактон, а згодом В. В. Феофілактов і П. М. Лошкарьов (1946) у левкойному жовтушнику виявили глікозид еризимін.

З трави жовтушника левкойного готують рідкий спиртовий екстракт, який п'ють по 5—15 крапель 2—3 рази на день.

Препарати жовтушників менш активно діють при споживанні всередину, оскільки руйнуються в травному каналі, при введенні ж безпосередньо в кров вони ефективніші. Ці засоби є добрими замінниками імпортного насіння строфанту, але використовувати їх можна лише за призначенням лікаря.

Лікарські приписи

Rp.: Extr. Erysimi fluidi 20,0
D. S. По 10 крапель 2—3 рази на день

Rp.: Sol. Erysimini 0,033%—10 ml
D. t. d. N. 6 in amp.
S. По 1 мл внутрішньовенно в 20 мл 0,9% розчину натрію хлориду.

Жостір проносний — Rhamnus cathartica L. Народні назви: жостір голчастий, собаче дерево, чорноягідник.

Родина жостерові — Rhamnaceae.

Розгалужений чагарник або невелике деревце (до 3 м) з майже чорною корою. Листки дрібнозубчасті, супротивні. Квітки дрібні, зеленуваті, зібрані на довгих квітконіжках. Плід — соковита куляста чорна кістянка з 3—4 кісточками (мал. 53).

Цвіте у травні-червні, плоди достигають наприкінці серпня — у вересні або в жовтні.

Росте на сухих місцях, у степу, вибалках, долинах, на пагорбах, у листяних і мішаних лісах, у гаях, чагарниках, на кам'янистих сонячних схилах.

Райони поширення — Європейська частина СРСР, зокрема Україна і Білорусія, Кавказ, Сибір, Середня Азія.

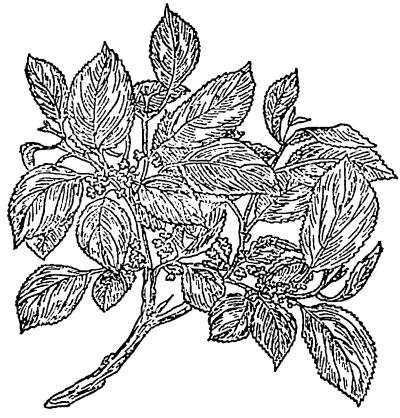

Мал. 53. Жостір проносний

Основні райони збирання і заготівлі — Україна, Башкирія, Кавказ, Воронезька область.

Для виготовлення ліків використовують плоди (ягоди) жостеру.

Збирають у вересні-жовтні достиглі, майже чорні плоди без плодоніжок. Треба остерігатися, щоб у сировину помилково не потрапили плоди черемхи або крушини ламкої, які теж достигають у серпні. Останні відрізняються від жостеру відсутністю колючок, спіральним розміщенням листків і наявністю в плодах 2—3 широких трикутних лінзоподібних, а не яйцевидних насінин.

Сушать плоди в добре опалюваних приміщеннях, у нежарких печах, плодоовочевих сушарках. Під час сушіння треба стежити, щоб вони не пригоріли.

Жостір не пахне, на смак солодкувато-гіркий.

У плодах (ягодах) жостеру є антраглікозиди, цукор, пектинові речовини, камедь, пігменти, гіркоти.

Застосовують як легке проносне у вигляді настойки 1 столової ложки плодів на 1 склянці окропу (настоюють 2 год, проціджують), яку п'ють натщесерце і на ніч по $^1/_2$—$^1/_4$ склянки, залежно від статі і віку. Настойка солодкувато-гірка на смак, має неприємний запах.

В аптеках продають рідкий екстракт жостеру (п'ють по 0,5—1 чайній ложці на ніч), сухий екстракт у вигляді таблеток чи пілюль по 0,25 г (приймають по 1—2 шт. на ніч) або жостерний сироп (дорослі вживають по 2—4 чайні ложки, діти — по 0,5—1).

Плоди жостеру входять до складу проносного чаю № 2.

Лікарські приписи

Rp.: Dec. fruct. Rhamni catharticae 20,0—200,0
Sir. Rhei — 20,0
M. D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Extr. Rhamni catharticae fluidi 50,0
D. S. По $^1/_2$ чайної ложки на ніч

Rp.: Dec. fruct. Rhamni catharticae 20,0—200,0
D. S. По $^1/_4$ склянки на ніч

Зайцегуб п'янкий — Lagochilus inebrians Bge.

Родина губоцвіті — Lamiaceae (Labiatae).

Колючий посухостійкий напівкущ заввишки до 45 см. Стебло галузисте, біля основи дерев'янисте, опушене шорсткими волосками.

Листки з черешками, широкі, яйцевидні, біля основи клиновидні, опушені, трохи шкірясті. Квітки блідо-рожеві або білі з двома коричневими жилками, зібрані на верхівці стебла в колосовидне суцвіття. Плід — гостротригранний горішок (мал. 54).

Цвіте з травня до вересня, плодоносить у липні-вересні.

Росте на підгірних рівнинах та низинах передгір'я, гальковиках і вимулах рік, на щебінчастих схилах разом з полином.

Райони поширення — Середня Азія (Узбекистан і Таджикистан).

Зелений з кінця квітня до листопада, влітку вражає своєю посухостійкістю (залишається зеленим і тоді, коли навколо все вигоріло від сонця).

Мал. 54. Зайцегуб п'янкий

З лікувальною метою використовують квітки і листя.

Збирають, зрізуючи надземну частину рослини (квітки, чашечки квіток і листки) в період цвітіння (в кінці травня-вересні), стебла відбирають.

Сушать протягом 3—5 днів на вільному повітрі, у затінку або в приміщенні, що добре провітрюється, а потім стебла легенько обмолочують, щоб обсипались квітки і листки. На смак п'янкий зайцегуб гіркий, має слабкоароматний запах.

У листках і квітках п'янкого зайцегуба є лагохілін (чотириатомний спирт), вітамін К, ефірна олія, каротин, дубильні речовини.

Рослина виявляє кровоспинну, болезаспокійливу, судинорозширювальну (знижує артеріальний тиск) дію, зменшує проникність судинної стінки (протизапальна дія) і підвищує тонус м'язів матки. Препарати зайцегуба п'янкого рекомендовані у випадку різних кровотеч або схильності до них. Їх не можна вживати в разі підвищеної здатності до зсідання крові (інфаркти, тромбози, тромбофлебіти). Якщо немає схильності до тромбозів, зайцегуб п'янкий можна використовувати й у випадку гіпертензії. Слід також мати на увазі, що тривале застосування зайцегуба п'янкого може різко підвищити зсідання крові, викликати пронос, прискорити пульс і посилити серцебиття.

Застосовують як кровоспинний засіб у випадку маткових, гемороїдальних, легеневих, носових кровотеч — відвар або настій 3 столових ложок на 1 склянці води (настоюють 4—6 год) дорослі п'ють по 1 столовій ложці 3—6 разів на день.

Зберігають настойку у прохолодному місці. В аптеках продають готову настойку, яку п'ють по 1 чайній ложці на $^1/_4$ склянки води 3—5 разів на день під наглядом лікаря.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. fol. Lagochili 50,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: T-rae Lagochili 50,0 ml
D. S. По 50 крапель 3—4 рази на день

Rp.: Extr. Lagochili 0,2
D. t. d. N. 50 in tabul.
S. По 1 таблетці 3—4 рази на день

Звіробій звичайний — Hypericum perforatum L. Народні назви: воронець, кривавник, заяча крівця, світоянське зілля, стокрівця.

Родина звіробійні — Hypericaceae (Guttiferae).

Багаторічна трав'яниста рослина з тонким галузистим корневищем. Стебло заввишки до 1 м, пряме, з двома ребрами-гранями, вгорі розгалужене. Листки сірувато-зелені, довгасті, гладенькі, пружні, з безліччю ніби проколотих, на краях чорних, цяточок, що просвічуються. Квітки великі, яскраво-жовті з бурими цяточками, зібрані у щитовидні суцвіття. Плід — тригнізда багатонасінна коробочка, що розкривається (мал. 55).

Цвіте з червня до серпня. Росте у сухих світлих місцях лісостепової зони, на лісових галявинах, луках, між кущами, у ровах, понад залізницею, в передгір'ях і на кам'янистих грунтах.

Райони поширення — майже вся територія СРСР, крім північних і північно-східних районів. Основні райони збирання і заготівлі: Україна, Білорусія, Ростовська і Воронезька області, Краснодарський край.

Райони збирання можна розширити на Кавказ, Середню Азію, Західний Сибір.

Для виготовлення ліків використовують траву звіробою.

Збирають у період повного цвітіння (до середини серпня), зрізуючи лише верхні, листаті частини рослин (15—20 см) разом з щитовидними віялами квіток, і сушать у приміщенні, що добре провітрюється, на вільному повітрі, на горищах і т. ін. Після сушіння стебла видаляють. Запах звіробою бальзамічний, на смак він гіркуватий, терпкий.

Як лікувальна рослина звіробій відомий давно. Ще стародавні медики визнавали за ним чудодійні властивості, що підтвердили відомі в свій час лікарі Феофраст, Парацельс, Фаллопій. У народі звіробій називають «травою від дев'яноста дев'яти хвороб», а сама назва його походить від казахського слова «джерабой», що означає «зцілитель ран».

У траві звіробою містяться червоний і жовтий смолисті барвники, гіперицин, дубильні речовини (до 10%), ефірна олія, інвертний цукор, гліцерин, аскорбінова кислота, каротин, рутин, кверцетин, сапоніни, глікозиди, гіперин і іманін. Останнім часом у звіробої виявлено фітонциди, що згубно діють на мікробів. Через наявність багатьох діючих речовин ця рослина виявляє різноманітний вплив на організми людини і тварин. Звіробій широко використовують у народній медицині, зокрема як в'яжучий, кровоспинний, протизапальний, протипроносний і протимікробний засіб при лікуванні ран, виразок, ревматизму. Застосовують його і в гомеопатії.

Науково обгрунтовано використання звіробою у разі тривалого проносу, запалення кишок (при коліті, ентероколіті, ентериті), запальних процесів і афт у роті, гінгівіту, стоматиту, неприємного запаху з рота (замінює імпортну ратанію). Із звіробою виготовляють активний протимікробний препарат іманін, який успішно використовують для лікування ран, виразок, опіків та інших гнійно-запальних процесів шкіри, підшкірної основи (абсцесів, фурункулів, флегмон та ін.).

В експериментах на тваринах помічено, що препарати звіробою підвищують артеріальний тиск і поліпшують роботу серця. Є відомості про їх протиглисну дію.

Застосовують: 1) у випадку проносів — настій 1 столової ложки трави на 1 склянці води п'ють по 0,5—1 столовій ложці 3—4 рази на день; 2) цей самий настій для полоскання при рихлості ясен і кровотечах з них і як примочки до опіків; 3) спиртову аптечну настойку, якою змазують ясна і полощуть рот (20—30 крапель на $^1/_2$ склянки води).

Мал. 55. Звіробій звичайний

Використовують також екстракт із звіробою і препарат іманін (порошок), з якого готують 0,5—1% водні розчини і 3—5—10% мазі на ланоліново-вазеліновій основі.

Іманін — ефективний антибактеріальний препарат — застосовують зовнішньо для лікування виразок, абсцесів, карбункулів, тріщин сосків. Він добре стимулює регенерацію тканин, швидко підсушує поверхню ран, опіків (при опіках радикальним засобом є олія із звіробою).

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Hyperici 10,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3—4 рази на день

Rp.: T-rae Hyperici 100,0 ml
D. S. По 20 крапель на $^1/_2$ склянки води для полоскання порожнини рота

Rp.: Herbae Hyperici 100,0
D. S. 1 столову ложку трави облити 1 склянкою окропу, прокип'ятити 10 хв, охолодити, процідити і пити по $^1/_3$ склянки 3 рази на день за $^1/_2$ год до їди

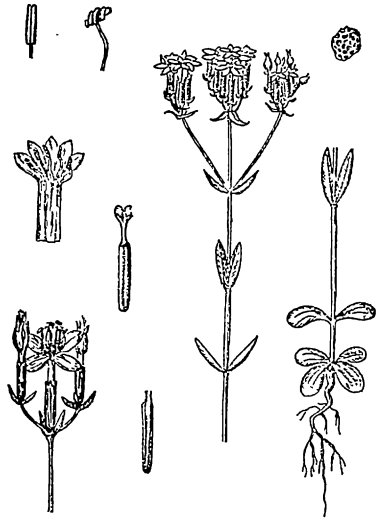

Мал. 56. Золототисячник малий (центурія)

Золототисячник малий — Centaurium minus Moench. Народні назви: ясенець, золотуха, свіжильник, сердушник, центурка, цвінтарка.

Родина тирличеві — Gentianaceae.

Дворічна трав'яниста рослина. Стебло чотиригранне, заввишки 15—40 см, голе, вгорі розгалужене. Листки цілокраї, біля прикореневої розетки — обернено-яйцевидні, стеблові — супротивні, довгасто-яйцевидні. Квітки яскраво-рожеві, зібрані в суцвіття, що утворюють щитовидні віяла. Плід — довгаста коробочка з дрібним насінням (мал. 56).

Цвіте з кінця червня до вересня.

Росте в сухих місцях, на полях, луках, горбах, лісових галявинах, між чагарниками. На луках, особливо низинних, часто трапляється інший вид — золототисячник гарний (C. pulchellum (Swartz) Druce), який також можна збирати. Це невеличка рослина заввишки 5—15 см, без прикореневої розетки листків, починаючи від кореня вилчасто-гілчаста. Квітки рожеві, дрібні. В усьому іншому золототисячник гарний схожий на золототисячник звичайний.

Райони поширення — майже вся Європейська частина СРСР (переважно південна і середня смуги), Кавказ, Середня Азія.

Основні райони збирання і заготівлі: Україна, Північний Кавказ, Литва.

Для виготовлення ліків використовують траву з прикореневими листками.

Збирають на початку цвітіння (у червні-липні), коли прикореневі листки ще не почали жовкнути і сохнути. Зрізують усю надземну частину рослини разом з кореневою розеткою листків і в'яжуть з них снопики.

Сушать у затінку, розвісивши снопики на вільному повітрі, або у приміщенні, що добре провітрюється. На смак золототисячник дуже гіркий, не має запаху.

Містить гіркі глікозиди — генціопікрин, еритаурин, еритроцентаурин, флавоновий глікозид центауреїн, алкалоїди генціанін і генціамін, органічні кислоти.

У народній медицині використовують як гіркоту у вигляді настоїв, настойок і відварів, як засіб, що поліпшує апетит і травлення, а також посилює перистальтику кишок. Золототисячник — стародавня лікарська рослина, яку ще в часи Діоскоріда вживали всередину і зовнішньо (при екземі, ранах). Під час експериментального вивчення генціаніну М. М. Варлаков (1963) виявив проти-

глисну дію цього алкалоїду, що міститься в траві золототисячника.

Застосовують: 1) при зниженні апетиту і для поліпшення травлення — настій або відвар 1 чайної ложки в 1 склянці окропу п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день за $^1/_2$ год до їди, а спиртову аптечну настойку — по 15—20 крапель на $^1/_2$ чарки води 3 рази на день за $^1/_2$ год до їди; 2) у випадку зниженої кислотності шлункового соку вживають настій 1 столової ложки трави золототисячника на 1 л води по $^1/_2$ склянки 2—3 рази на день; 3) при хронічних розладах функції кишок п'ють настій суміші 3 столових ложок сухого золототисячника і 3 столових ложок висушеної трави звіробою в 5 склянках води по $^1/_2$ склянки 4—5 разів на день; 4) як жовчогінний засіб використовують настій суміші (по 1 столовій ложці) трави золототисячника, білого чистотілу, лікарської рутки і кореня кульбаби. Беруть 1 столову ложку цієї суміші і настоюють на 1 склянці води, а потім п'ють по $^1/_4$ склянки 3—4 рази на день.

Для лікування алкоголізму застосовують відвар суміші 4 частин золототисячника і 1 частини полину. Беруть 1 столову ложку цієї суміші на 1 склянку окропу і настоюють, а потім п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день.

Трава золототисячника входить до складу аптечних чаїв № 4 і 5.

Лікарські приписи

Rp.: Herbae Centaurii 100,0
D. S. 2 столові ложки заварити в 2 склянках води і пити по $^1/_2$ склянки 4 рази на день до їди

Rp.: Inf. herbae Centaurii 20,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день для поліпшення апетиту

Ісландський мох, або цетрарія ісландська — Cetraria islandica Ach. Народні назви: лишайник, комочник, сухоборний мох, оленячий мох.

Родина пармелієві — Parmeliaceae.

Листкоподібний кущовий лишайник. Слань прикріплена до землі і кори дерева. Сира слань м'яка, шкіряста, зеленувато-бура, а на зверненому до світла боці — оливково-зелена або зелено-сіра. Під час посухи слань стає крихкою, ламкою (мал. 57).

Росте на піщаному грунті у високій тундрі, на рівнинах, у гірських лісах, північних хвойних лісах, на корі старих пеньків.

Райони поширення — північна і середня смуги Європейської частини СРСР, Сибір.

Для виготовлення ліків використовують слань, яку збирають завжди влітку (у червні — серпні), відриваючи від землі та кори дерев вручну, очищають від домішок і сушать на вітрі і сонці або у приміщенні, що добре провітрюється.

На смак мох ісландський гіркий, не має запаху, у воді стає гнучким і слизистим, охолоджений відвар його нагадує холодець.

Мал. 57. Ісландський мох, або цетрарія ісландська

Здавна мох ісландський використовують у травах для лікування туберкульозу і коклюшу, катаральних явищ травного каналу, посилення апетиту. Уснінова кислота, виділена з слані лишайника, є сильним антибіотиком.

Мох містить вуглеводи (до 80%) — крохмалеподібний ліхенін (лишайниковий крохмаль), гіркоту — центраринову, фумарову кислоти, камедь, цукор, мінеральні солі.

Застосовують як регулюючий і обволікальний засіб у випадку проносу — настій 1 столової ложки моху на 1 склянці холодної води доводять до кипіння і п'ють гарячим по 1 столовій ложці 4—6 разів на день.

Лікарські приписи

Rp.: Dec. Lichenis islandicae 20,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці пити теплим 3 рази на день для апетиту

Rp.: Lichenis islandicae 100,0
D. S. 1 столову ложку обдати склянкою окропу, прокип'ятити 10 хв і пити по $^1/_2$ склянки 3 рази на день після їди

Каланхое пірчасте — Kalanchoe pinnatum (Lam.) Pers. (Bryophyllum pinnatum Kurz.)

Родина товстолисті — Crassulaceae.

Багаторічна соковита сукулентна рослина заввишки до 0,5—1,2 м. Стебло при основі часто дерев'янисте, закінчується на верхівці суцвіттям-волоттю. Листки еліптичні, яйцеподібні, тупозубчасті, які під час росту стають непарнопірчастими. Квітки до 3,5 см завдовжки, чашечка дзвоникоподібна, здута, віночок зеленувато-білорожевий, з довгою тонкою трубкою і п'ятизубчастим відгином. Цвіте тривалий час. Як кімнатна культура розмножується вегетативно (листям).

Росте в тропічній Африці, на острові Мадагаскар, на островах Зеленого Мису, в Південно-Східній і Південній Азії, Центральній і Південній Америці, Австралії, на Гавайських островах.

В СРСР каланхое розводять як кімнатну декоративну рослину. В Кобулетському радгоспі (Аджарська АРСР) його вирощують з розсади.

Сік листків і стебел рослини містить дубильні, флавоноїдні речовини, катехіни, органічні кислоти (щавелеву, яблучну, лимонну,

ізолимонну, оцтову та ін.), аскорбінову кислоту, ферменти, до 40% полісахаридів, мікроелементи.

У медичній практиці використовують сік каланхое, який одержують із листя і трав'янистої частини стебла рослини. Фармакологічними дослідженнями встановлено, що він має яскраво виявлені протизапальні й антисептичні властивості і сприяє швидкому очищенню ран та виразок від некротичних тканин (це, певно, пов'язано з великою кількістю ферментів), а також є добрим стимулятором процесів регенерації тканин.

Сік каланхое (Succus Kalanchoes), що випускається медичною промисловістю, застосовують для лікування трофічних виразок гомілки, ран, що довго не гояться, опіків, тріщин сосків у жінок, які годують немовлят, запальних процесів слизових оболонок, при пересадженні шкіри, пародонтозі, ерозії шийки матки і т. ін.

Рани і виразки спочатку обробляють (туалет рани), потім на навколишню непошкоджену шкіру наносять тонкий шар вазеліну або фурацилінової мазі, зрошують рану або виразку соком (1—3 мл), закривають 3—4 шарами марлі, змоченої цим соком, і накладають пов'язку. Такі процедури роблять щоденно до очищення рани від некротичних мас, а потім через день. Курс лікування — 5—20 днів.

Із побічних явищ іноді відмічається паління в рані.

Лікарський припис

Rp.: Succi Kalanchoes 100,0
D. S. Зрошувати поверхню рани

Калина звичайна — Viburnum opulus L. Народні назви: калина, лісова красуня.

Родина жимолостеві — Caprifoliaceae.

Невисокий (до 5 м) дуже розгалужений чагарник. Кора зморшкувата, бурувата. Листки супротивні, три- і п'ятилопатеві, завдовжки 5—8 см, крупнозубчасті, на верхівці загострені, зверху майже голі, зісподу — опушені. Квітки білі, зібрані у щитовидні суцвіття. Плід — соковита овальна яскраво-червона істівна кістянка (мал. 58).

Цвіте у травні-червні, плодоносить у серпні-вересні.

Росте в підліссях мішаних і листяних лісів, чагарникових заростях, у ярах, по берегах річок і схилах гір.

Райони поширення — середня смуга лісової і лісостепової зон Європейської частини СРСР, Кавказ, Сибір, Середня Азія.

Збирають і заготовляють на Україні (Крим), в Башкирії, Білорусії.

З лікувальною метою використовують кору калини.

Мал. 58. Калина звичайна

Збирають кору з молодих стовбурів і гілок напровесні і на початку літа (у квітні-червні) — у період руху соків, коли між корою і деревиною є волога і кора легко відокремлюється від деревини. Здирають кору з калини так само, як і з крушини. Її можна здирати також восени із зрубаних товстих гілок.

Сушать кору на вільному повітрі, у приміщенні, що добре провітрюється, чи сушарках при температурі 40—45° С, розкладаючи її так, щоб трубочки не потрапляли одна в одну. Запах калини своєрідний, слабкий, на смак вона гіркувата, терпка. Висушена кора зеленувато-сірого кольору, з внутрішнього боку — червонувата.

У коренях і гілках калини є глюкозид вібурнін і понад 6% смоли, яка містить органічні кислоти (оцтову, пальмітинову і мурашину), дубильні речовини та інші речовини, що виявляють тонізуючу дію на матку, зменшуючи кровотечу. В кістянках є аскорбінова кислота; їх використовують у сумішах, чаях.

У медичній практиці калину застосовують як кровоспинний засіб у випадку кровотечі з матки, при надмірних болісних менструаціях і геморої. Калина має дещо в'яжучі і заспокійливі властивості.

Застосовують: 1) при кровотечі з матки і надмірних болісних менструаціях — відвар 1 столової ложки калинової кори в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день під наглядом лікаря, рідкий екстракт — по 20—30 крапель 3 рази на день, суміш 1 столової ложки екстракту калинової кори і 1 столової ложки рідкого екстракту трави грициків — по 30 крапель 3 рази на день (їх можна купити в аптеці); 2) у випадку геморойної кровотечі — відвар 1 столової ложки кори в 1 склянці води вживають по 1 столовій ложці 3 рази на день або використовують готові аптечні свічки з екстракту калинової кори.

Лікарські приписи

Rp.: Extr. Viburni fluidi 30,0
D. S. По 30 крапель на чарку води 3 рази на день

Rp.: Dec. corticis Viburni 10,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Капуста городня — Brassica oleracea L.

Родина капустяні (хрестоцвіті) — Brassicaceae (Cruciferae).

Дворічна овочева рослина, яка має веретеноподібні розгалужені корені. Стебло прямостояче або підведене. Листки чергові, нижні — зібрані в розетку. Квітки чотирипелюсткові, білі або світло-жовті. Суцвіття — рідка видовжена китиця. Плід — стручок. Насіння кулястої або яйцеподібної форми (мал. 59).

Капуста — стародавня культурна рослина. Її батьківщина — країни Атлантичного і Середземноморського узбереж. На територію нашої країни її завезли із Західної Європи. За роки Радянської влади виведено багато сортів капусти. Вона перейшла межі Полярного кола і відома не тільки як харчовий продукт, але й як лікувальний засіб.

У капусті багато вітамінів (ретинолу, тіаміну, піридоксину, аскорбінової кислоти, метилметіонін-сульфонію хлориду, вітамінів

Р і К), солей калію, натрію, фосфору, мікроелементів (кобальту, міді, магнію, цинку, титану, нікелю, ванадію). Вона містить глікозиди глюкобрасицин, неоглюкобрасицин, прогоїтрин, жири, цукри, ензими (протеазу, амілазу, ліпазу, цитохромоксидазу, пероксидазу, аскорбіназу, геміцелюлазу). У ній виявлено 16 вільних амінокислот, серед яких є особливо необхідні організмові людини — триптофан, лізин, метіонін, тирозин, гістидин та ін., а також гормональні речовини, фітонциди. В Стародавніх Греції, Римі, Єгипті її застосовували при безсонні, головному болю, захворюваннях печінки і суглобів.

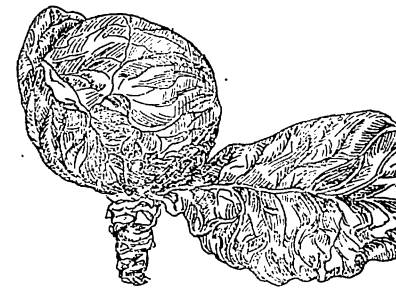

Мал. 59. Капуста городня

У народній медицині сирий щойно відтиснений теплий сік капусти вживають по півсклянки 3 рази на день протягом 3—4 тижнів при виразковій хворобі шлунка й дванадцятипалої кишки, при гастритах з недостатньою секреторною функцією (посилює виділення травних соків), коліті, авітамінозі, жовтяниці, хворобах селезінки, при водянці (сечогінна дія), подагрі, запорах.

Сік з цукром є відхаркувальним, протизапальним і антисептичним засобом; переварений з цукром знімає алкогольне сп'яніння, а в суміші з відваром насіння капусти ефективний при безсонні. Насіння капусти діє глистогінно.

Сирим капустяним соком виводять бородавки, розбавленим водою полощуть рот при ангінах. На опіки, виразки, гнійні рани кладуть сирі листки капусти з яєчним білком. Варені в молоці листки, змішані з висівками, кладуть як припарку при мокрій екземі, золотусі.

У науковій медицині використовують висушений свіжий сік капусти, який вживають по 1 чайній ложці на півслянки води 3—4 рази на день за 1 год до їди протягом 3—4 тижнів.

Метилметіонін-сульфонію хлорид, виділений з капусти, приймають по 0,05—0,1 г 3—5 разів на день при виразковій хворобі та хронічному гастриті. Курс лікування — 30—40 днів.

Лікарські приписи

Rp.: Succi Brassicae sicci 12,0
D. t. d. N. 15
S. Вживати 1 чайну ложку порошку на $^1/_2$ склянки води 3—4 рази на день за 1 год до їди

Rp.: Methylmethioninsulfonii chloridi 0,05
D. t. d. N. 100 in tabul.
S. По 1 таблетці 3—5 разів на день після їди

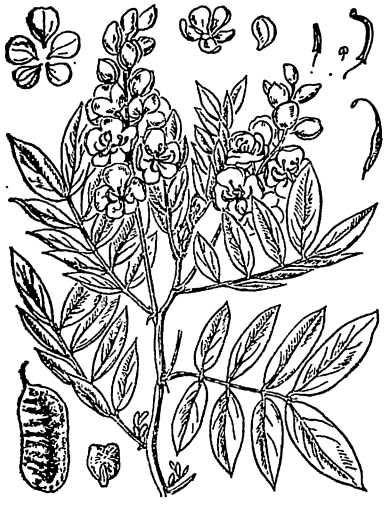

Мал. 60. Касія гостролиста

Касія вузьколиста — Cassia angustifolia Valh.

Касія гостролиста — Cassia acutifolia Del.

Родина бобові — Fabaceae (Leguminosae).

Обидва види касії є невеликими чагарниками і в природному стані в СРСР не ростуть. З промисловою метою їх культивують у Середній Азії й Азербайджані як однорічні рослини, тому що вони не витримують зимових холодів.

Касія вузьколиста досягає 2 м висоти. Корінь її стрижневий, малорозгалужений, заглиблюється далеко в грунт. Стебло розгалужене, нижні гілки довгі, майже стеляться по землі. Листки чергові, парнопірчасті, з 4—8 парами ланцетоподібних листочків. Квітки жовті, зібрані в пазушні китицевидні суцвіття. Плід — плескатий багатонасінний біб темно-коричневого кольору (мал. 60). Цвіте з липня до осені, насіння визріває з вересня.

Касія гостролиста відрізняється від касії вузьколистої тим, що у неї листя гострокінцеве і ширше, кущ більш розкидистий, заввишки до 1 м. Ця рослина вирощується з 30-х років у спеціалізованих радгоспах Туркменії і Південного Казахстану.

Сену, або александрійський листок, одержують від касії гостролистої і касії вузьколистої (Sennae — арабська назва александрійського листка).

Касія гостролиста поширена в Африці, батьківщина касії вузьколистої — Індія.

Висушені боби касії відомі в аптеках під назвою александрійських стручків.

У листках касії гостролистої міститься до 3% антраглікозидів, у плодах — 4,6%. Серед них глюко-алоеемодин, глюкореїн, сенозиди А і В, реїн. Крім того, в листках сени виявлено флавоноли ізорамнетин, кемпферол, кемпферин, органічні кислоти (стеаринову, пальмітинову та ін.), фітостерин, фітостеролін, мерицилоний спирт, а також смолисті речовини, що викликають болі в кишках (побічна дія). У бобах є ті ж антраглікозиди, що й у листках, але в меншій кількості.

Для медичних цілей використовують листки і стручки касії, які мають проносні властивості.

Настої сени підвищують моторну функцію переважно товстої кишки. На відміну від інших проносних засобів касія майже не спричинює болю в ділянці живота: діє м'яко і ніжно, не порушує всмоктування у тонкій кишці і не перешкоджає нормальній її функції. Сила проносної дії рослини залежить від дози: в кількості 2—4 г вона викликає легке послаблення; 5 г — проносний ефект,

що настає через 6—10 год після приймання препаратів сени. Смолистих речовин, які містяться в листках касії, можна позбутися, якщо їх настій після охолодження профільтрувати від пластівців. Готують настій у співвідношенні 10,0 : 200,0 або 20,0 : 200,0, вживають по 1 столовій ложці 1—3 рази на день. В александрійських стручках немає смол, тому проносна дія настоїв їх ніжніша.

Застосовують касію при запорі в осіб, що ведуть сидячий спосіб життя, в хірургічній практиці перед операціями і після них, при хворобах печінки і жовчного міхура. Вона входить до складу проносних і протигеморойних чаїв.

Лікарський припис

Rp.: Fol. Sennae 50,0
D. S. 10—20 г листя залити склянкою окропу, настояти, профільтрувати і пити по 1 столовій ложці 1—3 рази на день

Китятки вузьколисті (тонколисті) — Polygala tenuifolia Willd. Китятки сибірські — Polygala sibirica L.

Народні назви: вередник, синюшки, китятки польові, сибірська сенега.

Родина китяткові — Polygalaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина, розгалужена від самого кореня. Корені стрижневі, малорозгалужені, вгорі переходять у багатоголове кореневище. Стебла тонкі, численні, заввишки 20—30 см, що надає рослині вигляду кущика. Квітки зібрані у волоті.

У *китятків вузьколистих* стебла голі, листки вузьколінійні, сидячі, загострені. Квітки сині, завдовжки 5 мм (мал. 61).

У *китятків сибірських* стебла короткі, притиснуто-опушені, листки ланцетовидні, завширшки 9—10 мм, завдовжки 1,5—3,5 см. Квітки блідо-фіолетові або синюваті. Плід — двогнізда приплюснута коробочка (мал. 62).

Цвітуть китятки з кінця травня до серпня.

Ростуть на піщаних луках, у степу, на південних кам'янистих схилах гір, у розріджених хвойних лісах і лісостепових районах.

Райони поширення: китятків вузьколистих — Алтай, низькотравні місця Східного Забайкалля, Далекий Схід; китятків сибірських — Сибір, південь Далекого Сходу, район Волги, південь Європейської частини СРСР (Україна, Кавказ).

Збирають і заготовляють китятки в Західному і Східному Сибіру, Алтайському краї, Забайкаллі.

З лікувальною метою використовують кореневища з коренями.

Збирають кореневища (викопують разом з коренями) у другій половині серпня-вересні.

Мал. 61. Китятки вузьколисті (тонколисті)

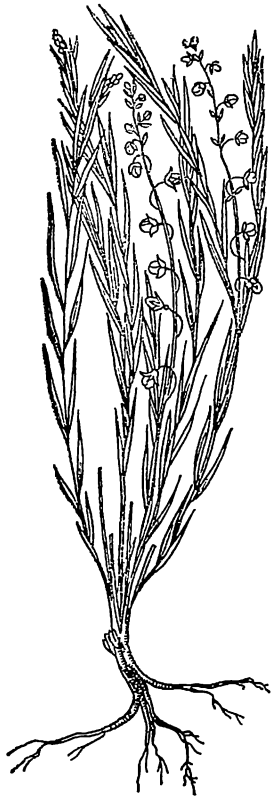

Мал. 62. Китятки сибірські

Очищають від землі (мити у воді не можна), відрізують стебла біля самих коренів і сушать на вільному повітрі, в затінку чи на сонці або у приміщенні, що добре провітрюється. Висушені кореневища китятків на смак солодкі, трохи подразні, без запаху.

У коренях китятків є сапонін, сапогенін, жирні олії, дубильні речовини, барвники. Як і сенега американська та іпекакуана бразільська (блювотний корінь), китятки — активний відхаркувальний засіб, тільки менш подразний, великі дози рослини спричинюють блювання.

Експериментально доведено, що відвари коренів китятків посилюють розрідження секрету бронхів.

У народній медицині відвари китятків давно використовують як відхаркувальне і зовнішньо як ранозагоювальний засіб.

Застосовують як відхаркувальний засіб: 1) відвар 1 столової ложки подрібненого кореня в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 4—5 разів на день, сироп — по $^1/_2$ чайної ложки 2—3 рази на день, рідкий екстракт — по 25 крапель 4 рази на день; 2) суміш відвару 1 столової ложки подрібненого кореня китятків в 1 склянці води з $^1/_2$ чайної ложки нашатирно-анісових крапель, 2 г амонію хлориду, 20 г лакричного сиропу (з солодкового кореня) і 4 г очищеної соди п'ють по 1 столовій ложці 4—5 разів на день (все можна купити в аптеці).

Лікарський припис

Rp.: Dec. rad. Polygalae sibiricae 20,0—200,0
Natrii hydrocarbonatis 4,0
Liq. Ammonii anisati 2,0 ml
Sir. simplicis 20,0
M. D. S. По 1 столовій ложці 4 рази на день

Клопогін даурський (циміцифуга даурська) — Cimicifuga dahurica.

Родина жовтецеві — Ranunculaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина, що досягає 1—1,5 м заввишки. Кореневище товсте, багатоголове, має одне чи кілька стебел. Листки на довгих черешках, яйцевидні, загострені, пірчасто-надрізані, круп-

нозубчасті. Квітки білі, поодинокі, зібрані в волоте-китицевидне суцвіття. Плід — сухий, з кількох листянок (мал. 63).

Цвіте в липні-серпні.

Росте на сухих долинних луках, у зріджених широколистяних лісах і серед чагарникових заростей.

Райони поширення: у дикому вигляді росте в Сибіру (нерчинська даурія), Забайкаллі, на Далекому Сході (в південній частині Хабаровського краю).

Для виготовлення ліків використовують висушені кореневища з коренями.

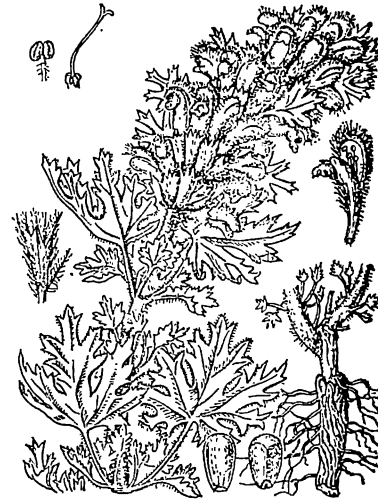

Мал. 63. Клопогін даурський (циміцифуга даурська)

Збирають корені з кореневищами в період від початку достигання насіння (в серпні) до кінця вегетації рослини (в жовтні). Викопані корені обчищають від землі, зрізуючи біля самої основи надземні частини, миють у холодній воді, розрізують на куски завдовжки 5—20 см і завтовшки 1—2,5 см, після чого прив'ялюють на повітрі.

Досушують на печах і в приміщеннях, що добре провітрюються, до ламкості кореня. Запах кореня своєрідний. Смак — гіркий, пекучий.

Клопогін даурський містить камедь і цукор, близько 1% смоли, цимiцифугін, крохмаль, барвник, дубильну кислоту. Препарати клопогону даурського знижують артеріальний тиск, розширюють судини і виявляють заспокійливу дію.

Застосовують при гіпертонічній хворобі з метою зниження артеріального тиску, при суглобовому ревматизмі, астмі, як заспокійливий засіб при білій гарячці.

Для лікування гіпертонічної хвороби призначають спиртову настойку рослини — по 30—50 крапель 3 рази на день.

Лікарський припис

Rp.: T-rae Cimicifugae dahuricae 50,0 ml
D. S. По 50 крапель 3 рази на день пити як заспокійливий засіб і для зниження артеріального тиску.

Кмин звичайний — Carum carvi L. Народні назви: аніс дикий польовий, цмин, цинципер.

Родина селерові (зонтичні) — Apiaceae (Umbelliferae).

Дворічна (озима) гола рослина. Стебло пряме, розгалужене, заввишки до 80 см. Листки чергові, довгасті, дво- і тричіперисті, з ліпійними гострими часточками, при основі з плівчастими, трохи

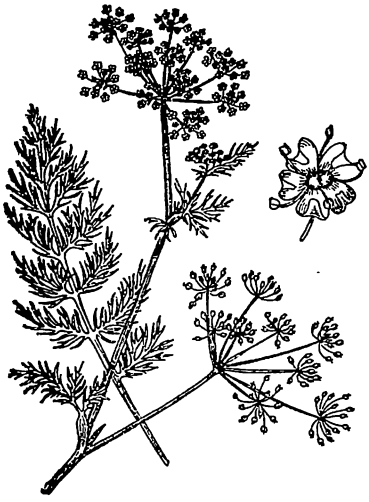

Мал. 64. Кмин звичайний

здутими піхвочками. Квітки дрібні, білі або рожеві, зібрані в чималі складні зонтики з 8—16 променями. Плід складається з двох темно-бурих напівплодиків з п'ятьма світлими реберцями кожний (мал. 64).

Цвіте у травні-червні, плодоносить у липні-серпні.

Росте на вологих луках, у розріджених лісах, на узліссях, лісосіках, у південних областях — в долинах річок. Культивують його на Україні і в Білорусії.

Райони поширення — Європейська частина СРСР (Україна, Білорусія), Чувашія, Татарія, Башкирія, Кавказ, Сибір, північна частина Середньої Азії.

Найкращий кмин чувaський.

Для виготовлення ліків використовують плоди (насіння) кмину.

Збирають насіння у липні-серпні до настання повної стиглості, коли плоди перших зонтиків побуріли, а решта ще зелені. Надземні частини рослин зрізують серпом і в снопиках звозять для достигання в сухе приміщення, а потім молотять, насіння очищають на решеті і просіюють.

Сушать насіння у приміщенні, що добре провітрюється, або під навісом без доступу прямих сонячних променів, розсипавши тонким шаром на тканині і часто перегортаючи.

Запах кмину гострий, ароматний, на смак він гіркувато-пряний, пекучий.

Містить 3—6% ефірної олії, яка складається з різних терпенів (карвону, лимонену, дигідрокарвону, дигідрокарвеолу) і 20% білкових речовин.

У народній медицині кмин широко використовують для поліпшення травлення, зменшення здуття кишок, як проносний засіб.

У науковій медицині кминну олію призначають як відхаркувальне, проносне і вітрогінне.

Застосовують кминну олію, яку п'ють по 1—3 краплі на чарку води 3 рази на день, або кминний спирт — по 1 чайній ложці 3—4 рази на день. Кмин входить до складу деяких відхаркувальних препаратів (пектусину), а його насіння — до вітрогінних чаїв № 2, 4, 5, шлункового чаю № 3, заспокійливого чаю № 2—3 і аптечного чаю № 1.

Лікарські приписи

Rp.: Sem. Carvi
Sem. Foeniculi aa 15,0
Flor. Chamomillae
Fol. Menthae

Rad. Valerianae āā 25,0
M. f. species
D. S. 1 столову ложку заварити, як чай, і склянкою окропу, настояти і пити вранці і ввечері по 1 склянці як вітрогінний чай

Rp.: Sem. Carvi
Rad. Tormentillae
Flor. Gnaphalii āā 15,0
Bacc. Myrtilli 25,0
Fol. Salviae 30,0
M. f. species
D. S. 2 столові ложки облити 2 склянками води, прокип'ятити 20 хв, процідити, охолодити і пити по ½ склянки 3 рази на день за ½ год до їди

Rp.: Inf. fruct. Carvi 20,0—200,0
D. S. По 1—2 столові ложки 3—4 рази на день

Конвалія травнева — Convallaria majalis L. Народні назви: конвалія звичайна, любка, заячі вуха.

Родина лілійні — Liliaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 30 см, з довгим повзучим кореневищем. Листки довгасто-еліптичні, загострені, по 2—3 на довгих черешках, яскраво-зелені, біля основи лускаті. Квіткова стрілка закінчується однобокою китицею, на якій дугою схиляються донизу білосніжні кулясто-дзвониковидні квітки з шістьма зубцями по краях, дуже запашні. Плід — соковита червона ягода з 1—9 насінинами (мал. 65).

Цвіте з кінця квітня до початку червня.

Росте в тінистих хвойних, листяних і мішаних лісах, зелених моховиках, між чагарниками на помірно вологому грунті.

Райони поширення — Європейська частина СРСР, Кавказ, Закавказзя, Східний Сибір, Далекий Схід (Сахалін).

Збирають і заготовляють на Україні, в Молдавії, Білорусії, на Кавказі, в Московській, Воронезькій і Куйбишевській областях, у Башкирії.

Для виготовлення ліків використовують окремо квітки, листки і траву (квітки разом з листками).

Збирають квітки конвалії, як і траву, на початку цвітіння, коли вони ще не пожовкли, зрізуючи на рівні нижніх плівкових листків. Не можна виривати рослину разом з кореневищем, бо це призведе до знищення рослини. Суцвіття зрізують на рівні 3 см від нижньої квітки. Листки зрізують до кінця цвітіння.

Сушать конвалію зразу після збирання у затінку або в приміщенні, що добре провітрюється, розіклавши якомога тоншим шаром. Можна сушити і на печі або у вільних теплицях при температурі 40—60° С. Суха конвалія має приємний запах, на смак гіркувата.

Зберігають квітки конвалії в герметичних коробках. Вся рослина отруйна.

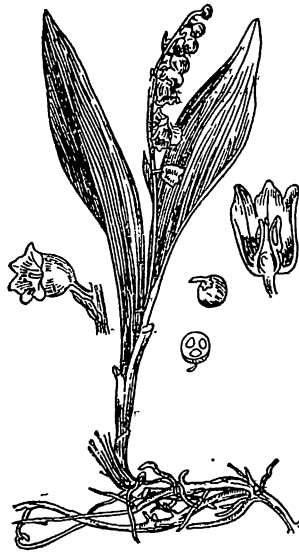

Мал. 65. Конвалія травнева

Як лікувальний засіб конвалія відома давно. Настої її квіток застосовують при серцевих, нервових, очних хворобах. У 1929 р. з конвалії виділено основну діючу кристалічну речовину — конвалотоксин.

Містить кристалічні глікозиди конвалотоксин і конвалозид, які вибірково діють на серце, органічні кислоти (яблучну, лимонну, хелідонову), аспарагін, крохмаль. Під впливом конвалотоксину уповільнюється серцебиття, врівноважується робота серця. У Харківському науково-дослідному хіміко-фармацевтичному інституті з листків конвалії одержано сумарний глюкозидний препарат корглікон, який за своїм складом наближається до строфантину.

Застосовують: як заспокійливий і болетамувальний засіб при неврозі серця — настій 1 столової ложки висушеної трави конвалії на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день; спиртову настойку вживають по 20—30 крапель на $^1/_2$ чарки води 3 рази на день; настойку конвалії в суміші з настойкою валеріани — по 20—30 крапель на $^1/_2$ чарки води 3 рази на день; краплі Зеленіна, до складу яких входять настойки конвалії, валеріани, беладонни і ментол,— по 20—30 крапель на $^1/_2$ чарки води 3 рази на день.

У випадку значного послаблення серцевої діяльності вводять внутрішньовенно спеціально виготовлені (в ампулах) препарати конвалії: конвазид, конвалотоксин.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. flor. Convallariae 4,0—200,0
T-rae Valerianae 6,0 ml
M. D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: T-rae Convallariae 25,0 ml
D. S. По 30 крапель 3 рази на день

Rp.: T-rae Convallariae
T-rae Valerianae aa 15,0 ml
M. D. S. По 30 крапель 3 рази на день

Rp.: Sol. Corglyconi 0,06%—1,0
D. t. d. N. 10 in amp.
S. По 0,5—1 мл внутрішньовенно в 10—20 мл 0,9% розчину натрію хлориду (вводити повільно)

Копитняк європейський — Asarum europaeum. Народні назви: копитень, підгорішник, підлісник.

Родина хвилівникові — Aristolochiaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина з повзучим кореневищем. Стебло повзуче, пухнасте. Листки не опадають на зиму, за формою нагадують копито (звідси і назва), зверху шкірясті, темно-зелені, блискучі, зісподу пухнасті. Квітки поодинокі, темно-червоні, з фіолетовим відтінком, нахилені вниз. На смак копитняк гіркий, з гострим неприємним (камфорно-валеріановим) запахом (мал. 66).

Мал. 66. Копитняк європейський

Цвіте у квітні-травні.

Росте у тінистих широколистяних і мішаних лісах.

Райони поширення — майже вся Європейська територія СРСР, Західний Сибір, Кавказ.

Для виготовлення ліків використовують листки і кореневища.

Збирають листки під час цвітіння рослини, а кореневища — восени.

Сушать сировину у приміщеннях, що добре провітрюються.

Містить копитняк ефірну олію, до складу якої входять отрута азарон, алкалоїди азарин і евгенол, в'яжучі речовини, органічні кислоти.

Свіже листя і корінь виявляють блювотну дію. Кореневище отруйніше, порошок з нього використовують для того, щоб викликати блювання, а листки — для лікування хвороб печінки, а також алкоголізму. Настій копитняка європейського посилює серцеву діяльність і звужує судини.

У народній медицині застосовують при жовтяниці — відвар 1 столової ложки суміші (по 2 столові ложки) трави копитняка і квіток безсмертника в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

Лікарські приписи

℞.: Inf. fol. Asari 0,6—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

℞.: Inf. rhiz. Asari 2,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день як відхаркувальне

Кропива дводомна — Urtica dioica L. Народні назви: кропива велика, кропива жалка, кропива-жигавка.

Родина кропивові — Urticaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище міцне, повзуче. Стебло пряме, чотиригранне, заввишки 0,6—1,5 м, вкрите жалкими волосками. Листки зелені, яйцевидно-серцевидні, по краях крупнозубчасті, вкриті пухом і жалкими волосками.

Мал. 67. Кропива дводомна

При доторканні до них відчувається пекучий біль, шкіра запалюється, свербить. Квітки дводомні, дрібні, жовтувато-зелені. Плід — яйцевидний горішок (мал. 67).

Цвіте з середини червня до пізньої осені.

Росте як бур'ян скрізь — на пустирях, попід тинами, в лісі, на узбіччі шляхів.

Райони поширення — вся територія СРСР, за винятком Крайньої Півночі.

Збирають і заготовляють переважно на Україні, в Краснодарському краї, Ростовській і Північно-Осетинській областях.

З лікувальною метою використовують листя кропиви.

Збирають листки у червні — серпні, зриваючи їх без стебел (тільки з рослин, що цвітуть) знизу у напрямі до верхівки стебла. Після цвітіння зривати листя не варто. Краще скосити кропиву і після того, як вона полежить кілька годин, обірвати листки (не так жалить).

Сушать кропиву у затінку на вільному повітрі, у приміщенні, що добре провітрюється, на горищі. Не можна пересушувати сировину. Листя на смак гіркувато-трав'янисте, без запаху.

Містить каротиноїди (β-каротин, ксантофіл, ксантофілепоксид, віолоксантин), аскорбінову кислоту (1—2 г/л), вітамін К, рибофлавін, пантотенову кислоту, дубильні речовини, білки, хлорофіл, органічні кислоти, мінеральні солі, глікозид уртицин, а також фітонциди.

Дія кропиви на людський організм пов'язана з вмістом значної кількості вітаміну К, який сприяє зсіданню крові і припиненню кровотечі. Препарати з кропиви посилюють скорочення м'язів матки, одночасно зменшуючи кровотечу, сприяють нормалізації порушеного менструального циклу, діють протизапально при гінекологічних захворюваннях. Виявлено деяку жовчо- і сечогінну дію кропиви.

Застосовують: 1) як кровоспинний засіб — настій 1 столової ложки сухих листків кропиви на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день за $^1/_2$ год до їди: 2) для припинення кровотечі з матки і при порушенні менструального циклу вживають рідкий аптечний екстракт по 30 крапель 3—4 рази на день за $^1/_2$ год до їди; 3) як вітамінний засіб — п'ють настій 2 столових ложок суміші листків кропиви, ягід смородини, шипшини, кореня моркви (по 1 столовій ложці кожного) на 2 склянках води по $^1/_2$ склянки 3—4 рази на день; компот і кисіль з 2 столових ложок листків кропиви і 3 столових ложок подрібнених ягід горобини.

Листя кропиви дводомної входить до складу шлункових чаїв № 1 і 5, проносного № 1 і полівітамінного чаїв.

Лікарські приписи

Rp.: Extr. Urticae dioicae fluidi 100,0
D. S. По 30 крапель на чарку води 3 рази на день

Rp.: Extr. Urticae dioicae fluidi
Extr. Millefolii aa 30,0
M. D. S. По 40 крапель на чарку води 4 рази на день

Rp.: Inf. fol. Urticae dioicae 20,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 4 рази на день

Крушина ламка— Frangula alnus Miller. Народні назви: вовчі ягідки, собача ягода, гниле дерево, песяча черешня.

Родина жостерові (крушинові) — Rhamnaceae.

Кущ або невисоке дерево заввишки 3—7 м, з черговими гілками. Кора крапчаста, на молодих гілках червоно-бура, гладенька, блискуча, з поперечними білуватими смужками. На старших деревах кора сірувато-бура або зовсім сіра, матова. Перший шар під зовнішньою корою пурпурово-червоний. Листки чергові, овальні, з пірчастими паралельними жилками. Квітки дрібні, зеленуваті, блискучі, по 2—7 у пазухах листків. Плід — соковита ягодоподібна, малиново-червона (після достигання фіолетово-чорна) кістянка, близько 1 см в діаметрі (мал. 68).

Цвіте з кінця квітня до початку липня, плодоносить у серпні-вересні. Росте у вологих місцях, на узліссях, в долинах річок, по берегах озер, поблизу боліт, у чагарниках і в заплавах річок.

Райони поширення — Європейська частина СРСР, Західний Сибір, Північний Казахстан, Кавказ.

Ліки виготовляють з кори крушини.

Основні райони збирання і заготівлі: Білорусія, північ України, Литва, Ленінградська, Новгородська, Калінінська області, Татарія і Башкирія.

Збирають кору в квітні-травні, до появи листків. Напровесні, під час руху соків, кору здирають з гілок і стовбурів молодих кущів, роблячи на відстані 25—30 см один від одного кільцеві надрізи (до деревини) і сполучаючи їх поздовжніми розрізами. Кору зні-

Мал. 68. Крушина ламка

мають двома півтрубками без деревини. Сушать на повітрі, у приміщенні, що добре провітрюється, як належить сушити трубчасту сировину. Кора крушини гіркувата, без запаху.

Містить 3—5% антраглікозидів (франгулін, емодин, ізоемодин), хризофанову і франгулову кислоти, сапоніни, ефірну олію, смоли, крохмаль, мінеральні солі. У свіжій корі крушини є отрута, що спричинює блювання, але вона руйнується під час зберігання протягом одного року або під час кип'ятіння при температурі 100° С протягом 1 год. Тому використовувати можна тільки ту кору крушини, яка пролежала не менше одного року в сухому місці або кип'ятилась. Проносна дія крушини спостерігається через 8—12 год після споживання.

Нові препарати з крушини — кафранал та рамніл — ефективні засоби у випадку атонічного і спастичного запору.

Крушину ламку застосовують для лікування хронічного запору, особливо у вагітних жінок,— відвар 2 столових ложок подрібненої кори в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці вранці і ввечері або вживають рідкий аптечний екстракт по 30—40 крапель ($^1/_2$ чайної ложки) вранці і ввечері.

Кора крушини входить до складу шлункових чаїв № 1, 2, 4, 5 і проносних № 1 і 2.

Лікарські приписи

Rp.: Dec. corticis Frangulae 12,0—180,0
Natrii sulfatis 24,0
M. D. S. По 1 столовій ложці вранці і ввечері

Rp.: Extr. Frangulae sicci 0,2
D. t. d. N. 30 in tabul.
S. По 1—2 таблетки на ніч

Rp.: Rhamnili 0,05
D. t. d. N. 30 in tabul.
S. По 1—4 таблетки на ніч (при хронічних запорах)

Rp.: Extr. Frangulae fluidi 50,0
D. S. По 40 крапель вранці і ввечері

Rp.: Dec. corticis Frangulae 18,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці вранці і ввечері

Кукурудза (маїс) — Zea mays L. Народні назви: кукурудзяні приймочки, кукурудзяні коси.

Родина тонконогові (злакові) — Poaceae (Gramineae).

Однорічна культурна рослина. Стебло з широколінійними листками. Тичинкові квітки зібрані у волоть на верхівці стебла, а маточкові — в суцвіття, оточені кількома листками. З листкової обгортки звисають трохи викривлені, сплющені, довгі, м'які, нитковидні, шовковисті стовпчики з приймочками — кукурудзяні коси. Плід — зерно бруньковидної форми (мал. 69).

Цвіте в серпні-вересні, плоди достигають у вересні-жовтні.

Райони поширення — батьківщина кукурудзи Болівія і Мексіка, звідки її у XV ст. завезено до Європи й Азії. Росте скрізь, особливо

добре родить на Україні (в Дніпропетровській і Запорізькій областях).

Для виготовлення ліків використовують так звані кукурудзяні коси (приймочки-стовпчики).

Збирають кукурудзяні стовпчики пучками в період достигання качанів, починаючи з воскової стиглості кукурудзи. Приймочки обережно відривають або зрізують з качанів. Беруть тільки світло-жовті, золотаво-жовті і червонуваті нитковидні м'які стовпчики.

Сушать на вільному повітрі, у затінку, в кімнаті або на горищі, розіклавши тонким шаром на папері чи тканині. Перед сушінням уважно оглядають сировину, видаляють почорнілі і зіпсовані частини. Зберігати коси треба в сухому місці.

Мал. 69. Кукурудза (маїс)

Містить ситостерол, стигмастерол, жирні й ефірні олії, сапоніни, гірку глікозидну речовину, вітамін K_3, аскорбінову кислоту, камедь, цукор.

Настій з приймочок кукурудзи рекомендують як сечо- і жовчогінний, кровоспинний та протизапальний засіб, а також для розчинення ниркових каменів.

Застосовують у випадку жовчнокам'яної хвороби, гепатиту, як кровоспинний і сечогінний засіб — настій 1 столової ложки приймочок на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 4—6 разів на день до їди або вживають аптечний рідкий екстракт по 30—40 крапель на чарку теплої води 3—4 рази на день до їди.

З паростків пророщеного зерна кукурудзи добувають харчову олію, яка має протиатеросклеротичну властивість.

Кукурудзяний препарат гіпохолестерол дає позитивні результати при атеросклерозі і підвищеному вмісті холестерину в крові.

Лікарські приписи

Rp.: Stigmatis Maydis 50,0
D. S. Настояти на 2 склянках окропу і пити по 1 столовій ложці через кожні 3 год

Rp.: Extr. Stigmatis Maydis fluidi 25,0
D. S. По 50 крапель 3 рази на день

Rp.: Inf. Stigmatis Maydis 20,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 5—6 разів на день

Кульбаба лікарська — Taraxacum officinale Wigg. Народні назви: кульбаба звичайна, бабакуля, молочай, літучки, пустодуй, пухлянки.

Мал. 70. Кульбаба лікарська

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Багаторічна трав'яниста рослина з білим (молочним) соком, товстим стрижневим добре розвиненим коренем і густоволохатою шийкою. Листки ланцетовидні або довгасто-обернено-яйцевидні чи струговидно-надрізані, у прикореневій розетці їх багато. Квіткове стебло (стрілка) заввишки до 40 см, без листків, дудчасте (порожнисте), на верхівці несе один квітковий кошик. Кошик великий, з численними язичковими яскраво-жовтими квітками. Плід — сім'янка з чубком. Після достигання сім'янки утворюють пухнасту сірувато-білу кулю (звідки і назва рослини). Плоди розлітаються на повітрі від легкого подиху вітру. Кульбаба — найпоширеніша рослина на земній кулі (мал. 70).

Цвіте з квітня до вересня

Росте на луках, полях, у лісах, садах, над шляхами, на смітниках.

Райони поширення — вся територія СРСР, крім Крайньої Півночі.

Збирають і заготовляють її на Україні.

Для приготування ліків використовують корені кульбаби.

Корені викопують з кінця серпня і восени, в період в'янення листя, або навесні, до цвітіння. Викопані корені очищають від землі, надземних частин, кореневих шийок, миють і сушать, попередньо підв'яливши протягом кількох днів на сонці, поки з надрізів кори не припиниться виділення молочного соку.

Сушать у теплому з доброю вентиляцією приміщенні або на печі, розіклавши тонким шаром. На смак кульбаба гіркувата, слизиста, без запаху.

Містить інулін (до 40%), гіркоту тараксанін, слиз, цукор, холін, жирну олію.

У народній медицині настої коренів кульбаби використовують як жовчогінний, проносний засіб.

Застосовують як жовчогінний, проносний засіб та для збудження апетиту — настій 1 столової ложки подрібненого кореня на 1 склянці води п'ють по $^1/_4$ склянки 3—4 рази на день за $^1/_2$ год до їди. Можна вживати настій 1 столової ложки суміші (по 2 столові ложки) кореня кульбаби, трави чистотілу білого і кореня ревеню на 1 склянці води по $^1/_2$ склянки 4 рази на день за $^1/_2$ год до їди.

У деяких країнах, зокрема у Франції, листя кульбаби додають до салатів. У нас корінь кульбаби (підсмажений і подрібнений) використовують як сурогат кави.

Лікарський припис

Rp.: Inf. rad. Taraxaci 12,0—200,0
D. S. По ¼ склянки 4 рази на день за 30 хв до їди для апетиту

Ламінарія цукриста (морська капуста) — Laminaria saccharina Lam.

Родина ламінаріеві — Laminariaceae.

Велика морська бура водорость, слань якої складається з стрічкоподібної гладенької або сітчастозморшкуватої різної ширини пластинки завдовжки 10—13 м, яка в нижній частині переходить у циліндричний або сплюснуто-циліндричний стовбурець завдовжки до 1 м і 1 см діаметром. Слань чіпляється до кам'янистого грунту дуже розвиненими придатками-ризоїдами (мал. 71).

Райони поширення — Далекосхідне узбережжя СРСР, Чорне море і особливо Біле море.

Основний район заготівлі — Біле море.

З лікувальною метою використовують натуральний або витяжковий порошок морської капусти. Порошок темно-зелений або сірий, лускатий, з своєрідним запахом, солонуватий на смак (його продають в аптеках).

Збирають морську капусту з травня до жовтня на глибині 5—6 м, користуючись невеликими човнами і довгими граблями. Можна збирати також на морському узбережжі після відпливу, де море залишає чимало відірваних від дна сланей рослини. Водорості псуються від прісної води (вимиваються солі), тому їх треба оберігати від дощу і роси.

Сушать на сонці, розіклавши на сітках або решетах, попередньо очистивши від піску, черепашок тощо.

Як харчовий і корисний для здоров'я продукт морська капуста відома давно. Ще у XIII ст. в Китаї було видано наказ, який зобов'язував населення споживати щорічно певну кількість морської капусти для підтримання бадьорості і здоров'я та профілактики зобу.

Морська капуста містить йодисті і бромисті солі, альгінати (30%), маніт (20—25%), полісахарид ламінарин, вітаміни (аскорбінову кислоту, тіамін, рибофлавін, ціанокобаламін, кальциферол), каротиноїди, мікроелементи (марганець, мідь, срібло, кобальт, бор).

Оскільки морська капуста багата на йод, то її використовують для лікування атеросклерозу судин, базедової (зобної) хвороби тощо. Особливо її слід споживати у місцевостях, де в питній воді не вистачає

Мал. 71. Ламінарія цукриста (морська капуста)

йоду. Морська капуста спричинює легкий пронос, регулює процес травлення, тому її корисно їсти людям похилого віку при хронічному запорі.

Населення споживає морську капусту як дієтичний і профілактичний засіб при атеросклерозі. Встановлено, що 1 г порошку цієї рослини відповідає 1 краплі йодної настойки. Морська капуста протипоказана у випадку підвищеної чутливості до йоду, схильності до кровотечі, запаленні нирок.

Застосовують при хронічному запорі, явищах атеросклерозу — по $^1/_2$—1 чайній ложці порошку морської капусти вживають 2—3 рази на день (1—2 чайні ложки на ніч) з чаєм, кавою, супом. Добре приймати невелику дозу морської капусти вранці для нормалізації функції кишок.

Лікарський припис

Rp.: Laminariae saccharinae 180,0
D. S. По 1—2 чайні ложки на ніч (запити водою)

Латаття жовте — Nuphar luteum L. Народні назви: глечики жовті, жовта водяна лілія.

Родина лататтєві — Nymphaeaceae.

Багаторічна водяна рослина. Кореневище товсте, завдовжки до 2 м, зелене, з багаточисленними коренями, що укорінюються в мулі, та рубцями — щитковими слідами. Нижні (підводні) листки напівпрозорі, верхні (що плавають на поверхні води) щільні, темно-зелені, довгочерешкові, овальні, заокруглені до верху, з глибокосерцевидною основою, цілокраї.

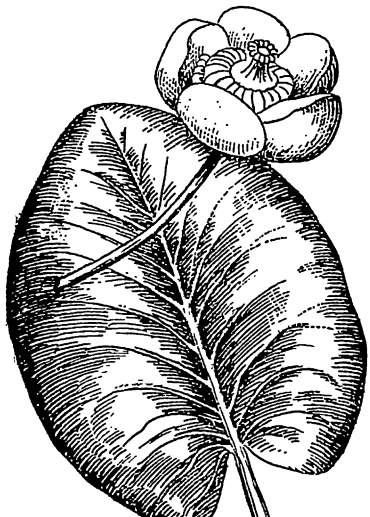

Мал. 72. Латаття жовте

Квітки жовті, пахучі, великі. Чашелистків — 5, вони жовті, нагадують віночок. Пелюсток багато, вони менші за чашолистки, вузькі, жовті, з медовою ямкою на спинці. Тичинок багато, зав'язь овально-конічна, багатогнізда, з сидячою променистою приймочкою. Плід має форму глечика, соковитий, зелений. Насінини оточені повітроносними мішечками, завдяки чому не тонуть у воді і розносяться на далеку відстань (мал. 72). Цвіте з квітня по вересень.

Жовте латаття поширене по всій території нашої країни, росте заростями в ставках і озерах, а також у річках з тихою течією і оболонях, річкових затоках, старицях.

Кореневища латаття містять суміш алкалоїдів-нуфаридинів, головним із яких є нуфлеїн. У них виявлено також та-

ніди, метакарбонову кислоту, сахарозу і багато крохмалю. В квітках міститься глікозид наперстянкоподібної дії, в насінні — крохмаль (44%).

Збирають кореневища жовтої водяної лілії під час її цвітіння і восени. Вони легко висмикуються з води. Корені і черешки обрізують, миють, ріжуть тонкими пластинками, розстилають тонким шаром на папері або на мішковині і висушують на добре провітрюваних горищах.

У народній медицині відвар кореневищ латаття жовтого застосовують при запальних процесах травного каналу, ревматизмі, лихоманці, захворюваннях шкіри, матковій кровотечі, імпотенції, фригідності.

Великі дози відвару рослини викликають блювання, пронос, тривалий сон, навіть можуть зумовити смерть внаслідок паралічу центральної нервової системи. Тому необхідно додержувати застережних заходів при вживанні їх.

Готують відвар латаття жовтого таким чином. 4 столові ложки подрібнених кореневищ заливають 1 л води, кип'ятять 5—7 хв, охолоджують і проціджують. П'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день.

Борошно з кореневищ рослини — випробуваний засіб боротьби з тарганами.

Із латаття жовтого виготовляють лютенурин, що згубно впливає на трихомонад, діє бактеріостатично на грампозитивних мікроорганізмів і фунгістатично — на патогенних грибів типу Candida, характеризується сперматоцидною активністю. В аптеках є готовий препарат у вигляді 0,5% ліменту, піхвових кульок (по 0,003 г) і таблеток (по 0,003 г). Призначають його при гострих і хронічних трихомонадних урогенітальних захворюваннях, ускладених мікробною і грибковою флорою. У цих випадках піхву обробляють лініментом щоденно або через день. Кульки застосовують у проміжках між процедурами. Необхідно провести 3—4 курси лікування тривалістю 10—20 днів кожний. Кульки або піноутворюючі таблетки лютенурину використовують і як протизаплідний засіб. Їх кладуть у піхву за 10—15 хв до статевих зносин. Таблетки перед застосуванням слід змочити водою. Лютенурином лікують екземи, запалення порожнини рота тощо. У деяких пацієнтів він викликає місцеве подразнення. Протипоказанням до застосування препарату є індивідуальне неперенесення.

Лікарські приписи

Rp.. Dec. rhiz. Nuphari lutei 10,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Lutenurini 0,003
D. t. d. N. 10 in tabul.
S. Закладати у піхву за 10—15 хв до статевих зносин

Rp.: Linim. Lutenurini 0,5%—50,0
D. S. Обробляти піхву

Лимонник китайський — Schizandra chinensis (Turcz) Baill.
Родина магнолієві — Magnoliaceae.

Багаторічна гарна витка ліана. Стебло дерев'янисте, шнуроподібне, завдовжки до 16 м, з міцним кореневищем. Кора зморшку-

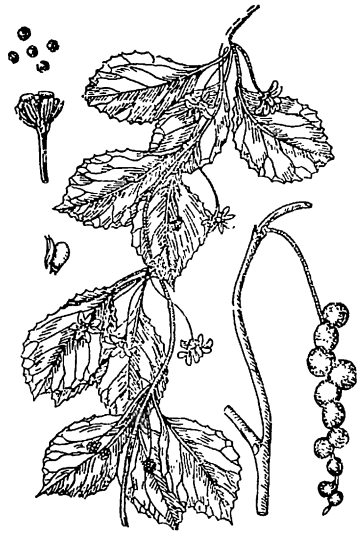

Мал. 73. Лимонник китайський

вата, у молодого дерева світло-коричнева, в старого — темно-коричнева, що злущується. Листки прості, овальні, загострені, з червоними черешками. Квітки дрібні (до 1 см в діаметрі), білі, запашні, поодинокі, на довгих рожево-червоних квітконіжках, що звисають. Плоди — кулясті червоні ягоди з двома насінинами, зібрані в густу китицю. Насіння жовте, бруньковидне, ягоди майже не обсипаються з рослини до зими (мал. 73).

Цвіте в липні, плоди достигають у вересні-жовтні.

Росте в кедрових і широколистяних лісах, на лісових схилах гір, у чагарниках, на узліссях і просіках, у долинах річок, верхів'ях гірських річок, на гумусових або легких, добре дренованих грунтах.

Райони поширення — Далекий Схід (Приморський край, Південний Сахалін, Курильські острови, Хабаровський край). Часто китайський лимонник розводять на присадибних ділянках у районах помірного клімату як плодово-ягідну лікарську або декоративну рослину. Культивують у ботанічних садах Ленінграда, Москви, Києва. Основні райони збирання і заготівлі — Приморський і Хабаровський краї.

З лікувальною метою використовують стиглі плоди з насінням або окремо ягоди і насіння.

Збирають плоди у період повного достигання — у вересні-жовтні, зрізуючи цілі плодові китиці і обриваючи з них непошкоджені червоні плоди.

Сушать у приміщенні, що добре провітрюється, на вільному повітрі або спочатку прив'ялюють, а потім досушують у плодоовочевих сушарках. Насіння підсушують спочатку на повітрі, а потім досушують у теплому приміщенні. Плоди пахучі, на смак гіркувато-кислі, шкірка солодка, насіння гіркувате, пахне (при розтиранні між пальцями) лимоном.

Містить лимонну, винну і яблучну кислоти, ефірну олію, вуглеводи, смоли, аскорбінову кислоту, тонізуючі речовини (схизандрин, схизандрол).

У народній медицині лимонник здавна використовували для зняття втоми, млявості, гамування спраги, підвищення витривалості, працездатності, як тонізуючий і стимулюючий засіб при фізичній праці.

Китайська фармакопея 1596 р. лимонник (у-вейцзи) — плід «з п'ятьма смаками» — рекомендує для відновлення сили. Тонізуючий вплив рослини підтвердили нанайці, які, йдучи на полювання, беруть з собою сушені ягоди лимонника. Вони запевняють, що

жменя сухих ягід лимонника забезпечує витримку на цілий день без вживання їжі.

Доведено збудливу дію лимонника китайського на центральну нервову систему, умовнорефлекторну діяльність, роботу серця, органів дихання. Усі препарати його малотоксичні навіть при тривалому споживанні.

Застосовують як загальнотонізуючий засіб, що підвищує працездатність,— настій 2 столових ложок плодів (ягід з насінням) на 1 склянці води п'ють теплим по 1 столовій ложці 2—3 рази на день. Аптечну спиртову настойку вживають по 30—40 крапель 2 рази на день, а таблетки (0,5—1 г) — по 1 шт. 2—3 рази на день. Ефект відчувається через 30—40 хв і триває 4—6 год, потім поступово ослаблюється.

Лікарський приписс

Rp.: T-rae Schizandrae 50,0 ml
D. S. По 40 крапель на чарку води 2 рази на день

Липа серцелиста (дрібнолиста) — Tilia cordata Mill. (T. parvifolia Ehrh.).

Липа широколиста (крупнолиста) — T. platyphyllos Scop. (T. cordifolia Bess.).

Народні назви: липовий цвіт, лубняк.

Родина липові — Tiliaceae.

Дерева заввишки 20—40 м. Стовбур вкритий темно-бурою корою, крона розгалужена, широка. Листки чергові, округлі, з серцевидною основою, дрібнозубчасті. Квітки блідо-жовті, пахучі, зібрані у невеликі щитовидні суцвіття-напівзонтики. На стрижні суцвіття є великий язикоподібний жовто-зелений приквіток завдовжки 3—9 см, який відіграє роль крилатки. Віночок і чашечка п'ятичленні, є багато тичинок, що зрослися в 5 пучків. Плід — одно- або двонасінний горішок (мал. 74).

Цвітуть з другої половини червня і в липні, всього 10—15 днів. *Липа крупнолиста* цвіте на півмісяца раніше, ніж *липа дрібнолиста.*

Ростуть у широколистяних і мішаних лісах, на узліссях, у садах і парках, вздовж доріг.

Райони поширення — середня смуга Європейської частини СРСР. Найбільше липи на Україні, росте вона в Західному Сибіру, на Кавказі, Південному Уралі, в Башкирії.

Для виготовлення ліків використовують липовий цвіт (суцвіття разом з приквітками).

Збирають липовий цвіт у червні-липні, коли більша частина квіток розкрилась, а менша — ще в бруньках. Збирають у суху погоду цілі суцвіття з приквітками після того, як вони просохнуть від роси, за допомогою прив'язаних до жердини садових ножиць. З відрізаних дрібних гілок у затіненому приміщенні зривають суцвіття і сушать, розстеливши тонким шаром, на вільному повітрі (краще на протязі), під накриттям або на горищі. Липовий цвіт солодкуватий на смак, пахучий.

Лікарі Стародавніх Греції і Риму використовували липовий цвіт для лікування різних хвороб, а сік — для кращого росту волосся.

Мал. 74. Липа серцелиста (дрібнолиста)

Липовий цвіт містить дубильні речовини, слиз, цукри, віск, аскорбінову кислоту, речовини, близькі до вітаміну Р і ретинолу, фітонциди, глікозиди тиліацин і гесперидин, ефірну олію. Рослина — популярний потогінний засіб у випадку простудних захворювань і дезинфікуючий у разі запалення порожнини рота і горла (для полоскання).

Застосовують: 1) як потогінний і жарознижувальний засіб — настій 2 столових ложок подрібнених квіток на 1 склянці води п'ють по 1—2 склянки на ніч замість теплого чаю; настій 1 столової ложки суміші (по 1 столовій ложці) липового цвіту, ягід малини, листків підбілу, кори білої верби й анісового пасіння на 2 склянках окропу вживають по 1 склянці замість чаю перед сном; настій 1 столової ложки суміші (по 1 столовій ложці) липового цвіту, чорної бузини, квіток криваво-червоного глоду і ромашки на 1 склянці окропу п'ють по 2 столові ложки 5—6 разів на день; 2) для лікування хвороб дихальних шляхів, бронхіту як відхаркувальний засіб — п'ють теплий відвар 3 столових ложок суміші (по 2 столові ложки) липового цвіту, кореневищ пирію, квіток чорної бузини, листків підбілу і квіток коров'яка в 3 склянках води по 1 склянці на ніч.

Липовий цвіт входить до складу потогінних чаїв № 1, 5, 6 і чаю для полоскання горла № 2.

Лікарські приписи

Rp.: Flor. Tiliae 100,0
D. S. Заварити, як чай, в 2 склянках окропу і пити теплим по 1—2 склянки

Rp.: Flor. Tiliae
Bacc. Rubi idaei aa 30,0
M. f. species
D. S. 2 столові ложки облити 2 склянками окропу, прокип'ятити 5 хв, пити гарячим по 1—2 склянки як потогінний чай

Rp.: Dec. fol. Tiliae 20,0—200,0
Natrii hydrocarbonatis 6,0
M. D. S. Полоскати рот 5—6 разів на день

Льон звичайний — Linum usitatissimum L. Народні назви: льон посівний, льон-довгунець.

Родина льонові — Linaceae.

Однорічна трав'яниста рослина. Стебло циліндричне, вгорі розгалужене, листки чергові, вузьколанцетні, квітки крупні, зібрані розлогими зонтовидними суцвіттями. Віночок з п'ятьма пелюстками блакитного кольору з темно-синіми прожилками. Плід — куляста коробочка з десятьма насінинами (мал. 75).

Цвіте льон звичайний з червня до серпня, насіння достигає у липні-серпні.

Вирощують як культурну рослину.

Райони поширення — північні і середні області Європейської частини СРСР, Сибір.

Для виготовлення ліків використовують товчене насіння або порошок з лляної макухи.

Збирають льон звичайний восени і сушать на вільному повітрі у затінку. Оболонка сім'я гладенька, блискуча, сім'я солодке, без запаху.

Насіння льону містить 40% жирної олії, оболонки — 6—8% слизистих речовин, до 24% білків, аскорбінову кислоту, каротин. В усіх частинах льону є глікозид лінамарин, який при розкладанні утворює синильну кислоту. Слизисті речовини льону в гарячій воді набрякають, утворюючи слизистий відвар, що має здатність обволікати запалені слизові оболонки і пом'якшувати дію різних подразників.

У народній і науковій медицині сім'я використовують як пом'якшувальний і обволікальний засіб, легке проносне. З лляної олії готують різні мазі.

Застосовують: 1) як обволікальний протизапальний засіб — слизистий відвар 1 чайної ложки сім'я у 4 столових ложках води готують безпосередньо перед вживанням; 2) у випадку частих запорів — відвар 1 чайної ложки сім'я в 1 склянці води або свіжу лляну олію вживають по 1—2 столові ложки на прийом; 3) для припарок — 1 склянку товченого сім'я або лляної макухи.

Льон входить до складу пом'якшувальної суміші.

Мал. 75. Льон звичайний

Лікарські приписи

Rp.: Sem. Lini 200,0
D. S. По 1 чайній ложці вранці і ввечері (запивати гарячою водою)

Rp.: Dec. sem. Lini 200,0
D. S. По 1 столовій ложці через кожні 2 год

Rp.: Ol. Lini 200,0
D. S. По 1 столовій ложці 2 рази на день

Rp.: Sem. Lini pulv. 200,0
D. S. Присипка

Rp.: Muc. sem. Lini 6,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день як обволікальне

Малина звичайна — Rubus idaeus L.

Родина розові — Rosaceae.

Багаторічний галузистий кущ заввишки 0,5—2 м. Корінь дерев'янистий, покручений (звивистий), з надземними відгалуженнями. Стебла колючі, листки довгасто-яйцевидні, зверху зелені, зісподу біло-повстисті. Квітки середні, зеленувато-білі, містяться в пазухових китицях і на кінцевому щитовидно-волотистому суцвітті. Плід — складна кістянка, куляста, малиново-червона, зрідка жовта; дрібні кістянки вкриті волосками. Достиглі плоди малини звичайної легко знімаються з конічного квітколожа (мал. 76).

Мал. 76. Малина звичайна

Цвіте у травні-червні, достигає у липні-серпні.

Росте дика малина у лісах, між чагарниками.

Райони поширення — майже вся територія СРСР. Найбільше малини в лісах північної і середньої смуги Європейської частини СРСР і в Сибіру, трапляється в горах Карпат, Кавказу, Середньої Азії. Садову малину вирощують повсюди. Збирають і заготовляють у Свердловській і Томській областях, Краснодарському краї, Чувашії, Татарії, Білорусії, на Україні.

Для виготовлення ліків використовують достиглі плоди (ягоди) без квітколожа.

Збирають стиглі ягоди в липні-серпні, обережно відокремлюючи ягоди від квітколожа і складаючи у кошик.

Ягоди, очищені від зіпсованих плодів, сушать негайно після збирання, розіклавши їх тонким

шаром на полотняних рамах, ситах, фанерних листах, на вільному повітрі, горищі, на печі, або в овочевих сушарках при температурі 50—60° С. Рекомендується перед сушінням ягоди прив'ялювати на сонці. Добре висушені плоди не повинні забарвлювати рук, злипатися в грудки. Почорнілі ягоди слід викидати. Малина пахуча, кисло-солодка.

Зберігати малину треба у сухому місці, стежачи, щоб вона не збивалась у грудочки, щоб у ній не завелися черви.

Малина містить органічні кислоти (яблучну, винну, лимонну, саліцилову), цукор, антоціани, кумарини, пектинові речовини. Малина — найкращий засіб проти простуди (відвар, варення, сироп). Витяжка з малинового кореня має антигонадотропну властивість.

Застосовують при простуді: перебуваючи перший день у ліжку, п'ють по 2—3 склянки на ніч малинового чаю з 4 столових ложок ягід сухої малини, настояних на 2 склянках окропу (настоюють 20 хв, проціджують); як потогінний засіб вживають 2—3 склянки чаю на ніч з малиновим варенням (2 чайні ложки на 1 склянку). Малиновий сироп додають до ліків для дітей. Ягоди малини входять до складу потогінних чаїв № 1, 2.

Лікарські приписи

Rp.: Bacc. Rubi idaei 200,0
D. S. Заварити, як чай, і пити теплим по $^1/_2$ склянки

Rp.: Inf. fruct. Rubi idaei 20.0—200,0
D. S. Пити по $^1/_2$—1 склянці

Марена красильна — Rubia tinctorum L. Народні назви: маренка запашна, марень красильна, мар'янка, смілка пахуча, краповий корінь, красильний корінь.

Родина маренові — Rubiaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина. Стебло заввишки 30—120 см, розгалужене, колюче, шорстке. Корінь всередині червоний. Листки широкі, ланцетовидні, біля основи звужені в черешок, загострені на краях, як і стебло, вкриті колючими волосками. Квітки дрібні, зеленувато-жовті, містяться між зонтиками. Плід — соковита чорна ягода (мал. 77).

Цвіте з квітня до серпня, плодоносить у липні-вересні.

Росте у вологих місцях, на узліссях, у чагарниках.

Райони поширення — південь Європейської частини СРСР; культивують її на Кавказі і в Середній Азії.

Для виготовлення ліків використовують кореневища.

Корені викопують восени, очищають від землі, відокремлюють надземну частину і сушать, розстилаючи тонким шаром, видаляють домішки. Попередньо корені треба підв'ялити.

Зберігають сировину у приміщенні, що добре провітрюється і захищене від атмосферних опадів.

Містить марена барвники (руберитринову кислоту, алізарин, пурпурин), солі кальцію і калію, антрахінон, дубильні речовини.

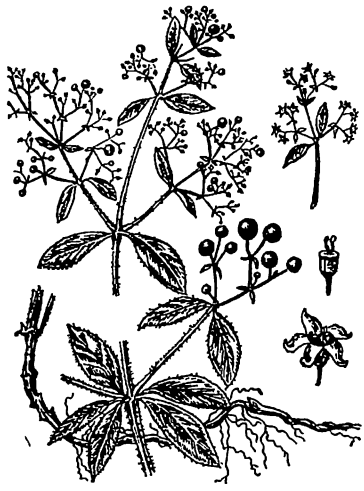

Мал. 77. Марена красильна

Екстрактом кореневища марени (алізарином) фарбують тканину у різні відтінки червоного кольору. У народній медицині настій кореневища рослини використовують як сечогінний, жовчогінний і протиподагричний засіб. Він також допомагає при нирковокам'яній хворобі. Екстракт марени посилює розчинення і виведення з організму оксалатів і фосфатів.

Застосовують як жовчо- і сечогінний засіб — відвар 1 чайної ложки кореневища марени (подрібненої у ступці) в 1—$^1/_2$ склянки води п'ють по $^1/_4$ склянки через 1 год після їди 4—5 разів на день протягом 2—3 тижнів або приймають порошки з кореня марени (товчений корінь просіюють на ситі) по 1—5 г через 1 год після їди 3 рази на день; у випадку нирковокам'яної хвороби п'ють аптечний препарат марени у вигляді таблеток з кореня або сухого екстракту.

Лікарські приписи

Rp.: Rhiz. Rubiae 5,0
D. t. d. N. 12
S. Потовкти 5 г кореня у ступці, залити $1^1/_2$ склянки води, прокип'ятити 10 хв і пити по $^1/_2$ склянки 3 рази на день протягом 3 тижнів при фосфатурії

Rp.: Extr. Rubiae tinctori sicci 0,25
D. t. d. N. 100 in tabul.
S. По 1—3 таблетки 2—3 рази на день в $^1/_2$ склянки теплої води

Маруни кавказькі, або **ромашки кавказькі: маруна рожева — Pyrethrum roseum Grev; маруна м'ясочервона — Pyrethrum carneum M. B. Grev.**

Народні назви: піретрум рожевий, златоцвіт рожевий; піретрум м'ясочервоний, златоцвіт м'ясочервоний, ромашка персидська.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Обидві маруни є багаторічними травами з розгалуженими вузлуватими кореневищами. Стебла численні, майже не розгалужені, з черговими, глибоко розсіченими листками і великими квітковими кошиками на верхівках стебел. *Маруна рожева* має листки двічіпірчасті з лінійними часточками і кошичками, з рожевими язичковими квітками. Листки *маруни м'ясочервоної* прості, пірчасті, довгастоланцетовидні, квітки темно-червоні, язичкові (мал. 78).

Цвітуть у червні-липні. Плоди достигають у липні-вересні.

Ростуть у високогірних субальпійських і альпійських зонах, серед чагарників і на схилах гір. Збирають і заготовляють рослини у Грузинській РСР, Азербайджанській РСР, Вірменській РСР, Дагестанській АРСР.

Для виготовлення ліків використовують порошок марун кавказьких.

Збирають обидва види у період повного цвітіння рослин, коли у більшості квіткових кошиків розкривається близько половини трубчастих квіток. Квіткові кошики обривають або зрізують на рівні 1—2 см від їх основи і висушують.

Сушать маруни на вільному повітрі, переважно на даху. Запах рослин своєрідний (квітковий пил подразнює слизову оболонку носа і спричинює чхання), на смак вони гіркуваті.

Маруни кавказькі містять отруйні смолисті речовини — піретрини, що являють собою суміш ефірів, алкоголю, піретролону з хризантемовими кислотами.

Мал. 78. Маруни кавказькі, або ромашки кавказькі

З квіток кавказьких марун, насамперед з м'ясочервоної, готують порошок проти клопів, бліх, вошей та ін. У сільському господарстві цей порошок застосовують для боротьби з шкідниками культур і паразитами тварин. В аптеках є готові препарати рослини — піретрум (порошок) і фліцид (рідина).

Лікарські приписи

Rp.: Pulv. Pyrethri 50,0
D. S. Обсипати уражені клопами місця

Rp.: Extr. Pyrethri rosei 50,0
D. S. Змазувати уражені клопами місця

Материнка звичайна — Origanum vulgare L. Народні назви: лебідка, блошниця, зинівка, душиця, духовий цвіт, душинка.

Родина губоцвіті — Lamiaceae (Labiatae).

Багаторічна трав'яниста пахуча рослина з розгалуженим кореневищем. Стебло заввишки 30—90 см, пряме, чотиригранне, червонувате, вгорі галузисте, м'яковолосисте. Листки черешкові, супротивні, довгасто-яйцевидні, дрібнозубчасті. Квітки дрібні, світло-пурпурові, з темно-червоними приквітками, зібрані у щитовидне, волотисте суцвіття. Вся рослина вкрита волосками, дуже запашна. Плід розпадається на 4 круглих коричневих горішки (мал. 79).

Цвіте з червня до вересня.

Мал. 79. Материнка звичайна

Росте на пагорбах, степових і лісових луках, галявинах, узліссях і між кущами.

Райони поширення — вся лісостепова смуга Європейської частини СРСР, зокрема Україна, Західний Сибір, Кавказ, Середня Азія.

Збирають і заготовляють на Україні.

Для виготовлення ліків використовують траву з листками і квітками.

Збирають материнку в період повного цвітіння — в липні-серпні, зрізуючи надземні частини на відстані 20—30 см від землі.

Сушать на вільному повітрі у затінку, на горищі, висушену траву протирають крізь кругле чарункове сито, дістаючи суміш листків і квіток без стебел і сторонніх домішок.

Материнка дуже пахуча, на смак гіркувата.

У траві материнки є дубильні речовини, барвники, ефірна олія (до 1,2%), до складу якої входять 17% тимолу і 12,5% біциклічних сесквітерпенів, аскорбінова кислота, флавоноїди.

Застосовують: 1) для поліпшення апетиту і травлення у випадку недостатньої секреції шлункового соку або болю в животі — настій 1 столової ложки висушеної трави на 1 склянці води вживають по 1 столовій ложці 3 рази на день; 2) при кашлі як відхаркувальний засіб — настій 1 столової ложки трави материнки на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день або вживають теплий настій 2 чайних ложок суміші (1 столова ложка материнки, 2 столові ложки підбілу, 2 столові ложки кореня алтею) на 1 склянці води (настоюють 15 хв, проціджують крізь марлю) по $^1/_2$ склянки 3—4 рази на день.

У народній медицині материнку використовують для знеболюючих припарок, ароматичних ванн, а також у побуті (для зберігання одягу від молі).

Трава материнки входить до складу грудного чаю № 1, потогінних чаїв № 2 і 4, вітрогінного чаю № 3 і суміші для полоскання горла № 3. Олію материнки додають до різних мазей і бальзамів.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Origani 20,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3—4 рази на день як шлункове

Rp.: Herbae Origani 10,0
Fol. Farfarae
Rad. Althaeae $\overline{aa}$ 20,0
M. f. species

D. S. 2 чайні ложки залити 1 склянкою окропу, настояти 15—20 хв, процідити і пити теплим по ½ склянки 3—4 рази на день як відхаркувальний засіб

Мати-й-мачуха (підбіл) — Tussilago farfara L. Народні назви: білі листки, білпух.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище галузисте, повзуче. Напровесні на стеблах з'являються поодинокі дзвоникоподібні кошики, що складаються із золотаво-жовтих язичкових і трубчастих квіток. Прикореневі листки округло-серцевидні, щільні, зверху голі, зелені, зісподу білі, повстисто-опушені. Нижній бік листка, якщо його притулити до тіла, гріє, а верхній холодить, звідси і назва мати-й-мачуха (мал. 80).

Цвіте у березні-травні (квітки з'являються раніше, ніж листки).

Росте на глиняних і піщаних грунтах, на схилах, у вибалках, сухих ровах, на залізничних насипах, по берегах річок і струмків, у хвойних лісах.

Райони поширення — вся територія СРСР.

Збирають і заготовляють на Україні, в Білорусії, на Кавказі, у деяких північних районах.

Для виготовлення ліків використовують квітки і листки підбілу.

Збирають квітки напровесні (березень-квітень), на початку цвітіння, в суху, ясну погоду, зрізуючи ножицями квіткові кошики біля основи. Не слід плутати з квітками кульбаби. Листки зривають у червні до половини черешка, коли вони ще порівняно малі і зверху на них є темно-зелений цвіт, а зісподу білий пушок. Не треба збирати листки з бурими плямами (іржею), які можна сплутати з листками білокопитника.

Квітки і листя сушать на вільному повітрі, на горищі під залізним дахом, у приміщенні, що провітрюється, розіклавши квітки тонким шаром, а листки — по 1—2 на папері. На смак листя гіркувате, без запаху.

Зберігають підбіл у сухому місці.

У листках і квітках підбілу є слизисті речовини, інулін, дубильні речовини, ефірна олія, гіркий глікозид

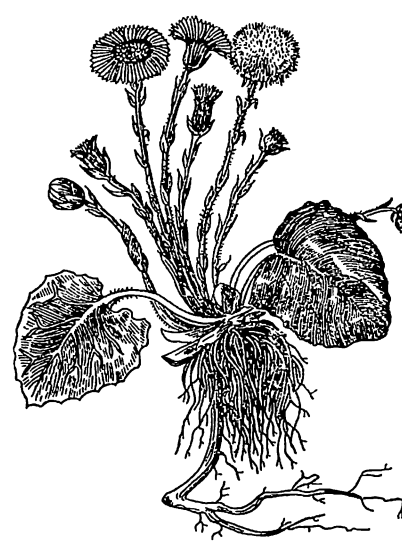

Мал. 80. Мати-й-мачуха (підбіл)

тусилягін, аскорбінова кислота, каротин, фітостерини фарадіол і тараксантин тощо.

У народній медицині відвар підбілу рекомендують для лікування хвороб дихальних шляхів (бронхіту), як відхаркувальний і потогінний засіб, при катарі шлунка.

Застосовують як відхаркувальний і протикашлевий засіб — відвар 1 столової ложки листя в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день або вживають настій 2 столових ложок суміші (3 столові ложки листя підбілу, 2 столові ложки подорожника, 2 столові ложки лакриці — солодкого кореня) на 2 склянках води по $^1/_2$ склянки 3—4 рази на день.

Листки підбілу входять до складу грудних чаїв № 1 і 2 і потогінних чаїв № 2 і 4.

Лікарські приписи

Rp.: Dec. fol. Farfarae 20,0—200,0
D. S. 2 столові ложки трави заварити у 2 склянках окропу, настояти 10 хв, процідити і пити через кожні 3 год як відхаркувальний засіб

Rp.: Fol. Farfarae 100,0
D. S. 1 столову ложку заварити, як чай, в 1 склянці води, дати охолонути і пити по 1 столовій ложці 3 рази на день

Мал. 81. Мильнянка лікарська

Мильнянка лікарська — Saponaria officinalis L. Народні назви: мильниця, мильна трава, мильний корінь, собаче або татарське мило, стягач, дике мило.

Родина гвоздичні — Caryophyllaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина. Стебло заввишки до 80 см, пряме, просте або малогалузисте. Корені і кореневища червонувато-бурі, завтовшки до 6 мм. Листки супротивні, майже сидячі, довгасті, з трьома-п'ятьма дугоподібними жилками. Квітки великі, пахучі, зібрані в щитковидне волотисте суцвіття (мал. 81).

Цвіте з червня до жовтня.

Росте на заплавних луках, узліссях, між чагарниками, на берегах річок, вздовж шляхів.

Райони поширення — середня і південна смуги Європейської частини СРСР, зокрема лісова і лісостепова зони України, Західний Сибір, Кавказ.

Збирають і заготовляють на Україні.

Для виготовлення ліків використовують кореневища з коренями, які викопують напровесні або восени, миють у воді, відокремлюють тонкі корінці і сушать у приміщеннях, що провітрюються, а в добру погоду на вільному повітрі. Мильнянка солодкувата на смак, пекуча, без запаху.

У коренях мильнянки містяться сапоніни (близько 20%) у вигляді сапорубринової кислоти, а в листках — флавоновий глюкозид сапонарин і аскорбінова кислота (до 1%).

Мал. 82. Морква посівна

У народній медицині рослину використовують для лікування бронхіту, коклюшу, хвороб дихальних шляхів, як відхаркувальний, сечогінний і протиревматичний засіб.

Застосовують як відхаркувальний засіб — відвар 2 столових ложок подрібненого кореня мильнянки в 1 склянці води п'ють по $^1/_2$ склянки 4 рази на день або вживають по 1 столовій ложці 4 рази на день відвар 1 чайної ложки кореня мильнянки в 1 склянці води, додавши до нього по 2—3 г пашатирно-анісових крапель і натрію броміду.

Лікарські приписи

℞.: Rad. Saponariae 50,0
D. S. 1 чайну ложку мильнянки в 1 склянці холодної води настояти 8 год, процідити і пити по $^1/_4$ склянки 4 рази на день як відхаркувальний засіб

℞.: Dec. rad. Saponariae 6,0—180,0
Lig. Ammonii anisati 3,0 ml
M. D. S. По 1 столовій ложці 4 рази на день після їди

Морква посівна — Daucus sativus (Hoffm.) Roccht.

Родина селерові (зонтичні) — Apiaceae (Umbelliferae).

Загальновідома дворічна городня рослина. Квітки білі, зібрані у суцвіття — складні зонтики. Плід — двосім'янка (мал. 82).

Цвіте в липні-серпні, насіння достигає у вересні.

Росте на городах по всій території СРСР.

З лікувальною метою використовують насіння, а корені — для приготування страв.

Збирають стигле насіння на початку осені (у вересні) і сушать у затінку на протязі, насипавши тонким шаром.

Містить каротин, фолієву кислоту, цукор, йод, мінеральні солі.

У народній медицині насінням моркви лікують нирковокам'яну хворобу — 3 столові ложки насіння заливають 3 склянками води і ставлять на ніч у тепле місце, вранці проціджують і п'ють по 1 склянці 3 рази на день (теплим). Широко використовують свіжий морквяний сік.

Препарат з насіння моркви даукарин розширює коронарні судини і використовується при атеросклерозі, коронарній недостатності з явищами стенокардії.

Лікарський припис

Rp.: Daucarini 0,02
D. t. d. N. 50 in tabul.
S. По 1 таблетці 3—5 разів на день за 20 хв до їди

Мучниця звичайна — Arctostaphylos uva-ursi (L.). Народні назви: мучник, ведмежа ягода, ведмеже вушко, вовчі ягоди.

Родина вересові — Ericaceae.

Вічнозелені низькі кущі з листками, що не опадають на зиму. Стебло сланке, дуже гілчасте. Листки дрібні, обернено-яйцевидні, шкірясті, тупі, темно-зелені з обох боків, з сітчастими жилками, край листка не загнутий. Квітки рожево-білі, зібрані на кінцях гілок у короткі китиці. Плід — борошниста куляста темно-червона нестівна ягодоподібна кістянка (мал. 83).

Цвіте у травні-червні, плодоносить у липні-серпні.

Росте у хвойних і листяних лісах на піщаному ґрунті, часто поряд з брусницею, на яку дуже схожа.

Райони поширення — Європейська частина СРСР, Карелія, Сибір, Далекий Схід.

Основні райони заготівлі: Білорусія, Литва, Ленінградська, Калінінська і Пермська області.

З лікувальною метою використовують листки мучниці, які збирають разом з гілками під час цвітіння рослини і протягом усього літа сушать на вільному повітрі або під накриттям, а вже з висушених гілок обривають листки. Висушені листки ламкі, шелестять. Збираючи мучницю, не слід її плутати з брусницею, листки якої більші, краї в них загнуті, зісподу вкриті темно-бурими залозками. На смак листки мучниці гіркуваті, вони не мають запаху.

Мучниця містить глікозид арбутин (6%), метил-арбутин (1,5—3,5%), гіркі і дубильні речовини (до 35%), органічні кислоти, віск, смолу, урсолову кислоту.

У народній медицині настої і відвари її використовують як сечогінний та дезинфікуючий засіб у випадку запалення сечового міхура та сечовивідних шляхів.

Основна дія рослини зумовлена глікозидом арбутином, який розщеплюється в сечових шляхах до гідрохінону і згубно діє на бактерії.

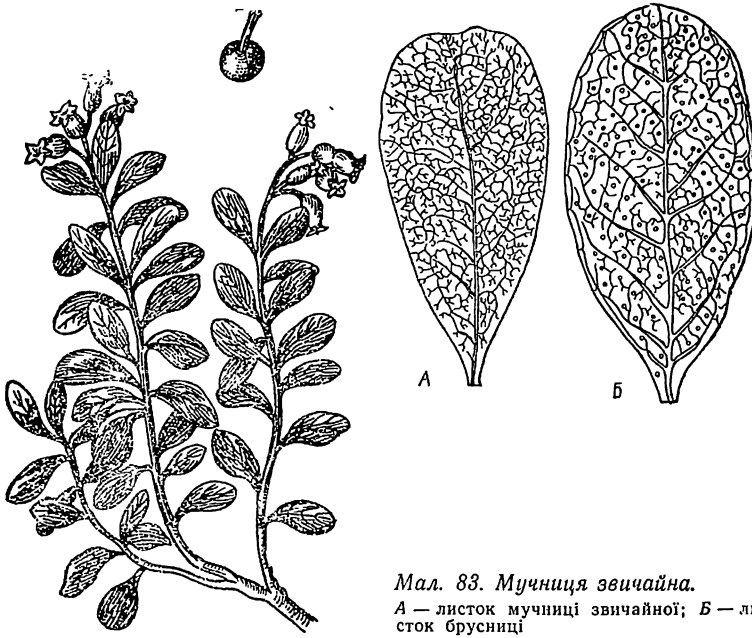

Мал. 83. Мучниця звичайна.
А — листок мучниці звичайної; *Б* — листок брусниці

Застосовують як сечогінний засіб — відвар 4 чайних ложок подрібненого листя в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

Мучниця звичайна входить до складу сечогінного чаю № 1.

Лікарські приписи

Rp.: Dec. fol. Uvae ursi 10,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Dec. fol. Uvae ursi 3,0—100,0
D. S. По 1 десертній ложці 4 рази на день (дітям)

М'ята холодна, або перцева — Mentha piperita L.

Родина губоцвіті — Lamiaceae (Labiatae).

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище дерев'янисте, білувате, тонке, галузисте, з коренями-придатками. Стебло пряме, заввишки 80—100 см, розгалужене, чотиригранне, червоно-буре, майже голе. Листки сидячі, супротивні, черешкові, довгасто-яйцевидні, з серцевидною основою, загострені, із зубчастими краями. Листки зверху темно-зелені, зісподу світліші, з обох боків вкриті волосками і дрібними жовтуватими крапковидними залозками з ефірною олією. Квітки дрібні, червонувато-фіолетові, розміщені на верхівках стебел

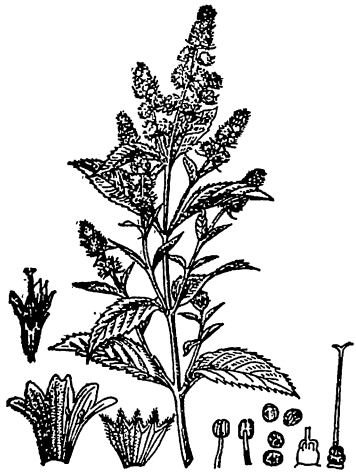

Мал. 84. М'ята холодна

і гілок, зібрані в колосовидні суцвіття. Чашечки трубчасті, вкриті залозками. Плід — червоно-бурий горішок. Рослина дуже пахуча (мал. 84).

Цвіте з кінця червня до вересня.

Вирощують як культурну рослину в садах і на городах.

Райони поширення — Україна, Північний Кавказ, Воронезька область, Білорусія, Молдавія, Краснодарський край.

Для виготовлення ліків використовують листки холодної м'яти, м'ятну олію, ментол і препарати з них.

Збирають листки м'яти з моменту, коли починає цвісти головне стебло, й до серпня, сушать у приміщенні, що добре провітрюється, на горищі, у повітці, під накриттям, попередньо прив'яливши на сонці. За смаком і запахом м'ята приємна, освіжаюча.

Містить 1—2% ефірної олії (50% ментолу), терпени (гераніолдигідрокарвон, карвон), урсолову і олеанолову кислоти.

Настій м'яти використовують у випадку шлунково-кишкових захворювань як знеболюючий і протиспазматичний засіб, проти нудоти, зовнішньо — для ванн. Ментол застосовують зовнішньо як знеболюючий, бактерицидний і освіжаючий засіб, а внутрішньо — у складі валідолу для розширення коронарних судин при стенокардії. Настойка листків м'яти поліпшує апетит.

М'ятну олію використовують зовнішньо як освіжаючий і антимікробний засіб — по 2—3 краплі на склянку води для полоскання і в зубних краплях; внутрішньо — як вітрогінне: по 1—3 краплі. Широко використовують м'ятну олію у фармацевтичній практиці для поліпшення смаку інших ліків.

Настойку м'яти п'ють по 10 крапель при нудоті. Ментол входить до складу мігреневих олівців, якими натирають скроні та кристалики яких вкладають у дупло хворого зуба (можна вату, змочену сумішшю ментолу з хлоралгідратом). Для змащування носоглотки і гортані використовують 30% розчин ментолу у мигдалевій олії та у вигляді крапель і мазі при гострому хронічному нежитю, а також з метою інгаляцій (при бронхіті, ларингіті, трахеїті) і для обробки шкіри — спиртовий 5—10% розчин (проти свербежу).

Ментол є одним з компонентів бороментолу (мазі з ментолу і борної кислоти на вазеліні), ментолового спирту (1—2% розчину ментолу в спирті), ментолової мазі (1% мазі ментолу на вазеліні і ланоліні), ментолової олії (1—2% розчину ментолу на вазеліні), складної ментолової мазі, меновазину, камфомену, евкатолу, ментолового пластиря (16% ментолу на воску і каніфолі), інгакамфу (кишенькового інгалятора), пектусину, крапель Зеленіна.

Застосовують: 1) при розладі травлення і жовчовиділення — настій 1 столової ложки листя м'яти на 1 склянці води (чай) п'ють по $^1/_2$ склянки 3—4 рази на день до їди або настій 1 столової ложки суміші (по 1 столовій ложці листків м'яти, листків барвінку трилистого і трави золототисячника) на $1^1/_2$ склянки води п'ють по $^1/_2$ склянки 5—6 разів на день до їди; 2) для знеболення у випадку ревматизму, невралгії — відвар 1 столової ложки м'яти на 1 склянці води вживають по $^1/_2$ склянки вранці і ввечері для клізми, ванни і примочок.

М'ята входить до складу вітрогінних чаїв № 1, 2, 4, потогінного № 5, жовчогінного № 1, заспокійливих № 1 і 4, шлункового № 1.

Лікарські приписи

Rp.: Fol. Menthae 100,0
D. S. 1 столову ложку заварити в 1 склянці окропу і пити по $^1/_2$ склянки вранці і ввечері

Rp.: Inf. fol. Menthae piperitae 12,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: T-rae Menthae piperitae 25,0 ml
D. S. По 10 крапель за один раз

Нагідки лікарські (календула) — Calendula officinalis L. Народні назви: нагідки городні, крокіс, сердечник.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Однорічна залозисто-опушена рослина. Стебло пряме, легко опушене, галузисте, заввишки до 60 см. Листки чергові, пухнасті, рідко зубчасті, верхні сидячі, довгасті або ланцетовидні, нижні черешкові, обернено-яйцевидні. Квітки яскраво-жовті або оранжево-червоні, зібрані у поодинокі кошички з зеленою обгорткою, що складається з 1—2 рядів розміщених у 3 ряди листочків. Крайові квітки язичкові, серединні — трубчасті. Плоди — сім'янки човноподібної форми, внутрішні плоди — кільцеподібні та ін. З плодів усіх форм розвивається однакова рослина (мал. 85).

Цвіте з кінця травня до осені.

Розводять з декоративною і лікувальною метою. Зустрічається і в здичавілому стані.

Райони культивування — вся територія СРСР, особливо багато розводять на Україні і в Білорусії. В Красноярському краї і Полтавській області закладено плантації для вирощування і збирання нагідок.

Мал. 85. Нагідки лікарські (календула)

У лікувальній практиці застосовують квітки нагідок.

Збирають квітки під час цвітіння рослини, за сонячної погоди, зрізуючи кошики без ніжки суцвіття, потім висмикують з них язичкові квітки.

Сушать квітки нагідок у затемнених місцях, розіклавши їх на папері, полотні і т. д. пухким тонким шаром. На смак вони солонувато-гіркуваті, з відчуттям слизистості. Запах мають своєрідний, бальзамічний.

Нагідки лікарські містять ефірну олію, гірку речовину календей, каротиноїди (каротин, лікопін, віолаксантин, рубіксантин), саліцилову кислоту, флавоноїди, сапоніни, а також фітонциди і дубильні речовини.

У народній медицині застосовують всередину при нервових захворюваннях і як жовчогінний засіб, а зовнішньо — при тріщинах, білях, ранах, екземах, виразках, лишаях, опіках, хворобах очей (ячменях, кон'юнктивітах). Сік з квіток нагідок, одержаний Н. Е. Черновим (за даними В. І. Сили, 1969), стимулює і регулює роботу серцево-судинної системи та підвищує тонус кишок. М. А. Науменко (1966) виявив жовчогінну дію нагідок. Широко використовуються нагідки в гомеопатії. Про лікувальне значення цієї рослини знали ще в XII ст. В кінці XVI ст. нагідками лікували багато хвороб.

Тепер препарати календули ввійшли в Державну фармакопею.

Застосовують: 1) як жовчогінний засіб — настій 1 столової ложки на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; 2) при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки — спиртову настойку приймають по 15—20 крапель 3—4 рази на день, при ранах, виразках і опіках — маззю з 1 чайної ложки спиртової настойки календули з 25 г вазеліну змащують уражені ділянки, для усунення бородавок і мозолів — з спиртової настойки рослини роблять примочки; 3) для полоскання порожнини рота використовують спиртову настойку календули (1 чайну ложку на $^1/_2$ склянки води); 4) при злоякісних новоутвореннях травного каналу — готові таблетки «КН» (0,26 г порошку календули і 0,1 г нікотинової кислоти) приймають спочатку (5—6 днів) по 1—2 шт., а потім по 1 шт. 2 рази на день перед їдою (протягом 2—3 міс). Нагідки не є специфічним засобом лікування пухлин, але вони поліпшують загальний стан хворого, усувають диспепсичні явища і зменшують інтоксикацію.

Лікарські приписи

Rp.: T-rae Calendulae 50,0 ml
D. S. 2 чайні ложки на 1 склянку води для примочок і компресів при дерматитах

Rp.: Inf. flor. Calendulae 20,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день як жовчогінний засіб

Наперстянки: наперстянка пурпурова — Digitalis purpurea L.; наперстянка крупноквіткова — D. grandiflora Mill.; наперстянка шерстиста — D. lanata Ehrh.

Народні назви: наперсткова трава, наперстянка сумнівна, наперсник блідо-жовтий, жовті дзвіночки, дзвіночок, напальники, наперстянка великоцвітна.

Родина ранникові — Scrophulariaceae.

Наперстянка пурпурова — дворічна трав'яниста рослина; стебло пряме, борознисте, заввишки 1,5 м, вкрите залозистими і простими волосками, бархатисто-сіроповстяне, що закінчується верхівковим суцвіттям гарних квіток. Листки довгасто-яйцевидні, зверху темно-зелені, знизу сіруваті від великої кількості волосків, зверху зморшкуваті, м'яковолосисті, на нижньому боці дуже виділяються сітчасто розміщені жилки. Квітки великі, пониклі, пурпурові, зрідка білі, розміщені однобічною китицею і мають форму наперстка або роздутого дзвіночка. Плід — овальна залозисто-волосиста коробочка. В СРСР широко культивується (мал. 86).

Мал. 86. Наперстянка пурпурова

Наперстянка крупноквіткова — багаторічна трав'яниста рослина. Корінь короткий. Стебло пряме, до 1 м заввишки. Листки довгасто-ланцетовидні, цілокраї, з дрібнозубчастим краєм, з обох боків трохи пухнасті, з залозистими і простими волосками. Квітки великі, світло-жовті, з буруватими прожилками (мал. 87). Плід — яйцевидні коробочки на коротких ніжках, зібрані в однобоку довгу китицю. Будова квіток і плодів така сама, як у наперстянки пурпурової.

Мал. 87. Наперстянка крупноквіткова

Наперстянка шерстиста — дворічна або багаторічна рослина. Листки гладкі, ланцетовидні, цілокраї, неопушені, звужуються до основи з густою квітковою китицею.

Наперстянка пурпурова в СРСР у дикому стані не росте, але широко культивується на Північному Кавказі і в інших районах (мал. 88).

Наперстянка крупноквіткова росте на підвищеннях у Лісостепу, листяних лісах, по гаях і серед чагарників.

Райони поширення наперстянки крупноквіткової — Україна (Крим, Карпати), Північ-

Мал. 88. Наперстянка шерстиста

ний Кавказ, особливо багато її на Уралі.

Цвіте в червні-липні.

Збирають листя наперстянок з розквітлих рослин.

Сушать на сонці якомога швидше, розкладаючи на рамах. При повільному висушуванні листя втрачає лікувальні властивості. Всі види наперстянок отруйні.

Зберігати сировину треба в сухому приміщенні, що добре провітрюється.

У листі рослин є глікозиди (пурпуреаглікозиди А. і В, дигітоксин, гітоксин, гіталоксин та ін.), стероїдні сапоніни (дигітонін, дигонін, гітонін), флавоноїди (лютеолін, 7-глікозид-лютеолін), органічні кислоти.

Листя наперстянки слід зберігати не більше року.

Цю надзвичайно цінну рослину як засіб проти хвороб серця вперше почав використовувати в Англії ще в XVII ст. лікар Уаттерінгер.

Експериментальними дослідженнями О. І. Черкеса із співробітниками (1936) доведено сприятливу дію глікозидів наперстянки на обмінні процеси в серцевому м'язі.

Застосовують як засіб, що збуджує і регулює діяльність серця.

З наперстянки хіміко-фармацевтична промисловість виготовляє дигітоксин, гіталін, дигален-нео, гітоксин, дигоксин, лантозид, кордигіт та інші препарати. Всі препарати наперстянки отруйні, їх можна приймати тільки за призначенням лікаря.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. fol. Digitalis 0,6—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Extr. fol. Digitalis 0,1
D. t. d. N. 12 in tabul.
S. По 1 таблетці 3 рази на день

Rp.: Pulv. fol. Digitalis 0,05
Butyri Cacao 3,0
M. f. suppos. D. t. d. N. 12
S. По 1 свічці у пряму кишку 3 рази на день

Rp.: Cordigiti 0,0008
D. t. d. N. 10 in tabul.
S. По $^1/_2$ — 1 таблетці 2—4 рази на день

Обвійник грецький — Periploca graeca L. Народна назва: павой.

Родина ластівневі — Asclepiadaceae.

Гарний кущ, що плететься, з бородавчастою світло-сірою або сірувато-бурою корою. Стебла дерев'янисті, 10—12 м завдовжки. Листки шкірясті, супротивні, короткочерешкові, яйцевидні, цілокраї. Квітки зеленувато-бурі, зібрані в напівзонтики. Віночок колесовидний з 5-лопатевим відгином. Плоди — вилчасті, циліндричні листянки з великою кількістю насіння. Молочний сік рослини отруйний (мал. 89). Росте в лісах, по берегах річок, струмків, у вологих місцях.

Мал. 89. Обвійник

Райони поширення — південна частина України, Молдавія, Кавказ — Чорноморське узбережжя Абхазії, Аджарія, поблизу Каспійського моря, Середня Азія.

Для виготовлення ліків використовують кору обвійника.

Збирають кору рано навесні в період руху соку. Знімають її із заздалегідь зрізаних товстих гілок, як кору крушини.

Сушать на вільному повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Запах кори слабкий, нагадує кумариновий. На смак вона гірка.

Зберігати сировину слід в упаковці, у закритому, добре провітрюваному, сухому приміщенні, з додержанням правил зберігання отруйних речовин.

У молочному соку кори обвійника виявлено глікозиди периплоцин і периплоцимарин, що специфічно діють на серце — подібно до препаратів групи наперстянки (строфанту).

Застосовують тільки за призначенням лікаря.

Лікарський припис

Rp.: Sol. Periplocini 0,025% — 1,0 ml
D. t. d. N. 12 in amp.
S. По 0,5—1 мл внутрішньовенно

Обліпиха крушиновидна — Hippophea rhamnoides L. Народна назва: золоте дерево.

Родина маслинові — Elaeagnaceae.

Дуже галузистий колючий кущ або невелике деревце заввишки до 6 м. Листки чергові, лінійно-ланцетовидні, темно-зелені, знизу сріблясті. Гілки вкриті лусочками і закінчуються колючкою. Квітки дрібні, пахучі, переважно одностатеві, тичинкові — у коротких колосках, маточкові — зібрані по 2—5. Плоди — золотаво-жовті кулясті кістянки, що, як маленькі крупинки золота, обліплюють гілки, звідки й походить назва рослини. Плоди їстівні (мал. 90).

Цвіте у квітні-травні. Плоди достигають у вересні-жовтні.

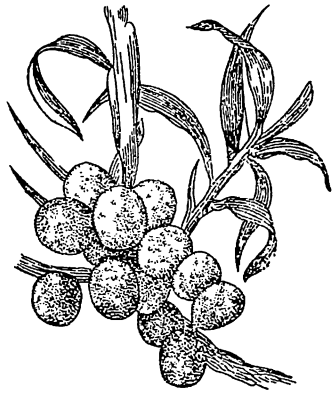

Мал. 90. Обліпиха крушиновидна

Росте на вологих місцях — по берегах гірських річок і струмків, у степових долинах, між чагарниками, почасти заростями. Звичайними супутниками обліпихи в Сибіру є чагарникові рослини — золотушник і верблюжий хвіст.

Райони поширення — Східний і Західний Сибір, Кавказ, Середня Азія і особливо Алтайський край і Тува, по берегах річок поблизу Катуні, Урал, Далекий Схід. Зустрічається в південних районах Європейської частини СРСР. Культивується як цінна вітаміновмісна і гарна декоративна рослина. У Бурятії обліпиха вирощується в промислових масштабах.

Для виготовлення ліків використовують кору і морожені плоди (ягоди).

Збирають морожені ягоди з кущів усю зиму, не обламуючи гілок. Кору здирають з дерев обліпихи (період збирання, техніка збирання і сушіння — такі самі, як описані для інших видів рослин).

На смак плоди приємні, кислуваті. За ароматним запахом вони нагадують ананас.

У корі і листі обліпихи багато дубильних речовин (до 10%). Плоди містять жирну олію (до 8%), до складу якої входять ряд кислот — олеїнова, пальмітинова та ін. Плоди містять також вітаміни — аскорбінову кислоту (до 4,5 г/л), тіамін, рибофлавін, фолієву кислоту, токофероли (1,1 г/л), суміш каротинів і каротиноїдів (1,8 г/л). У корені виявлено алкалоїд гіпофеїн. У народній медицині плоди обліпихи використовують як протицинготний і болезаспокійливий засіб при виразковій хворобі шлунка.

Лікарі рекомендують обліпихову олію для лікування променевих уражень шкіри, опіків, запалення піхви, ерозій шийки матки і прискорення процесів епітелізації тканин. Всередину її вживають при виразковій хворобі та у разі променевої терапії злоякісних новоутворень стравоходу.

Застосовують при проносі — відвар 1 столової ложки подрібненої кори в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

Обліпихову олію використовують тільки за призначенням лікаря. Плоди споживають сирими, а також готують з них киселі, варення тощо.

Лікарські приписи

Rp.: Dec. Hippopheae rhamnoidis, 12,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Ol. Hippopheae 100,0
D. S. При ерозії шийки матки змочити ватний тампон і вкладати у піхву на добу (8—12 разів)

Олеандр звичайний — Nerium oleander L. Народні назви: леандр, лавроза, пуховик, плохівець, пугало.

Родина барвінкові — Apocynaceae.

Вічнозелений галузистий кущ. Стебло — 3—4 м заввишки. Кора світло-сіра. Листки ланцетовидні, шкірясті, вузькі, темно-зелені, по 3 в кільці. Квітки великі, червоні, рожеві або білі, зібрані на кінцях гілок у суцвіття (мал. 91).

Цвіте в червні-липні. Плоди достигають у вересні.

Широко культивується на Чорноморському узбережжі Кавказу і Криму, в Азербайджанській РСР, на півдні Середньої Азії, поширений як кімнатна квіткова рослина.

Мал. 91. Олеандр звичайний

Для виготовлення ліків використовують листя олеандра. Збирають листя навесні, до початку активного росту (у квітні) або після завершення росту пагона (в жовтні-листопаді). Зрізують облиснені молоді пагони з цілком розвинутими шкірястими листками, від яких потім відокремлюють листки.

Сушать швидко при температурі 50—60° С.

Кора і листя містять серцеві глікозиди: нерііи, неріантин, олеандрин, розагенін та ін. Мають властивість посилювати серцеву діяльність, нагадуючи за своєю дією серцеві засоби наперстянки.

Всі частини рослини дуже отруйні.

За біологічною активністю кристалічний глікозид олеандрин (корнерин) в 2,5 раза сильніший від глікозиду наперстянки дигітоксину, менш токсичний і швидко всмоктується при вживанні всередину.

Застосовують рослину тільки за призначенням лікаря.

В аптеках є таблетки з олеандра — корнерин, неріолін та ін.

Лікарські приписи

Rp.: Cornerini 0,0001
D. t. d. N. 12 in tabul.
S. По 2 таблетки 3 рази на день

Rp.: Neriolini 0,0001
D. t. d. N. 12 in tabul.
S. По 1 таблетці 3 рази на день

Оман високий — Inula helenium L. Народні назви: оман, оман правдивий, дивосил, дев'ятисил, дикий соняшник, сомніт, перхівник.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Багаторічна велика трав'яниста рослина. Кореневище багатоголове, товсте, м'ясисте, зовні сіро-буре, всередині білувате, з дов-

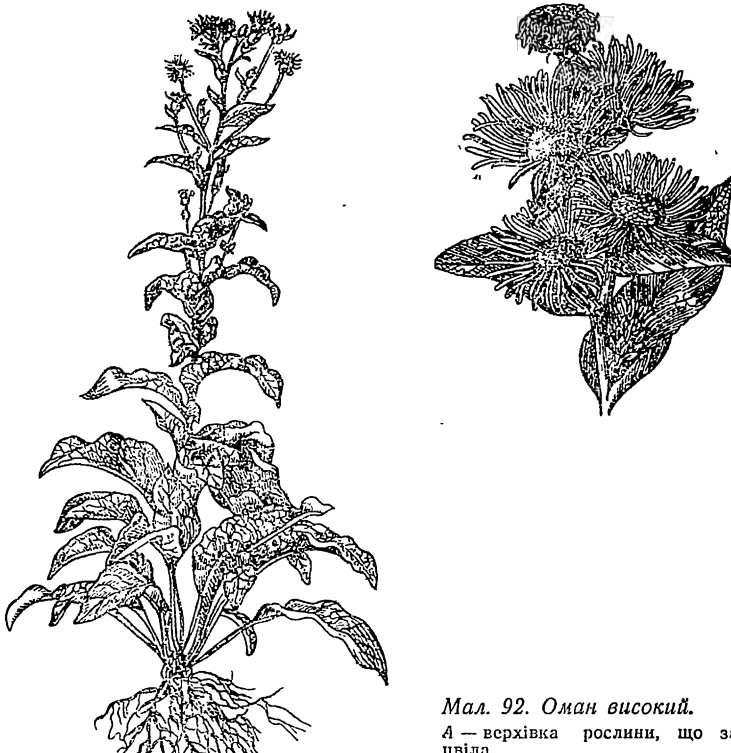

Мал. 92. Оман високий.
А — верхівка рослини, що зацвіла

гими товстими коренями. Стебла прямі, борознисті, волохаті, завишки 1—2 м. Листки чергові, великі, овально-довгасті, зверху жорстко-волосисті, темно-зелені, знизу сіро-зеленуваті, м'якоповстяні. Квітки золотаво-жовті, зібрані у великі кошики, крайові квітки язичкові, а серединні — трубчасті, сім'янки з чубчиком волосків (мал. 92).

Цвіте з липня до вересня.

Росте у вологих місцях, поблизу струмків, між чагарниками, по берегах річок, на смітниках, на лісових луках.

Райони поширення — майже вся Європейська частина СРСР (переважно чорноземна зона), особливо Україна (Крим) і Білорусія, а також Кавказ, Алтай, Західний Сибір, Поволжя і Середня Азія.

Збирають і заготовляють в основному на Україні. Проте організувати збирання рослини можна скрізь у чорноземній зоні. Оман високий часто розводять на городах, у садах, в палісадниках, де він швидко дичавіє.

Для виготовлення ліків використовують кореневища з коренями оману.

Збирають восени (у жовтні) і навесні (у квітні-травні). Викопані корені і кореневища очищають від землі, швидко промивають холодною водою і сушать у приміщенні, що добре провітрюється, або в сушарках. Щоб рослина швидше висохла, великі кореневища з коренями розрізують на невеликі куски вздовж і впоперек.

Запах рослини сильний, ароматний. На смак вона пряна, гіркувата.

Містить інулін (до 44%) та інші полісахариди, сапоніни, ефірну олію (1—2%). Ефірна олія і сапоніни оману високого посилюють виділення мокротиння, роблять його менш густим і в'язким.

Оман високий був відомий ще в давнину, коли цю рослину застосовували не тільки як лікувальний засіб (Гіппократ), але й у їжу, вважаючи, що вона надає сили. На Україні оман використовують при багатьох хворобах як сечогінний і потогінний засіб, для поліпшення травлення, лікування ран, корости тощо.

За даними експериментальних досліджень Ленінградського науково-дослідного хіміко-фармацевтичного інституту, настойка оману спричинює сильну відхаркувальну дію, чим не поступається сенезі, яку ввозять з-за кордону. Ефірна олія оману характеризується антисептичним і протизапальним ефектом.

Застосовують як відхаркувальний засіб при гострих респіраторних вірусних інфекціях, кашлі, виділенні в'язкого мокротиння: 1) відвар або водний настій 1 столової ложки подрібненого кореня оману, взятої на 1 склянку води, п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; 2) настій 2 чайних ложок суміші (по 1 столовій ложці) подрібнених коренів оману, алтеї і солодки на 2 склянках холодної води протягом 8 год п'ють по $^1/_2$ склянки 3 рази на день.

В аптеках відпускають готові препарати оману: спиртову настойку або спеціальний препарат енулен, які лікарі призначають по 20—30 крапель 3—4 рази на день як відхаркувальний засіб.

Для лікування хворих на коклюш застосовують суміш з 2 столових ложок кореня оману і 2 столових ложок подрібненої трави чебрецю. 1 чайну ложку цієї суміші заварюють як чай в 1 склянці окропу. Приймають по 1 чайній ложці через кожні 2 год.

Лікарські приписи

Rp.: Dec. rad. Inulae 18,0—180,0
Sir. Glycyrrhizae 10,0
M. D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Extr. Inulae fluidi 30,0
D. S. По 20 крапель на чарку води 3 рази на день

Rp.: T-rae Inulae helenii 30,0 ml
D. S. По 30 крапель на чарку води 3 рази на день

Rp.: Rad. Inulae helenii
Rad. Althaeae
Rad. Glycyrrizae aa 30,0
M. f. species

D. S. 2 чайні ложки настояти на 2 склянках води протягом 8 год, приймати по $^1/_2$ склянки 6 разів на день

Омела біла, або звичайна — Viscum album L. Народні назви: дубова омела, вихореве гніздо, баб'ячий прокльон, відьмова мітла, івнлга, пташиний клей.

Родина омелові — Loranthaceae.

Зелений, кулясто-галузистий, у діаметрі до 30—120 см напівпаразитуючий кущик. Стебла дерев'янисті, вилчасто або супротивно розгалужені. Листки зелені, довгасто-овальні, товсті, шкірясті, на верхівці тупуваті. Квітки дрібні, жовтувато-зелені, сидять по 5—6 у розвилинах стебел. Плід — куляста біла соковита ягода, з 1—4 насінинами і клейким слизистим м'якушем (мал. 93).

Цвіте у березні-квітні. Ягоди достигають наприкінці травня.

Росте омела на гілках різних листяних дерев: тополі, білої верби, яблуні, груші, липи, берези, акації, клена та ін., рідше хвойних (сосни).

Райони поширення — вся територія України, Латвія, Литва, Кавказ.

Збирають і заготовляють в основному на Україні. Для лікувальних цілей застосовують молоді гілки з листям омели білої.

З цією ж метою застосовують забарвлену омелу (V. coloratum (Kom) Makai), що зустрічається на Далекому Сході (в Уссурійському краї). Від білої омели вона відрізняється кольором стиглих плодів — в омели забарвленої вони жовті або червоно-оранжеві.

Збирають листя і кінці гілок завтовшки з олівець, переважно на тополі після цвітіння. Ягоди збирають пізно восени і взимку.

Омелу білу сушать у приміщенні, яке добре провітрюється. Запах у неї неприємний, ніби згірклий. На смак вона спочатку солодкувато-слизиста, потім бридка, гіркувата.

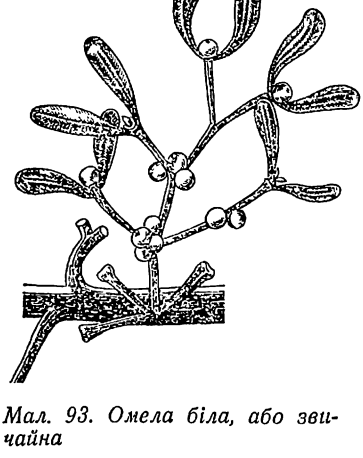

Мал. 93. Омела біла, або звичайна

Омела біла містить клейку смолисту речовину вісцин, глікозид віскальбін, холін, ацетилхолін, жирну олію, гірку дубильну і білкові речовини, цукор, камедь, мінеральні солі тощо. Лікарі XVIII і XIX ст. призначали омелу при запамороченні, епілепсії й істерії.

Зовнішньо омелу застосовують для прискорення вистигання парив і як знеболювальний засіб.

За експериментальними даними В. І. Сили (1948), витяжка з омели білої знижує артеріальний тиск і поліпшує роботу серця.

Застосовують при гіпертонічній хворобі (на ранній стадії): настій 1 ложки омели на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 2—3 рази на день; відвар 1 столової ложки суміші трави омели, квіток глоду, сухоцвіту болотяного і тра-

ви собачої кропиви (по 1 столовій ложці), заварених в 1 склянці окропу, п'ють по 1/4 склянки 4 рази на день; настій 1 столової ложки суміші подрібненої трави омели і трави польового хвоща (по 1 столовій ложці), квіток глоду, трави очитка їдкого, трави грициків, кори крушини і квіток арніки (по 1 чайній ложці) на 1 склянці води п'ють по 1/4 склянки 3—4 рази на день.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. fol. Visci albi 15,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Dec. Visci albi 6,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Extr. Visci albi fluidi 30,0
D. S. По 30 крапель на чарку води 3 рази на день

Ортосифон — Orthosiphon staminеus Benth. Народні назви: котячі вуса, нирковий чай, індійський чай, яванський чай.

Родина губоцвіті — Lamiaceae (Labiatae).

Багаторічна розгалужена волохата рослина заввишки 70—80 см. Листки дрібні, овальні, яйцевидно-ланцетовидні, зубчасті, з видовженою верхівкою і клиновидною основою. Квітки блідо-лілові, віночок двогубий. Тичинки з довгими нитками. Плід складається з 2—4 неправильно-яйцевидних горішків (мал. 94).

Вирощують на дослідних ділянках як однорічну культуру в Криму і на Чорноморському узбережжі Кавказу. У природних умовах росте в Індонезії і Австралії.

Для виготовлення ліків використовують листки рослини. У листках є гіркий глікозид (ортосифонін), сапоніни, ефірна олія та інші речовини.

Застосовують як сечогінний засіб при гострих і хронічних захворюваннях нирок та при гіпертонічній хворобі, що супроводиться порушеннями функціонального стану нирок і печінки,— настій 1 чайної ложки листків заварюють як чай у 1 склянці води і теплим п'ють по 1 склянці 2 рази на день за 1/2 год до їди.

Мал. 94. Ортосифон

В аптеках продають нирковий чай, виготовлений з листків ортосифону (1 г на 1 склянку води).

Настій рослини можна вживати тривалий час, оскільки ніякої токсичної дії він не спричинює.

Лікарський припис

Rp . Inf. fol. Orthosiphoni 4,0—200,0
D. S. По $^1/_2$ склянки 2 рази на день за $^1/_2$ год до їди (пити теплим)

Очиток їдкий — Sedum acre L. Народні назви: гострий очиток, гонець, гусинець, дикий перець, гостре молодило, розхідник, заяча капуста, капустка, рум янило.

Родина товстолисті — Crassulaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина. Стебло заввишки 5—15 см, лежаче, сланке, квітконосне. Листки м'ясисті, соковиті, маленькі, яйцевидно-циліндричні. Квітки жовті, з гострими пелюстками у складному щитковидному суцвітті. Плід з 5 розбіжних листянок, блідо-зеленого кольору. Насіння дрібне, овальне, світло-брунатне (мал. 95).

Цвіте з травня по липень.

Росте на піщаних і кам'янистих місцях.

Райони поширення — Європейська частина СРСР, Кавказ і Західний Сибір.

Для виготовлення ліків використовують траву очитка їдкого. Збирають всю надземну частину рослини. Сік свіжої трави спричинює запалення шкіри, тому під час збирання і роботи з очитком їдким треба додержувати запобіжних заходів.

Сушать на вільному повітрі, в затінку і в приміщенні, що добре провітрюється, на горищах тощо.

Очиток містить алкалоїд седамін, дубильні речовини, флавон, органічні кислоти та ін.

У народній медицині рослину використовують у випадку епілепсії, недокрів'я, жовтяниці, як сечогінний і проносний засіб, при малярії. Найчастіше її застосовують зовнішньо — при різних шкірних хворобах і опіках.

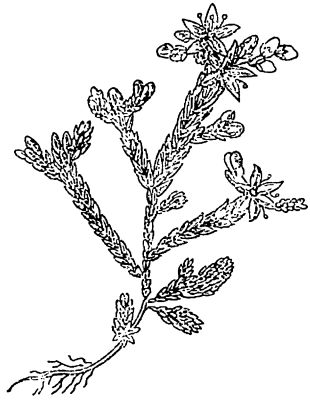

Мал. 95. Очиток їдкий

В гомеопатичній практиці очитком їдким лікують геморой.

Науковою медициною очиток їдкий вивчений мало. Експериментально встановлено, що витяжки з нього посилюють моторну діяльність кишок, збуджують дихання і підвищують артеріальний тиск.

При малярії призначають настій $^1/_2$ чайної ложки трави очитка на 1 склянці води по $^1/_2$ склянки 3 рази на день у проміжках між приступами хвороби. Цей настій рекомендують також як проносне. Застосовують за призначенням лікаря.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Sedi acris 4,0—200,0
D. S. По ½ склянки 3 рази на день

Rp.: Herbae Sedi acris
Flor. Grataegi
Fol. Visci albi aa 30,0
M. f. species
D. S. 1 чайну ложку настояти на 1 склянці окропу і приймати по ½ склянки після їди 2 рази на день

Очиток великий — Sedum maximum (L.) Suter.

Родина товстолисті — Crassulaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 40—80 см. Корінь стовщений, веретеноподібний. Листки товсті, соковиті, супротивні, довгасто-еліптичні, стеблообгортні, завдовжки 5—13 см. Суцвіття густе, щитоподібне, завширшки 6—10 см. Квітки дрібні, з білувато-рожевим крапчастим віночком; чашолистків — 5, пелюсток — 5, тичинок — 10. Плід — складна листянка. Плодоносить з липня до жовтня.

Росте в мішаних і широколистяних лісах західних і центральних районів Європейської частини СРСР.

Вчені Запорізького медичного інституту провели дослідження дії цієї рослини з метою застосування її як біологічного стимулятора, подібного до алое.

Сік очитка великого містить лимонну, щавлеву, яблучну кислоти, сліди алкалоїдів. Якщо стимулювати його листя за методом Філатова (витримувати в темному місці при температурі 5° С протягом 2 тижнів), кількість у ньому лимонної і щавлевої кислот збільшується у 2 рази.

З очитка великого одержано препарат біосед, що являє собою водну витяжку трави рослини. За фармакологічною дією біосед належить до біогенних стимуляторів. Використовують його як засіб, що стимулює обмін речовин і регенерацію тканин у терапії, хірургії, стоматології, офтальмології. Вводять біосед під шкіру або в м'язи — по 1—2 мл щоденно протягом 20—30 днів. При необхідності курс лікування повторюють через 2—4 міс.

При очних хворобах препарат вводять по 0,3—0,5 мл під кон'юнктиву 10—25 днів, закапують в очі по 2—3 краплі 4—5 разів на день, а також застосовують за допомогою електрофорезу — по 3—7 хв щоденно. Курс лікування при цьому складається з 20 процедур.

У стоматології роблять аплікації та ін'єкції в тканину ясен або електрофорез. Побічні явища бувають тільки в дітей раннього віку у формі місцевих алергічних реакцій.

Біосед не застосовують при гастриті і виразковій хворобі шлунка, що супроводиться ахілією, а також при злоякісних пухлинах.

Лікарський припис

Rp.: Biossedi 1,0
D. t. d. N. 10 in amp.
S. По 1—2 мл під шкіру 1 раз на день

Панцерія шерстиста (собача кропива шерстиста) — Panzeria lanata Pers. (Leonurus lanatus (L.) Spreng.).

Народні назви: сердечник, кам'яна трава.

Родина губоцвіті — Lamiaceae (Labiatae).

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище товсте, бурувато-сіре. Стебла прямі, рідше галузисті, чотиригранні, всередині порожнисті, густо вкриті білястими волосками. Листки округлі, зверху зелені, знизу сріблясто-сірі через велику кількість білястих волосків. Квітки великі, двогубі, жовтувато-сірі, зібрані в супротивні пазушні напівкільця. Приквітки лінійно-шиловидні і шиловидно-загострені.

Цвіте в липні-серпні.

Росте по долинах гірських річок, на кам'янистих і щебенистих схилах.

Райони поширення — Сибір, Алтай, Хакасія і Забайкалля.

Для виготовлення ліків використовують траву рослини.

Збирають листоносні і квітконосні вершечки панцерії в період цвітіння (липень-серпень).

Сушать на вільному повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється.

Панцерія шерстиста містить яблучну кислоту, танін, гіркоту, ефірну олію і невелику кількість маловивчених алкалоїдів.

У народній медицині собачу кропиву шерстисту (панцерію) використовують проти набряків, ревматизму, ломоти і як заспокійливий засіб.

Експериментально установлено розширення судин, зниження артеріального тиску і пригнічення функції центральної нервової системи при введенні настоїв панцерії. Цей результат було підтверджено в клінічних умовах В. В. Зверевим, Н. В. Вершининим, М. А. Варлаковим, Д. Д. Яблоковим та ін. (1946).

Застосовують у випадках неврозу серця як заспокійливий засіб, при підвищеному артеріальному тиску, як ефективний сечогінний засіб і при артеріосклерозі — відвар 1 столової ложки трави панцерії в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день перед їдою.

В аптеках є настойка панцерії, яку лікарі призначають по 30—40 крапель 3 рази на день перед їдою.

Лікарські приписи

Rp.: Dec. herbae Panzeriae 10,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: T-rae Panzeriae 30,0 ml
D. S. По 30 крапель на чарку води 3 рази на день перед їдою

Rp.: Dec. herbae Leonuri lanati 15,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: T-rae Leonuri 25,0 ml
D. S. По 15—20 крапель 3—4 рази на день

Rp.: Extr. Leonuri lanati fluidi 25,0
D. S. По 15—20 крапель 3 рази на день перед їдою

Пасифлора інкарнатна — Passiflora incarnata L. Народні назви: кавалерійська зірка, страхоцвіт м'ясочервоний.

Родина пасифлорові — Passifloraceae.

Трав'яниста тропічна ліана. Стебло витке, гладке, трав'янисте, завдовжки до 9 м. Листки на довгих черешках, глибокотрироздільні, завдовжки 6—18 см і завширшки 8—20 см, по жилках з обох боків слабо опушені. Квітки дуже гарні, великі, правильні, складаються з п'ятилистої чашечки і п'ятилистого віночка, 5 тичинок і верхньої зав'язі, з високо піднесеним стовпчиком. Поміж віночком і тичинками розташовані 2 кільця довгих ниткоподібних бузкових торочок, що надає квіткам неповторної краси і особливої декоративності. Плід — їстівна ягода зеленувато-жовтого кольору, опадає при дозріванні.

Кореневище просте, досягає кількох метрів.

Батьківщина пасифлори Бразілія. Рослина добре акліматизувалась на Чорноморському узбережжі Кавказу — на дослідній станції субтропічних лікарських рослин в Кобулеті. З 1955 р. там закладено промислові плантації пасифлори.

Для виготовлення ліків використовують стебла, листя і квітки рослини. Запах сировини слабкий, на смак вона гіркувата.

Трава пасифлори містить близько 0,05% алкалоїдів гарману і гармину, флавоноїди, кумарин, хінони.

Застосовують рідкий екстракт рослини у співвідношенні 1 : 2 як седативний засіб при неврастенії, безсонні, алкоголізмі, клімактеричних порушеннях.

Протипоказаннями до використання пасифлори інкарнатної з лікувальною ціллю є інфаркт міокарда, стенокардія, виражений атеросклероз.

Лікарський припис

Rp.: Extr. Passiflorae fluidi 25,0
D. S. По 30—40 крапель 3 рази на день протягом 20—30 днів

Пастернак посівний — Pastinaca sativa L.

Родина селерові (зонтичні) — Apiaceae (Umbelliferae).

Поширена дворічна городня овочева і кормова рослина. Корінь веретеноподібний, товстий, соковитий, солодкий на смак, із своєрідним ароматним запахом. Ззовні корінь жовто-бурого кольору, всередині — білий або жовтуватий. На першому році життя пастернак утворює лише розетку з прикореневими довгочерешковими листками і кореневий. На другому році в нього утворюються прямостоячі голі стебла різної довжини (0,25—2 м), розгалужені у верхній частині. Листки непарнопірчасті, завдовжки 5—20 см, сидячі, сильно розсічені. Квітки дрібні, золотаво-жовті, зібрані у складний зонтик. Насіння світло-коричневе, округло-еліптичне, плоскостиснуте. Цвіте в квітні-липні.

Пастернак посівний відомий як культурна рослина з глибокої давнини, але з поширенням культури картоплі і моркви частково втратив своє призначення.

Вирощується майже по всій території СРСР, зокрема в Східному Сибіру.

Заготовляють траву рослини під час її цвітіння, а плоди — в період достигання.

Корені пастернака і молоді листки вживаються в їжу як приправа до страв. У них міститься ефірна олія (0,7—3,5%), аскорбінова кислота (5—40 г/л), каротин (0,03 г/л), тіамін і рибофлавін, вуглеводи (арабіноза, галактоза, ксилоза, маноза, рамноза, сахароза, фруктоза — 8,6—10,6%, крохмаль — до 4%), пектинові речовини і уронові кислоти (7,3%), мінеральні солі. У листках є незначна кількість ефірної олії (9,5—10,8 г/л), аскорбінова кислота, каротин (2,4—12,2 г/л), фолієва кислота, фурокумарини, сліди вітамінів тіаміну і рибофлавіну. В плодах виявлено ефірну олію (1,5—3,6%), фурокумарини (бергаптен, ксантотоксин, ксантотоксол, ефондин, імператорин, алоїмператорин, ізопимпінелін — 0,66—1,45%), флавоноїдні глікозиди (пастернозид, дезглюкопастернозид, гіперозид, рутин), а також жирну олію (до 10%).

В лікувальній практиці застосовують пастинацин і бероксан. Пастинацин являє собою суму фурокумаринів, одержують його з насіння рослини. Він розширює вінцеві судини серця, знімає спазми бронхів, гладеньких м'язів черевної порожнини, виявляє помірну седативну дію. Вживають пастинацин при стенокардії, неврозах з явищами спазму судин по 1 таблетці (0,02 г) 2—3 рази на день протягом 2—4 тижнів. Бероксан — суміш двох фурокумаринів (бергантену і ксантоксину). Цей препарат має фотосенсибілізуючі властивості. Його призначають при вітиліго і гніздовій плішивості по 1 таблетці до опромінювання (0,5% розчин бероксану втирають в уражені ділянки тіла). На курс лікування потрібно 250—300 таблеток. Можливий побічний вплив препарату на організм хворих, наслідком якого є головний біль, серцебиття, диспепсичні явища. Бероксан протипоказаний при гіпертонічній хворобі, захворюваннях печінки, нирок, крові, серця, центральної нервової системи. Його не рекомендується приймати дітям до 5 років.

Лікарські приписи

Rp.: Pastinacini 0,02
D. t. d. N. 25 in tabul.
S. По 1 таблетці 2—3 рази на день

Rp.: Beroxani 0,02
D. t. d. N. 50 in tabul.
S. По 1 таблетці 1—4 рази на день

Rp.: Sol. Beroxani 0,5% — 50,0 ml
D. S. Втирати в уражені ділянки шкіри

Первоцвіт весняний (лікарський) — Primula veris L. (P. officinalis Iacg.). Народні назви: примула, весняник лікарський, аптечна скороспілка, первенець, баранчики, ключики, лісове зілля, веснівка, медяник, буквиця.

Родина первоцвіті — Primulaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище м'ясисте, буре, коротке, з численними коренями. Листки прикореневі, в розетці, яйцевидні, короткоопушені, зморшкуваті. Квіткова стрілка заввиш-

ки до 30 см, несе однобічне зонтиковидне суцвіття. Квітки запашні, великі, світло-жовті, лійковидні. Плід — бура яйцевидна багатонасінна коробочка (мал. 96).

Цвіте в квітні-червні.

Росте в широколистяних і мішаних лісах, на галявинах, у чагарниках, на луках, пагорбах і вздовж шляхів, на півдні — у степах, по ярах і берегах річок.

Райони поширення — вся територія Європейської частини СРСР, Сибір, Кавказ.

Збирають і заготовляють на Україні.

Для лікувальних цілей застосовують листя й окремі корені первоцвіту весняного.

Квітки збирають у квітні-травні: зривають жовті віночки без чашечок. Листки заготовляють на початку цвітіння.

Жовте і буре листя непридатне для лікувальних цілей. Кореневища з коренями викопують навесні або восени, коли надземна частина рослини починає в'янути. Викопані корені миють, очищають від залишків листя і стебел, трохи прив'ялюють на повітрі і сушать.

Квітки, листя і корені сушать на вільному повітрі, в приміщенні, що провітрюється, оберігаючи від вологи, або на горищах. Запах первоцвіту медовий. На смак він спочатку солодкий, потім гіркуватий, трохи пекучий.

Мал. 96. Первоцвіт весняний (лікарський)

У листі первоцвіту є аскорбінова кислота (до 0,059 г/л), сапоніни, каротин; у коренях — сапоніни (до 10%) і глікозид примулаверин.

Як лікувальний засіб первоцвіт був відомий ще стародавнім грекам. На Україні здавна вважають його за рослину, що оберігає життя. У народній медицині квітки первоцвіту заварюють, як чай, і вживають як потогінне й відхаркувальне, а також для заспокоєння нервової системи. З листків роблять салат, корисний при гіповітамінозах.

Застосовують як відхаркувальний засіб — відвар $^1/_2$ столової ложки квіток в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—5 разів на день.

У Харківському науково-дослідному хіміко-фармацевтичному інституті розроблено препарат примулен (таблетки з сухого екстракту первоцвіту), який призначають як добрий відхаркувальний засіб замість імпортного препарату сенеги.

Лікарські приписи

Rp.: Dec. rad. Primulae 6,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 6 разів на день як відхаркувальний засіб

Rp.: Inf. fol. Primulae 10,0—200,0
D. S. По $^1/_4$ склянки 4 рази на день як вітаміновмісний засіб

Rp.: Pulv. fol. Primulae 5,0
D. t. d. N. 12
S. Заварити 2 порошки в 1 склянці окропу і приймати по 1/4 склянки 2 рази на день як вітаміновмісний засіб

Переступень білий (бріонія біла) — Bryonia alba L. Народні назви: нечіпай-зілля, перелаз, переступень чорноягідний.

Родина гарбузові — Cucurbitaceae.

Багаторічна трав'яниста повзуча шорстко-волохата рослина. Корінь великий, ріповидний, м'ясистий, соковитий, внизу з довгими розгалуженнями, ззовні жовтуватий, всередині білий; стебло довге, повзуче, вкрите листям. Листки чергові, черешкові, серцевидні, п'ятилопатеві, крупнозубчасті. Квітки дрібні, жовтувато-білі, дзвониковидні, п'ятилопатеві, на довгих квітконіжках. Плід — соковита куляста, спочатку зеленувата, а потім чорна ягода (мал. 97).

Цвіте в червні-липні, в Середній Азії — з квітня.

Росте в лісах і затінених місцях, у чагарниках та як бур'ян на городах, поблизу жител і т. ін.

Райони поширення — західні і південні райони Європейської частини СРСР (Україна — лісостепова зона, Молдавія, Кавказ) і Середня Азія (Узбецька РСР). Розводять як декоративну рослину.

Ліки виготовляють з кореня переступня білого.

Збирають корені навесні, до цвітіння рослини, і восени. Викопують їх лопатами, старанно обтрушують від землі, зрізують і видаляють надземну частину. Корені миють у холодній воді, розрізують на тонкі кружечки або плоскі кусочки, нанизують на нитку і сушать.

Мал. 97. Переступень білий

Сушать на вільному повітрі, у добре провітрюваних приміщеннях, на печі і т. ін. до ламкості. Рослина отруйна, запах має слабкий, смак неприємний, гіркий.

Зберігати її слід, додержуючи запобіжних заходів, як отруйну рослину. Корені широко застосовують у гомеопатії.

Переступень білий містить віск, смолу, пектин, цукор, камедь, мінеральні солі, глікозиди (бріонін, бріонідин).

Корінь бріонії отруйний, тому використовувати його як свіжим, так і сухим (всередину і зовнішньо) слід обережно, не перевищуючи встановленої дози.

У народній медицині корінь бріонії здавна застосовують для тамування болю, проти кашлю, як проносний і кровоспинний засіб, а також при подагрі і невралгії. Експериментально доведено болезаспокійливу і місцеву подразну дію препаратів рослини.

Застосовують: 1) як відхаркувальний засіб при кашлі — настій або відвар 1 чайної ложки сухого кореня в

1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день; 2) як проносний засіб — настій 1 столової ложки кореня на 1 склянці води вживають натщесерце по $^1/_2$ склянки (в аптеці можна придбати готову настойку на спирті, яку приймають по 5 крапель 2—3 рази на день); 3) як розтирання при ревматизмі і подагрі для заспокоєння болю — маззю з 2 чайних ложок спиртової настойки бріонії на $^1/_4$ склянки свинячого сала або підсоленого масла змащують болюче місце.

Лікарський припис

Rp.: Inf. rad. Bryoniae albae 6,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Перець стручковий однорічний — Capsicum annuum L.
Народні назви: червоний перець, астраханський перець, жгун.

Родина пасльонові — Solanaceae.

Однорічна трав'яниста рослина. Корінь сторчовий, сильно мичкуватий, стебло пряме, заввишки 30—60 см, зелене, догори трав'янисте, розгалужене. Листки довгочерешкові, еліптичні або яйцевидні, загострені, темно-зелені. Квітки великі, на довгих квітконіжках, містяться у розвилинах гілок і в пазухах листків, під час цвітіння пониклі. Плід — пряма або поникла здута гладенька багатонасінна ягода з малосоковитим оплоднем, блискуча, порожниста, довгасто-конічної форми, червоного кольору, іноді буро-червоного, жовто-червоного та іншого забарвлення (мал. 98).

Цвіте влітку (в липні-серпні).

Перець стручковий розводять в СРСР в основному на півдні України, в Узбекистані, в Азово-Чорноморському краї і на Північному Кавказі. Батьківщина його — Мексіка, в Європу завезено в XVI ст.

Для виготовлення ліків використовують плоди стручкового червоного перцю.

Збирають плоди перцю стручкового в міру їх достигання (в липні-серпні).

Сушать на сонці. Пил стручкового перцю дуже їдкий, подразнює шкіру, слизові оболонки, зокрема носа і очей. Запаху не має, на смак дуже пекучий.

Містить алкалоїд капсицин, що діє як місцевий подразник, червоний пігмент, віск, аскорбінову кислоту (до 4 г/л в насінні і до 10 г/л — у свіжому листі). В аптеках Західної Європи відпускався вже в XVI ст. як лікувальний засіб.

Призначають плоди червоного перцю всередину і зовнішньо: всередину — для підвищення апетиту і поліпшення травлення, зовнішньо — при простудних захворюваннях у вигляді розтирання на горілці як відволікальний засіб.

Застосовують: 1) для поліпшення апетиту і травлення — спиртової настойки беруть на $^1/_2$ чарки води 10—15 кра-

Мал. 98. Перець стручковий однорічний

пель і приймають за 30 хв перед їдою 3 рази на день; 2) при ревматичному і м'язовому болю, радикуліті і невралгії — настойкою перцю у поєднанні з іншими рослинами роблять розтирання.

Ці засоби можна купити в аптеках. Перець входить до складу складно-перцевої мазі й апону, що успішно використовуються при лікуванні обморожених частин тіла.

Як пряність стручковий перець широко застосовують у харчовій промисловості.

Лікарські приписи

Rp.: T-rae Capsici 100,0 ml
D. S. Для розтирання

Rp.: T-rae Capsici 50,0 ml
D. S. По 10—20 крапель 3 рази на день до їди для поліпшення апетиту

Rp.: Capsini 50,0
D. S. Для розтирання

Rp.: Capsitrini 50,0
D. S. Для розтирання

Rp.: Emplastri Capsici 8 × 12 cm N. 4
D. S. Прикладати до шкіри при радикулітах та ін.

Перстач прямостоячий — Potentilla erecta (L.) Hampe. Народні назви: калган, куряче зілля.

Родина розові — Rosaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище циліндричне або багатоголове, з численними тонкими придатковими коренями, дуже тверде, ззовні темно-буре, на переломі червоне. Стебло заввишки до 20 см, пряме, тонке, вгорі гілчасте, листки трійчасті, з двома крупними прилистками; листочки стеблові, ланцетовидні, крупнопилчасті. Квітки поодинокі, золотаво-жовті, біля основи з червонуватою плямочкою, на довгих тонких квітконіжках. Віночок чотирипелюстковий. Плід — горішковидна сім'янка (мал. 99).

Цвіте з травня по серпень.

Росте на лісових галявинах, узліссях, у розріджених хвойних лісах, між чагарниками, вздовж річок, на сухих і вологих луках, пустирях і пасовищах Крайньої Півночі, заходить у тундру.

Райони поширення — вся лісова і лісостепова зони Європейської частини СРСР. Значні сировинні масиви є в центральних і північно-західних районах країни, на Кавказі, в Закавказзі, Башкирській і Татарській АРСР, а також у Західному Сибіру.

Основні райони збирання і заготівлі — Білоруська РСР, Башкирська і Татарська АРСР.

Для виготовлення ліків використовують кореневища перстачу.

Збирають кореневища у вересні-жовтні або в квітні-травні до появи кореневого листя. Кореневища миють, видаляють надземну частину рослини, очищають від бічних тонких нитковидних придаткових коренів і сушать.

Сушать у приміщеннях, які добре провітрюються, чи на вільному повітрі, розкладаючи тонким шаром, або в сушарках. Смак перстачу дуже в'язкий. Запаху він не має.

У кореневищах перстачу прямостоячого є до 30% дубильних речовин (тормептилодубильної кислоти, смоли, камеді, воску, крохмалю та ін.). Основна лікувальна дія перстачу (в'яжуча, кровоспинна і до деякої міри протизапальна) пояснюється наявністю в ньому танідів.

У народній медицині настій перстачу здавна вживають при запальних захворюваннях шлунка і використовують для полоскання рота при стоматитах, а також зовнішньо при екземах.

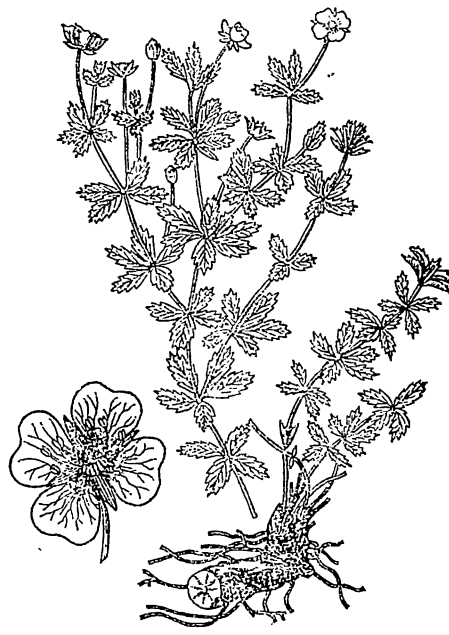

Мал. 99. Перстач прямостоячий

Застосовують: 1) як в'яжучий засіб у випадку проносу — відвар 1 столової ложки кореня в 1 склянці води вживають по 1 столовій ложці 3—5 разів на день; 2) для клізми — беруть 3 столових ложки відвару, розведені 1 склянкою води; 3) як зовнішній засіб (примочки, змазування, полоскання — при ангіні, компреси) — відвар або спиртову настойку, що продається в аптеці, використовують по 15—25 крапель на 1 склянку води; 4) при опіках — розтертим на порошок кореневищем присипають обпечені місця.

Перстач входить до складу шлункових в'яжучих чаїв.

Лікарські приписи

Rp.: Dec. rhiz. Tormentillae 20,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 5 разів на день
як кровоспинний засіб

Rp.: T-rae Tormentillae 20,0 ml
Glycerini 80,0
M. D. S. Змазувати ясна при гінгівітах і стоматитах

Rp.: Dec. rhiz. Tormentillae 10,0—200,0
D. S. Робити полоскання 5—6 разів на день

Мал. 100. Півонія незвичайна

Півонія незвичайна — Paeonia anomala L. Народна назва: мар'їн корінь.

Родина півонієві — Paeoniaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 0,6—1 м. Кореневище велике. Корінь бульбоподібний, розгалужений, зовні буруватий, усередині білий, з сильним запахом, солодкий на смак.

Стебла здебільшого одноквіткові, листки чергові, майже голі, двічі-тричіпірчасті. Квітки великі, поодинокі, пурпурово-рожеві, до 8—13 см у діаметрі. Пелюсток 8 і більше. Плід складається з 3—5 багатонасінних голих листянок. Насіння крупне, округле, чорне (мал. 100). Цвіте у квітні-травні.

Рослина декоративна, зустрічається в північно-східних областях Європейської частини СРСР, у Сибіру, в Середній Азії. Росте у лісах, на галявинах і узліссях. Рослина вважається отруйною — її не їсть худоба.

У коренях півонії виявлено ефірну олію (1,59%), вільну саліцилову кислоту (0,36%), цукор (10%), крохмаль (78,5%), глікозид саліцин, танін, сліди алкалоїдів. У листі міститься до 0,3% аскорбінової кислоти, у квітках — до 1%. В насінні до 27% жирної олії.

З лікувальною метою використовують корені рослини. Раніше вони застосовувались у народній медицині при ревматизмі, подагрі, кашлі, при різних шлунково-кишкових хворобах. Зараз фармакологи встановили заспокійливий вплив мар'їного кореня на центральну нервову систему. Настойка кореня ефективніша, ніж настойка трави рослини. Готують настойку кореня півонії на 40% спирті у співвідношенні сировини до витягу 1 : 10. Термін настоювання — 7 днів. За даними Є. А. Трутнєвої (1962), препарат має невелику токсичність.

Застосовують при безсонні, церебральній вазопатії, фобічному і іпохондричному стані, вегетативно-судинних порушеннях, при неврастенії з явищами підвищеної збудності — настойку п'ють по 1 чайній ложці 3 рази на день протягом 30 днів. Повторити курс лікування можна після десятиденної перерви.

Лікарський припис

Rp.: T-rae Peoniae anomalae 200,0 ml
D. S. По 30—40 крапель на прийом до їди
3 рази на день

Пижмо звичайне — Tanacetum vulgare L. Народні назви: дика горобинка, польова горобинка, жовта горобинка, коровай, райцвіт.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Багаторічна трав'яниста рослина. Стебло пряме, заввишки до 1—1,5 м, у верхній частині галузисте. Листки чергові, довгасті, пірчасторозсічені, зверху темно-зелені, знизу сірувато-зелені. Квітки яскраво-жовті, трубчасті, зібрані в напівкулястий кошичок, на верхівках стебла утворюють велике яскраве щитовидне суцвіття. Плодик — п'ятигранна сім'янка (мал. 101).

Цвіте у червні-вересні.

Росте на сонячних місцях, по берегах річок, на луках і лукових степах, як бур'ян — поблизу жител, на парових полях і посівах, а також між чагарниками.

Райони поширення — вся територія СРСР.

Мал. 101. Пижмо звичайне

Збирають і заготовляють на Україні. Можна організувати заготівлю і в іншій місцевості.

Для лікувальних цілей використовують квіткові поодинокі кошички без квітконіжок. Збирають під час цвітіння, зрізуючи цілком щитовидне суцвіття, потім обривають квіткові кошички без квітконіжок.

Кошички сушать швидко, на вільному повітрі, в затінених місцях, у приміщенні, що добре провітрюється, на горищах і т. ін. Слід сушити при невисокій температурі (25—30° С), щоб не обсипалися квітки. Запах пижма при розтиранні камфорний, на смак воно пряне, гірке. Здавна його широко використовували для лікування різних зовнішніх і внутрішніх хвороб. Стародавні єгиптяни, перси і греки обкладали травою пижма трупи, щоб захистити їх від гниття.

Пижмо містить гірку речовину танацетин і ефірну олію (0,3—2%), до якої входять туйон-кетон, що надає рослині запаху, борнеол і терпен, флавон, дубильні речовини, органічні кислоти тощо.

У науковій медицині пижмо використовують як протиглистний засіб (при аскаридах і гостриках), при гепатиті, у випадку проносу та інших розладів шлунка, особливо у хворих із зниженою кислотністю й уповільненою евакуацією їжі.

Експериментально доведено позитивну дію настою суцвіття пижма на жовчний міхур і на тонус мускулатури харчового каналу.

Порошки з квіток пижма або їх настій В. І. Скворцов (1948) рекомендує як глистогінний засіб. С. С. Станков та Н. В. Ковалевський (1949) також вказують на ефективність настою пижма як глистогінного засобу, Д. Д. Яблоков (1950) рекомендує квітки рослини використовувати для лікування кишкових хвороб, Т. І. Мирецька (1947) — як протипроносний і вяжучий засіб.

Застосовують: 1) як протиглистний засіб (при аскаридах і гостриках) — настій 3 столових ложок квіток на 2 склянках води п'ють по 1 склянці вранці і ввечері, дітям дають настій 1 чайної ложки квіток пижма на 1 склянці води по 1 склянці вранці і ввечері, а також 3—4 порошки з медом на день (1,0—2,0 г на прийом); 2) як протипроносний і в'яжучий засіб — відвар квіток і листя пижма (по 1 столовій ложці) в 1 склянці води вживають теплим по 1 столовій ложці 3 рази на день.

Лікарський припис

Rp.: Flor. Tanaceti 100,0
D. S. 1 столову ложку квітів настояти на 1 склянці окропу, процідити і пити по 1 столовій ложці 3 рази на день при аскаридах

Пізноцвіт осінній — Colchicum autoumnale L. Народні назви: зимівник, осінник, лучний, або дикий, шафран.

Родина лілійні — Liliaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина, що гарно цвіте. Підземна частина пізноцвіту — соковита бульбоцибулина, яка знаходиться глибоко в землі, оточена темно-бурими листковими основами. Квіткове стебло коротше від бульби і сховане в ній, воно має 1—3 квітки. Стебло пряме, кругле, знизу голе, вгорі (під плодом) — вкрите листям. Листя зелене, довгасто-ланцетовидне, з паралельними жилками. Квітки великі, рожеві, на коротких ніжках, що виходять з пазух верхніх листкових зачатків. Плід — довгастоокругла багатонасінна коробочка. Плід розростається і розкидає насіння в червні-липні, після чого листки відмирають і до осені над землею зовсім не видно рослини (мал. 102).

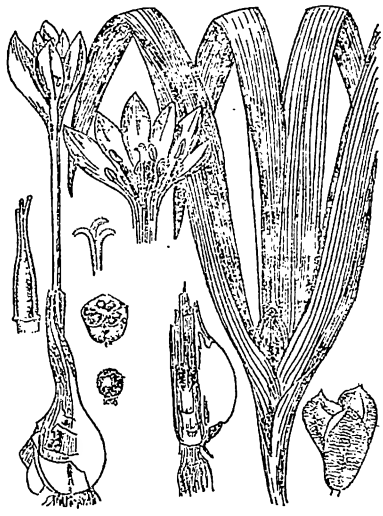

Мал. 102. Пізноцвіт осінній

Цвіте у вересні-жовтні, до самих заморозків. Під час цвітіння рослина не має листя.

Росте на вологих луках, схилах гір.

Райони поширення — Крим, Литва і Латвія, субальпійські луки Кавказу, західні області України (Прикарпаття, Карпати, Закарпаття). Вид занесений на сторінки «Червоної книги» України.

Для виготовлення ліків використовують насіння пізноцвіту, іноді бульби, а також квітки. Збирають насіння в період його повної стиглості — у червні-липні. Бульби збирають незадовго до цвітіння рослини і сушать. У свіжому вигляді вони мають розмір з грецький

горіх, за формою яйцевидні, вкриті темною шкіркою. Всередині бульби тверді, білі, за запахом нагадують редьку. Після сушіння цей запах зникає. На смак бульби слабкогіркі. Квітки збирають під час цвітіння рослини.

Рослина отруйна.

Зібране насіння сушать, розсипаючи його тонким шаром на полотні у теплому темному місці. Бульби сушать просто на сонці або, розрізавши на частини,— у печі.

У бульбах пізноцвіту є активно діючі речовини, зокрема алкалоїд колхіцин.

Аптечний препарат колхамін, який містить алкалоїд колхіцин (таблетки, мазь), у поєднанні з сарколізином застосовують для лікування неоперабельних форм раку шкіри (I—II стадії), стравоходу і шлунка. При раку шкіри щоденно змазують пухлину 0,5% маззю протягом 18—25 днів (при ендофітних формах — 30—35 днів). У випадку раку стравоходу призначають 0,006—0,01 г препарату для вживання за 2—3 рази протягом дня через день. Курс лікування — 10—12 днів. Знесиленим хворим дози колхаміну зменшують. Лікування треба проводити під наглядом лікаря в умовах стаціонару.

У народній медицині і гомеопатії пізноцвіт осінній використовують як болезаспокійливий засіб при суглобовому ревматизмі. З нього виготовляють мазь. Для цього суміш подрібнених насіння, бульб і квіток (по 1 столовій ложці кожного) кип'ятять у достатній кількості води доти, поки не утвориться тягуча сіра маса, яку зливають ще в гарячому стані і змішують з однаковою кількістю якого-небудь тваринного жиру. Мазь втирають у ділянки тіла в невеликій кількості (1—1,5 г) 1 раз на день.

Через велику отруйність насіння і бульб пізноцвіту осіннього їх слід зберігати обережно, а лікування препаратами з них проводити під наглядом лікаря. Насіння і бульби пізноцвіту, які зберігалися більше року, небезпечно використовувати з лікувальною метою.

Лікарські приписи

Rp.: Ung. Colchamini 0,5% — 50,0
D. S. Накладати на пухлину

Rp.: Colchamini 0,002
D. t. d. N. 100 in tabul.
S. По 3—5 таблеток за 2—3 рази на день.

Плаун булавовидний — Lycopodium clavatum L. Народні назви: лікоподій, дереза, дирюга, зеленица, п'ядич булавовидний, плавун звичайний, п'ядич звичайний, плавун-трава, плавучка, звадник, незайманик, змійний мох.

Родина плаунові — Lycopodiaceae.

Багаторічна вічнозелена спорова рослина. Стебло тонке, розгалужене, повзуче, завдовжки 1—3 м. Листки дрібні, лінійно-ланцетовидні, на верхівці переходять у тонкі довгі білі волоски. Наприкінці червня на верхівках висхідних гілочок на видовжених ніжках утворюються від 2 до 5 прямостоячих у вигляді вилочок спороносних колосків. У пазухах споролисточків розвиваються бруньковидні спорангії, заповнені безліччю спор. У липні-серпні спорангії лопаються

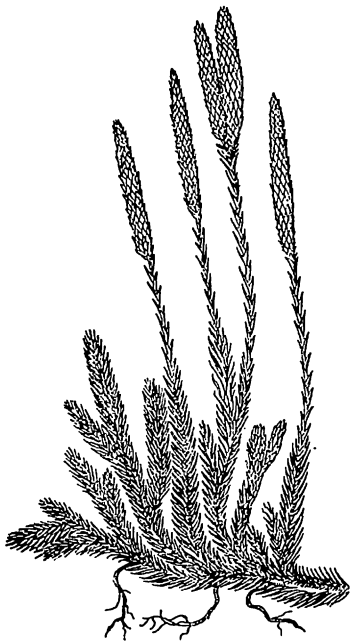

Мал. 103. Плаун булавовидний

і з них висипаються жовтувато-зелені, бархатисті, жирні спори, що являють собою дуже дрібний порошок — лікоподій (мал. 103).

Крім плауна булавовидного, хоча й значно рідше, зустрічаються інші види рослини. З них найближчі до описаного плауна — плаун річний (L. annotinum L.) і плаун двогострий (L. anceps Wallr.). Перший відрізняється від плауна булавовидного меншою розгалуженістю, горизонтальними, відігнутими на кінці загостреними колючими листочками і спороносними сидячими й поодинокими колосками; другий — дуже сплюснутими стеблами, гілками і колосками на довгих ніжках, зібраними по 2—6 разом. Спори цих видів значно темніші від спор плауна булавовидного. Ці два види також допускаються до використання в медичній практиці.

Плаун булавовидний росте на піщаному грунті, в сухих і вологих, покритих зеленим мохом, місцях. У великій кількості він зустрічається в чорноземній смузі, у соснових борах і заростях молодого соснового лісу, в чагарниках. Плаун булавовидний росте на відкритих, незахищених від сонця місцях, а також у затінку.

Райони поширення — північна і середня смуги Європейської частини СРСР (по всій лісовій зоні), Далекий Схід.

Є великі зарості рослини в Сибіру, у лісотундрі і тундрі, на Кавказі, в субальпійському і альпійському поясах.

Збирають і заготовляють її в основному у Вологодській, Костромській, Володимирській, Горьковській, Івановській, Пермській, Свердловській та інших сусідніх з ними областях, на Уралі, в Білорусії, Естонії, Литві, Латвії, в північних областях України, а також у Брянській області та ін.

Для лікувальних цілей застосовують спори плауна — лікоподій.

Збирають спори, як тільки достигнуть, що визначається пожовтінням спороносних колосків (приблизно з кінця липня до середини вересня). Жовті спороносні колоски обережно зрізують спеціальними ножицями з довгими лезами: до одного з них припаяна металева коробка, до другого — кришка коробки (мал. 104). При зсуванні лез колосок падає в коробку, яка щільно закривається кришкою, щоб спори не висипалися. Потім їх складають у мішечки, найкраще з полотняної тканини, або в обшиті тканиною кошики і сушать.

Не слід допускати вирвання всієї рослини з дальшим обрізуванням колосків, бо це призводить до знищення заростей, які відновлюються через 20—30 років.

Колоски сушать на сонці, на горищах під залізним дахом, у помірно нагрітій печі (при температурі до 40° С), в теплих приміщеннях. Колоски сушать доти, поки з них не висипляться спори. Висушені колоски молотять над цупким папером або полотном і просіюють крізь дрібне волосяне чи шовкове сито № 14 або № 16, відокремлюючи спори від порожніх колосків та інших домішок. Внаслідок цього дістають чистий, сипкий світло-жовтий порошок.

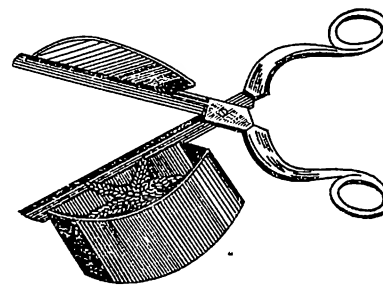

Мал. 104. Ножиці для збирання плауна

При висипанні на полум'я спори плауна спалахують і вмить згоряють без кіптяви і диму. Лікоподій не тоне у воді.

Спори плауна містять близько 50% жирної олії, що не висихає. Вона складається з гліцеридів, олеїнової, арахідонової, стеаринової, пальмітинової та інших кислот.

У траві плауна виявлено алкалоїди клаватин, клаватоксин, лікодин, лікоподин.

Стародавні римляни плаун вважали за найкращий засіб для усунення попрілості шкіри. У народній медицині і в гомеопатії його використовують як сечогінний і протиревматичний засіб.

Застосовують: 1) у формі присипки на попрілі місця в дітей — у чистому вигляді і в суміші з крохмалем (по 1 столовій ложці); 2) як ніжний сечогінний і протиревматичний засіб — відвар 1 столової ложки подрібненої трави плауна в 1 л води п'ють склянками через кожні $^1/_4$—$^1/_2$ год протягом дня; 3) як адсорбуючий засіб у присипках і для обсипання пілюль у фармацевтичній практиці.

Лікарські приписи

Rp.: Lycopodii 50,0
D. S. Дитяча присипка

Rp.: Lycopodii
Amyli Orizae āā 25,0
M. f. pulv.
D. S. Дитяча присипка

Подорожник великий — Plantago major L. Народні назви: подорожник ланцетолистий, придорожник, ранник, попутник, бабка, припутник, порізник, семижильник, поранник.

Родина подорожникові — Plantaginaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина з коротким кореневищем. Стебло квітконосне, заввишки до 40 см. Листки в прикореневій розетці, яйцевидні, цілокраї, з довгими широкими черешками і 5—9 поздовжніми жилками. Суцвіття — густий колос з непоказних плівчастих бурих квіток. Коробочка з 8—16 блискучими насінинами (мал. 105).

Цвіте з червня до вересня.

Росте як бур'ян вздовж шляхів, біля жител, на заливних луках, городах, у садах.

Мал. 105. Подорожник великий

Райони поширення — вся територія СРСР, крім Крайньої Півночі.

Збирають і заготовляють на Україні і в центральних областях СРСР.

Для виготовлення ліків застосовують листки подорожника і окремо насіння.

Збирають у червні-липні, в період повного розвитку, цілі, непошкоджені листки, обриваючи їх з невеликим залишком черешка.

Сушать на вільному повітрі в затінку, у приміщенні, що добре провітрюється, розкладаючи тонким шаром. На смак подорожник слабкогіркуватий, терпкуватий, запаху не має.

Подорожників налічується до 50 видів, з яких найбільше значення в медицині мають великий і блошиний. У стародавньогрецькій і стародавньоримській медицині його використовували для боротьби з дизентерією. Арабські лікарі застосовують подорожники з X ст.

У науковій медицині використовують листки і насіння великого подорожника.

У листках є дубильні і гіркі речовини, плантагова кислота, ефірна олія, хлорофіл, вітаміни (ретинол, вітамін К, аскорбінова кислота) і алкалоїди (кристалічний — плантагнін і рідкі — індикамін та індикаїн). У насінні подорожника крім дубильних і білкових речовин багато слизу, є жирна олія та глікозид аукубін. Листки подорожника у зв'язку з наявністю в них дубильних речовин виявляють в'яжучу, протипроносну і протизапальну дію. Наявність у листі ефірної олії і вітамінів сприяє очищенню ран, зменшенню гнійних виділень і прискоренню їх гоєння та рубцювання (гранулюючий і епітелізуючий ефект). Крім того, вмістом ефірної олії пояснюється також і відхаркувальна дія подорожника. Слиз, якого в його насінні до 44%, має колоїдні властивості (набрякає в теплій воді) і справляє пом'якшувальний вплив, обволікає ушкоджені слизові оболонки, захищаючи їх від подразнення.

Д. М. Російський, Р. А. Лур'є та ін. (1944) застосовували блошиний подорожник як проносний засіб. Такою самою властивістю відзначається і великий подорожник.

Я. Х. Нолле (1943) дослідив 6 видів подорожника і зробив висновок, що всі вони нетоксичні і мають обволікальну і проносну дію. Подорожник вивчала Г. В. Оболенцева (1966), яка довела його значний противиразковий ефект. На основі цих досліджень було випущено препарат подорожника плантаглюцид.

Застосовують: 1) як відхаркувальний засіб — настій 1 столової ложки подрібненого листя на 1 склянці води споживають по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; як в'яжучий засіб — застосовують зовнішньо у вигляді примочок; 2) як проносне — насіння подорожника блошиного (ціле або потовчене) по 1 столовій ложці вживають всередину або п'ють на ніч відвар 1 столової ложки в $^1/_2$ склянки води; 3) для загоювання виразок, нориць, нарівів — з соку листя подорожника великого в суміші з соком надземної частини подорожника блошиного роблять пов'язки. Внаслідок вживання соку рослин всередину підвищується кислотність шлункового соку, поліпшується травлення і загальний стан хворих на гастрит із зниженою кислотністю. Сік готують з суміші однакових об'ємів соку свіжозібраних листків великого подорожника і надземної частини блошиного подорожника, до якої додають 20% спирту для консервації. Сік п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день за 15—20 хв перед їдою або застосовують у вигляді примочок до ран, виразок і т. ін.

Розчин для примочок при кон'юнктивіті і дерматиті та полоскання рота готують з 3—4 столових ложок соку подрібненого листя подорожника, розвівши в 1 склянці води.

Лікарські приписи

Rp.: Sem. Plantaginis psyllii 50,0
D. S. 1 столову ложку розтерти і прийняти на ніч як проносний засіб

Rp.: Plantaglucidi 50,0
D. t. d. N. 5 in vitro orig.
S. По $^1/_2$ — 1 чайній ложці в $^1/_4$ склянки теплої води за 20—40 хв до їди

Rp.: Inf. fol. Plantaginis majoris 10,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Succi Plantaginis 250,0
D. S. По 1 столовій ложці за 15 хв до їди протягом 30 днів

Полин гіркий — Artemisia absinthium L. Народні назви: полин звичайний, чорнобильник, полин білий, полин польовий, полинна трава.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Багаторічна трав'яниста коренепаросткова рослина, сріблясто-сірувато-повстиста, з сильним ароматним запахом. Стебло пряме, заввишки до 1 м, галузисте. Листки шовковисті, сірі, повстисті, двічіперчасторозсічені, чергові, верхні — ланцетовидні, приквіткові — трилопатеві. Квітки жовтуваті. Кошички кулясті, пониклі, зібрані на гілочках у волотисте суцвіття (мал. 106).

Цвіте в липні-серпні.

Росте як бур'ян на вологому грунті, вздовж шляхів, поблизу огорож, на необроблюваних полях, пустирях, біля жител і т. д.

Райони поширення — лісостепова, степова і лісова зони Європейської частини СРСР, Західний Сибір, Кавказ і Середня Азія. Збирання і заготівля особливо розвинуті на Україні, але їх можна провадити і по всій території СРСР.

Мал. 106. Полин гіркий

Для виготовлення ліків використовують траву (вкриті листям верхівки стебел) і окремо листя.

Полин збирають під час цвітіння, зрізуючи верхівки квіткоиосних і листоносних стебел завдовжки до 25 см. Товсті стебла відкидають.

Сушать у затінених місцях, у приміщенні, що добре провітрюється, і на горищах під залізним дахом, розкладаючи траву тонким шаром. Запах полину характерний, ароматний. На смак він пряний, дуже гіркий. Полин здавна використовують як лікарську рослину при багатьох хворобах.

Рослина містить глікозиди (абсинтин і анабсинтин), ефірну олію, інулін, аскорбінову кислоту, цукор, смоли, дубильні та інші речовини.

У народній медицині полин вживають (часто в суміші з іншими травами) при диспепсії, лихоманці, проти глистів і як гірку речовину у вигляді настою і чаю.

Використовують для компресів при подагрі.

Застосовують: 1) як гіркоту, що поліпшує апетит і збуджує діяльність травних органів,— настій 2 чайних ложок дрібно нарізаної трави на 2 склянках води п'ють по $^1/_4$ склянки 3 рази на день за $^1/_2$ год до їди; 2) як заспокійливий засіб у випадку нервового безсоння — відвар 1 столової ложки листя і коренів полину у 1 склянці води вживають по $^1/_4$ склянки 3—4 рази на день; 3) як гіркоту для збудження апетиту — спиртову настойку п'ють перед їдою по 15—20 крапель на прийом. В аптеках є готова спиртова настойка полину.

Трава полину входить до складу апетитних чаїв № 1, 2.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Absinthii 10,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці за 30 хв до їди

Rp.: T-rae Absinthii 25,0 ml
D. S. По 20 крапель на чарку води, приймати за 30 хв перед їдою

Rp.: Herbae Absinthii
Fol. Trifolii āā 30,0
M. f. species
D. S. 1 чайну ложку подрібненого збору заварити, як чай, у 2 склянках окропу, настояти 20 хв, процідити і приймати по $^1/_4$ склянки 3 рази на день за $^1/_2$ год до їди

Полин цитварний — Artemisia cina (Berg) P. Pol. Народні назви: цитварне насіння, цитварні квітки.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Багаторічний напівкущ з довгим мичкуватим кореневищем. Стебла нечисленні, прямі, заввишки 30—50, часом 70 см, дерев'янисті, спочатку волохаті, потім голі, з жовтуватою корою. Від середини і вище волотисто-гілчасті, майже прилягають до стебла. Листки дрібні, сірувато-зелені, пірчасторозсічені. Квітки зібрані у невеликі численні суцвіття і кошички, що утворюють густі колосовидні волоті. Квіткові кошички отруйні (мал. 107).

Цвіте у серпні-вересні. На цей час листки засихають і опадають, стебла набувають червоно-бурого відтінку.

Мал. 107. Полин цитварний

Росте суцільними заростями в напівпустельних степах, по долинах річок.

СРСР — єдина країна світу, де є природні великі зарості цитварного полину.

Райони поширення — степи Середньої Азії, Південного Казахстану (район Чимкента), Таджикистан і поблизу ріки Сир-Дар'я, в місці впадання ріки Арись. У цих районах в основному збирають і заготовляють сировину. У районі ріки Арись закладено велику промислову плантацію цитварного полину.

Для лікувальних цілей використовують добре розвинуті, що ще не розпустилися, кошички з квітками (бутони) і сантонін — речовину, яку добувають з цитварного полину.

Заготовляють полин цитварний у два строки: 1) в червні і липні зрізують траву для відправки її на заводи, які виробляють сантонін (у цей час у рослині найбільше сантоніну); 2) з початку серпня до середини вересня збирають кошички (бутони), які добре розвинулися, але ще не розпустилися. Оскільки з початком цвітіння кількість вмісту сантоніну різко зменшується, кошички, що розпустилися, збирати не слід. Всю рослину підрізують, вибираючи кущі, які добре збереглися, не спалені сонцем.

Не допускається потрапляння в сировину гілок від інших рослин, серед яких бувають дуже отруйні (особливо анабазис).

Сушать на сонці протягом кількох днів, розклавши пов'язану в снопики траву суцвіттям вниз, оберігаючи від пересихання, внаслідок чого рослина жовтіє і втрачає лікувальні властивості. Суху рослину очищають від стебел і домішок за допомогою просіювання

через сито. Запах її гострий, своєрідний, що нагадує запах камфори. На смак полин гіркий, пряний.

У квітках полину цитварного є дармінова ефірна олія, або дармінол, що є сумішшю ряду терпенів (цинеолу, терпінеолу, пінену, лактону та ін.), і головна речовина — сантонін. У суцвітті або квіткових кошичках виявлено близько 2% дармінолу і не менше 2—4% сантоніну. Лікувальна дія рослини полягає у протиглистному впливі сантоніну і відволікальній, болезаспокійливій та протимікробній дії дармінолу при зовнішньому застосуванні. Сантонін виганяє круглих глистів, особливо аскарид і гостриків, і з цією метою його широко використовують у медичній практиці. Дармінол також є легким подразним і відволікальним засобом.

Застосовують: для вигнання круглих глистів у дітей — $^1/_4$—$^1/_2$ чайної ложки насіння разом з медом і варенням дають дітям, дорослим — 1 чайну ложку. У цих випадках краще користуватися сантоніном (продається в аптеках у таблетках) — вживати тільки за призначенням лікаря: сантонін у завищених дозах отруйний. Для вигнання гостриків призначають один раз на добу клізму з настою 1 столової ложки цитварного сім'я на $1^1/_2$ склянки води. Цитварне сім'я отруйне і його слід застосовувати тільки під наглядом лікаря. Одержана з суцвіть цитварного полину дармінова олія використовується зовнішньо як болезаспокійливий засіб у випадку гострого суглобового і м'язового ревматизму.

Лікарські приписи

Rp.: Santonini 0,05
D. t. d. N. 12 in tabul.
S. По 2 таблетки 3 рази на день з проміжками в 1 год протягом 2 днів

Rp.: Sancopheni 0,5
D. t. d. N. 12 in tabul.
S. По 1 таблетці 3 рази на день протягом 2 днів

Ревінь тангутський — Rheum palmatum. L. var. tanguticum Maxim. Народні назви: рабарбар, китайський рапонтик, ревінь сибірський, ревінь черешковий.

Родина гречкові — Polygonaceae.

Багаторічна велика трав'яниста рослина заввишки 150—250 см. Ревінь розвиває потужну кореневу систему і широке багатоголове кореневище з кількома м'ясистими коренями. Надземна частина ревеню на зиму відмирає. Стебла прямі, високі, товсті, порожнисті, з червонуватими цяточками і смужками. Прикореневі листки дуже великі, соковиті, лопатево-роздільні, зелені. Стеблові листки дрібні, яйцевидні. Квітки дрібні, білі або червоні, численні, зібрані на кінцях і в пазухах листків у великі волоті. Плід — червоно-бурий горішок (мал. 108).

Цвіте в липні, починаючи з другого, а іноді з третього року життя.

Росте у дикому стані в горах Сибіру і середньоазіатських республіках. Культивують на Україні, у Воронезькій, Московській, Тульській, Новосибірській та інших областях РРФСР.

Для виготовлення ліків використовують корені з кореневищами ревеню.

Збирають ревінь у віці 4 років. Викопують кореневище з коренями, промивають у холодній воді, очищають від землі й пошкоджених, в'ялих, губчастих, дрібних корінців та гнилих частин, звільняють від чорної зовнішньої кори, ріжуть на куски 10—12 см, кілька днів прив'ялюють на повітрі, після чого досушують. Шматки ревеню можна нанизати на нитку.

Сушать при температурі до 35° С. Запах ревеню специфічний. На смак він гіркувато-терпкий. На зубах хрумтить і забарвлює слину в жовтий колір.

Мал. 108. Ревінь тангутський

У коренях і кореневищі ревеню містяться 3% так званих антраглікозидів (глюкореїн, глюкоалоемодин, хризофанеїн, реохризин), вільні антрахінонові сполуки (реїн, реоемодин, хризофанол, фіцин), похідні антрону (пальмідин А, В, С), 6—12% дубильних речовин, танглікозиди, хризофанова кислота, смолисті та гіркі речовини, барвники. Після розкладу в кишках антраглікозиди утворюють реїн, реумемодин та хризофанову кислоту, які подразнюють нервові закінчення кишкової стінки і спричинюють проносну дію. Таноглікозиди, розщеплюючись, утворюють ревенедубильну кислоту, яка, сполучаючись з білками, випадає в осад (плівку), що захищає слизову оболонку кишок від подразнення, викликаючи тим самим протипроносну дію. Гірка речовина впливає на травлення. У малих дозах ревінь, діючи в основному за рахунок таноглікозидів, виявляє в'яжучий ефект, а у великих, навпаки, за рахунок антраглікозидів викликає пронос і призначається у випадку хронічного запору і слабкої перистальтики кишок.

Корінь ревеню з лікувальною ціллю використовували китайці ще за 3000 років до н. е. Його застосовували також у Стародавній Греції і Персії.

У Європі ревінь з'явився в період середньовіччя, а в Росії — у XVIII ст. Тепер ревінь культивується в промислових масштабах.

Застосовують як проносний засіб: 1) порошки з висушених коренів (по $^1/_2$ чайної ложки) або таблетки по 0,5 г, які продаються в аптеках; 2) відвар 1 столової ложки суміші подрібненого кореню ревеню, кори крушини, квіток ромашки, трави гриників, трави золототисячника, кореня чистотілу, листя копитняка європейського (по 1 столовій ложці кожного) в 1 склянці окропу — п'ють за 2 рази через 4 год (під вечір).

В аптеках є водний настій, який приймають по 15—25 крапель 3 рази на день перед їдою для поліпшення травлення і як жовчо-

гінний засіб, а також сироп ревеню для дітей, який призначають по 1 чайній ложці вранці і ввечері як проносне.

Ревінь входить до складу спеціального дитячого проносного порошку і порошку проти геморою.

Лікарські приписи

Rp.: Rad. Rhei 0,5
D. t. d. N. 10 in tabul.
S. По 1—2 таблетки на ніч як проносне

Rp.: Pulv. rad. Rhei 0,3
D. t. d. N. 12
S. По 1 порошку 3 рази на день як засіб, що регулює травлення

Rp.: Inf. rad. Rhei 8,0—180,0 ml
D S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: T-rae Rhei 50,0 ml
D S. По 1 чайній ложці на день

Rp.: Sir. Rhei 50,0
D. S. По 1 чайній ложці вранці й увечері

Ріжки — Claviceps purpurea Tul. Клас сумчастих грибів (аскоміцетів) — Ascomycetes. Народні назви: маточні ріжки, чорні ріжки, житні ріжки, чорні пиріжки.

Родина ріжкові — Clavicipitaceae.

Отруйний гриб у вигляді довгастого, трохи зігнутого, тригранного, загостреного ріжка (склероцій) чорно-фіолетового кольору завдовжки 2—4 см і завширшки 3—5 мм, що паразитує на колосках жита, а також на інших культурних і дикорослих злаках. Ріжки різко виділяються на колосках, і їх добре помітно на відстані. Вони завдають великої шкоди врожаю (мал. 109).

Під час збирання жита ріжки падають на землю, де зимують, а навесні, проростаючи, утворюють аскоспори, які на початку цвітіння жита, а також пшениці, ячменю і вівса розносяться вітром і потрапляють на зав'язі квіток. На зав'язі з аскоспори розвивається грибниця, в якій утворюються конідіоспори, і липка рідина (так звана медяна роса), які також заражають здорові квітки. Зав'язі, уражені аско- і конідіоспорами, розростаючись й ущільнюючись, перетворюються на ріжки (склероції).

Ріжки не мають певних районів поширення і розвиваються залежно від чистоти посівного зерна, очистки насіння перед посівом, від умов обробітку полів (агротехніки) і догляду за ними, від погоди. Сира погода сприяє розвитку ріжків. В основному ріжки поширені в північно-західних областях — Ленінградській, Вологодській і сусідніх, а також у Білорусії, на Україні, в Сибіру. В усіх згаданих районах провадять збирання і заготівлю ріжків.

Ріжки використовують для виготовлення ліків.

Зривають ріжки з колосків жита (наприкінці червня або в липні) та інших культур у полі безпосередньо перед збиранням урожаю. Проте цей спосіб нерідко пов'язаний з псуванням посівів, тому краще їх вибирати руками з свіжонамолоченого зерна під час його сортування.

Зібрані ріжки старанно сушать у темному приміщенні, що добре провітрюється, розстилаючи тонким шаром, доти, поки не почнуть з тріском ламатися. Якщо ріжки гнуться, то вони ще вологі. Ріжки дуже отруйні, на смак дуже неприємні, маслянисті. Запах вони мають слабкий, грибний.

У народній медицині їх використовують як матковий засіб.

У ріжках є алкалоїди ерготоксин, ерготамін, ергометрин, ацетилхолін, гістамін, тирамін і деякі інші. Вони виявляють своєрідну дію на матку. Під впливом ріжків її мускулатура скорочується, судини, що в ній проходять, стимулюються і таким чином зменшується або зовсім припиняється кровотеча. Препарати ріжків широко застосовують в акушерсько-гінекологічній практиці для боротьби з матковою кровотечею, особливо в післяродовий період.

Застосовують при маткових кровотечах — настій 1 чайної ложки ріжків на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; порошки по 0,3—0,5 вживають 3—4 рази на день; рідкий екстракт — по 15—20 крапель 3 рази на день; призначають готові препарати ріжків (ерготал, ерготамін та ін.).

Всі препарати ріжків слід приймати тільки за призначенням лікаря, оскільки в них є отруйні речовини. Тривале застосування ріжків може призвести до тяжкого отруєння, аж до змертвіння кінцівок.

Мал. 109. Ріжки

Лікарські приписи

Rp.: Ergotamini 10,0
D. S. По 10—20 крапель 2—3 рази на день

Rp.: Ergotamini 0,001
D. t. d. N. 25 in dragee
S. По 1 драже 3 рази на день

Родіола рожева — Rhodiola rosea L. Народні назви: золотий корінь, оливник.

Родина товстолисті — Crassulaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина з товстим бульбоподібним кореневищем і стрижневим коренем, ззовні золотава, на зламі біла, після сушіння рожева. Розвиває декілька простих нерозгалужених стебел заввишки до 50 см. Листки соковиті, чергові, сидячі, еліптичні, цілокраї, на верхівці з декількома зубчиками. Суцвіття — густий щиток. Квітки дрібні, жовті, чотири- або п'ятичленні. Плоди — листянки (мал. 110). Цвіте рослина через 10—15 днів після того, як розтане сніг.

Поширена родіола рожева у високогірних і північних районах Примор'я, на Курильських островах, в Приамурській області, північній частині Сахаліну, в тундрі, на Північному Уралі, в Сибіру,

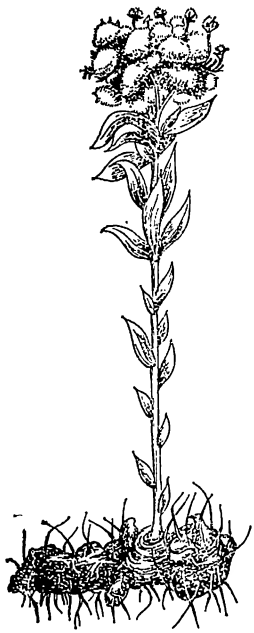

Мал. 110. Родіола рожева

на Чукотському півострові, в горах Алтаю і на Тянь-Шані, в Карпатах. Полюбляє рости на зволожених місцях, по берегах гірських річок і ручаїв. Промислова заготівля сировини провадиться на Алтаї, де є великі зарості родіоли.

Містить ефірні олії (15%), дубильні речовини (до 20%), аскорбінову і нікотинову кислоти, флавоноїди (кверцетин, гіперозид, кемпферол, ізокверцитрин), органічні кислоти (щавлеву, янтарну, яблучну, лимонну, галову), цукри, жири, віск, мінеральні речовини, серед яких переважають сполуки марганцю.

Активною речовиною родіоли рожевої є глікозид салідрозид. Залежно від умов зростання, фази розвитку рослини вміст його коливається від 0,5 до 1%. Цілющі властивості мають підземні частини родіоли, відомі в народній медицині Сибіру під назвою золотого кореня, здавна застосовуваного для підвищення розумової і фізичної працездатності.

В практику наукової медицини рослина увійшла після вивчення її дії вченими Сибіру. Професором А. С. Саратиковим із співробітниками (1947) було проведено фармакологічне дослідження родіоли рожевої, внаслідок чого виявлено її стимулюючі і адаптогенні властивості.

Препарати золотого кореня значно підвищують працездатність і скорочують відновний період після напруженої роботи. При систематичному їх вживанні нормалізуються сон і апетит, усуваються дратливість і неприємні відчуття у ділянці серця, поліпшуються пам'ять і уважність (А. Д. Турова, 1954).

Із кореневищ з коренями родіоли рожевої виготовляють спиртовий екстракт на 40% спирті у співвідношенні сировини до витяжки 1 : 1. Екстракт має темно-бурий колір, своєрідний ароматний запах. Приймають його по 10 крапель 3 рази на день протягом 10 днів. У дозі по 40 крапель препарат викликає у хворих через 2—3 доби вживання підвищену дратливість, безсоння, неприємні відчуття в ділянці серця і ознаки позамежного гальмування.

Лікарський припис

Rp.: Extr. Rhodiolae roseae 15,0
D. S. По 10 крапель 2—3 рази на день

Родовик лікарський — Sanguisorba officinalis L. Народні назви: сухозлотиця, стягникров, грижник, чорноголовка, срібний лист.

Родина розові — Rosaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище її має стовщені корені, ззовні чорно-бурі, всередині жовті. Стебло пряме, заввишки до 1 м, поодиноке, всередині порожнисте, галузисте. Листки

прикореневі, великі, непарнопірчасті, знизу сизо-зелені, верхні дрібніші, темно-зелені. Квітки дрібні, темно-пурпурові, зібрані на кінцях гілок у довгастоовальне колосовидне суцвіття. Під час цвітіння виділяє нектар. Плід — сім'янка (мал. 111).

Цвіте з червня по серпень.

Росте в лісовій і лісостеповій зонах і прилеглих північних степах, у долинах, заростях чагарників, по берегах боліт і річок.

Райони поширення — північна і середня смуги СРСР, Україна (крім степової зони), Крайня Північ (тундра). Значні зарості є в Сибіру і на Далекому Сході, а також на Кавказі.

Основні райони збирання і заготівлі — Західний і Східний Сибір. Можна провадити збирання в усіх районах Європейської частини СРСР.

Для виготовлення ліків використовують кореневища разом з коренями родовика лікарського.

Мал. 111. Родовик лікарський

Збирають сировину на початку в'янення (у вересні). Рослини обкопують у радіусі 15 см від стебла на глибину основного кореневища з коренями, обережно виймають, старанно очищають від землі і залишків стебла, а також кореневого стрижня, миють у холодній воді, ріжуть на куски 10—15 см.

Сушать у приміщенні, що добре провітрюється, на горищі або на вільному повітрі, попередньо прив'яливши на сонці. На смак родовик лікарський терпкий, запах має слабкий.

У коренях і кореневищах родовика є до 23% дубильних речовин (галогенідів) пірогалової групи, 1,5—1,8% ефірної олії, 2,5% сапоніну (сангвісорбіну), щавлевокислий кальцій, крохмаль (до 29%), барвник, аскорбінова кислота і деякі інші речовини. В останні роки у свіжозібраному родовику лікарському виявлено речовини, що згубно діють на мікробів, так звані фітонциди. Науково доведено в'яжучу, протизапальну, судинозвужувальну і протимікробну дію препаратів з коренів родовика лікарського.

У медичній практиці препарати родовика лікарського використовують при запаленні, проносі, матковій і геморойній кровотечі, трихомонадних кольпітах, а також як засіб для лікування ентероколітів.

При проносі застосовують як в'яжучий і протимікробний засіб — відвар 1 столової ложки подрібнених кореневищ з коренями в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці через кожні 2—3 год.

В аптеках можна купити готовий рідкий екстракт родовика лікарського (приймають по 30—50 крапель 3—4 рази на день при зазначених захворюваннях) або сухі корені і кореневища, з яких готують відвар. Таблетки вживають по 1—2 3—4 рази на день. Рідкий екстракт рекомендується також у випадку маткової (по

1 чайній ложці 3 рази на день) і гемороїдальної кровотечі як кровоспинний засіб (по 30—50 крапель 3—4 рази на день).

Лікарські приписи

Rp : Dec. Sanguisorbae offic. 20,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: T-rae Sanguisorbae 20,0 ml
D. S. По 20 крапель на чарку води при проносах і кровохарканні

Rp.: Extr. rad. Sanguisorbae fluidi 50,0
D. S. По 50 крапель на чарку води 3 рази на день при матковій кровотечі

Rp.: Pulv. Sanguisorbae 0,5
D. t. d. N. 20
S. По 1 порошку 3 рази на день

Rp.: Rhiz. et rad. Sanguisorbae 100,0
D. S. 1 столову ложку родовика залити 1 склянкою окропу, прокип'ятити 10 хв, після охолодження процідити й пити по 1 столовій ложці на день

Ромашка лікарська — Matricaria recutita L. (Matricaria chamomilla L.).

Ромашка пахуча — Matricaria matricaroides (Less.) Porter ex Britton (M. discoidea DC.).

Народні назви: ромашка дика, маткова трава, ромашка без'язикова, романець.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Ромашка лікарська — однорічна рослина, що має приємний запах. Стебло пряме, галузисте, заввишки до 50 см. Листки двічіперчасторозсічені. Квітки в кошиках, середні — жовті, трубчасті, крайові — білі, язичкові, тризубчасті.

Кошики сидять на довгих квітконіжках на верхівках гілок. Квітколоже опукле, конічне, всередині порожнисте. Плід — сім'янка (мал. 112).

Ромашка пахуча — дуже запашна рослина. Стебло дуже галузисте, заввишки до 20 см. Листки дрібнорозсічені на вузькі часточки. Квіткові кошики зеленуваті, без язичкових квіточок, на коротких квітконіжках. Квітколоже конічне, всередині порожнисте.

Цвіте ромашка лікарська у травні-серпні, пахуча — у червні-серпні.

Росте ромашка лікарська як бур'ян на відкритих полянах, пустирях, у степах, на парових полях, луках, уздовж шляхів, на супіщаних і піщаних грунтах; ромашка пахуча — уздовж шляхів, по дворах, на городах і т. ін. Ромашка лікарська поширена в середній і південній смузі СРСР, в основному на півдні України, особливо в Херсонській області, в Криму, у Полтавській та інших областях, а також у Молдавській РСР, в РРФСР (в Тульській області, Краснодарському краї, Ростовській і сусідніх областях), у Чуваській

АРСР тощо; ромашка пахуча — повсюдно, в тому числі в Західному Сибіру і на Далекому Сході.

Для лікувальних цілей застосовують суцільні цілі квіткові кошики без стебел обох видів ромашки.

Збирають квітки під час сухої погоди на початку і протягом усього періоду цвітіння (з травня по серпень), зриваючи руками або зрізуючи ножицями кошики біля самої основи. На посівних площах збирають кілька разів за літо. Пахучу ромашку зривають тільки вручну, общипуючи кошики з короткою квітконіжкою, без листя, що розміщене близько до суцвіття. При заготівлі ромашки лікарської і ромашки пахучої слід уникати потрапляння в сировину: 1) ромашки собачої (Anthemis cotula L.) — рослини з неприємним запахом; 2) ромашки непахучої (M. inodora L.) — рослини без запаху, у якої тупоконічне квітколоже; 3) пупавки польової, або котячої ромашки (Anthemis arvensis L.),— рослини без запаху, квітколоже в якої засаджене приквітками.

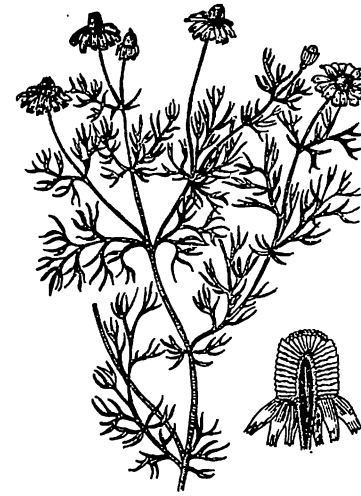

Мал. 112. Ромашка лікарська

Сушать кошики ромашки, очищені від ніжок, зразу після збирання в затінку, під дахом або в сухому приміщенні, розкладаючи на сітці чи полотні тонким шаром. Слід стежити, щоб ромашку не пересушити або щоб вона не була недосушена. Запах обох видів ромашки сильний, ароматний, особливо при розтиранні. На смак вони гіркуваті, слизисті і пекучі.

У квітках ромашки є до 0,8% ефірної олії, азулен, гіркий глікозид, антемісова кислота та інші речовини. З них виділено речовину — так званий хамазулен, який є похідним кумарину. Доведено, що азулен виявляє протизапальну дію, а гіркий глікозид розслаблює гладку мускулатуру. Крім того, ромашка при безпосередньому нанесенні на шкіру, слизові оболонки або рани виявляє в'яжучу дію і сприяє загоюванню ран. Її застосовували ще в старовину Гіппократ, Діоскорід, Пліній при лікуванні хвороб печінки, нирок, сечового міхура, головного болю тощо. Латинська назва її — Matricaria reculita, що у перекладі означає *маткова трава.* У народній медицині ромашку використовують як сечогінний і потогінний засіб.

Застосовують: 1) у разі запалення слизових оболонок горла, ясен, рота — настій 1 столової ложки квіток ромашки на 1 склянці окропу вживають для полоскання (кілька разів на день), примочок, промивання ран, виразок і спринцювання. Цей настій також використовують для клізм, для чого 1 склянку його розводять в 1 л води, або п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день як вітрогінний засіб при здутті, спазмах кишок та у випадку жовчнокам'яної хвороби; 2) при запаленні слизової оболонки шлунка і кишок

(гастриті й ентериті) — відвар 2 чайних ложок суміші з квіток ромашки, трави полину, листків холодної м'яти, шавлії лікарської і трави деревію звичайного (по 2 чайні ложки) в 1 склянці окропу п'ють гарячим натщесерце 2 рази на день по $^1/_2$ склянки; 3) проти здуття і болю в животі — настій суміші 2 столових ложок квіток ромашки, насіння кропу, кореня алтеї (по 2 чайні ложки), кореня лакриці і листків м'яти (по 2 столові ложки) на 2 склянках води п'ють протягом дня по $^1/_4$ склянки; 4) як заспокійливий засіб у випадку кишкових коліків — настій 1 чайної ложки суміші квіток ромашки, листя холодної м'яти, кореня валеріани і фенхелю (по 2 столові ложки) на 1 склянці окропу п'ють по 2 столові ложки 6 разів на день; 5) при жовчних коліках (болю в ділянці печінки) — настій 1 столової ложки суміші квіток ромашки, листя холодної м'яти, листя рутки, трави чебрецю, трави перстачу прямостоячого (по 1 столовій ложці) на $1^1/_2$ склянки окропу приймають по $^1/_2$ склянки 3 рази на день.

Квітки ромашки входять до складу пом'якшувальних зборів № 2, 4 і 5, вітрогінного чаю № 2 і в суміш для полоскання горла.

В аптеках є готовий препарат ромазулон, який призначають при гастриті, дуоденіті, коліті, при здутті кишок, а також у разі запалення слизових оболонок (стоматиту, гінгівіту) і шкіри.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. flor. Chamomillae 6,0—180,0 ml
Natrii hydrocarbonatis 4,0
M. D. S. Для полоскання

Rp.: Inf. flor. Chamomillae 20,0—200,0 ml
D. S. По 1 столовій ложці при кишкових коліках

Rp.: Flor. Chamomillae 100,0
D. S. Заварити, як чай, і пити по 1 столовій ложці

Rp.: Romasuloni 100,0
D. S. Вживати внутрішньо: $^1/_2$ чайної ложки на склянку теплої води; зовнішньо: $1^1/_2$ чайної ложки на 1 л води

Рута пахуча — Ruta graveolens L. Народні назви: городня рута, садова рута, зимозелен, рута запашна.

Родина рутові — Rutaceae.

Багаторічна трав'яниста сірувато-зелена дуже запашна рослина. Стебло пряме, розгалужене, гладке, заввишки 30—100 см. Листки чергові, довгасто-яйцевидні, дещо м'ясисті, сірувато-зелені, двічі- або тричіперчасторозсічені, з крапчастими залозками, що просвічують. Квітки зеленувато-жовті на коротких квітконіжках, зібрані в щитковидну волоть. Запах мають ароматний, на смак гострі, пряні, гіркі (мал. 113).

Цвіте в червні-липні і частково в серпні.

Росте у дикому стані в Криму, культивується на городах і в садах (також переважно в Криму).

З лікувальною метою заготовляють тільки листочки на початку цвітіння рослини (у червні-липні).

Сушать на вільному повітрі в затінку. Висушені листки дуже запашні. Рослина отруйна, тому збирати, сушити і зберігати її, а також користуватися нею треба обережно.

Рута — одна з найдавніших лікарських рослин. Вона була відома ще лікарям Гіппократу, Галену і Діоскоріду, які застосовували її як сечогінний, протисудорожний і спазмолітичний засіб.

У народній медицині вживається у випадку хвороб серця, розладу нервової системи, маткової кровотечі, при суглобовому ревматизмі та ішіасі.

Рута пахуча містить глікозид рутин, ефірну олію, гіркоту, рутові і яблучні кислоти, 0,5—1% кумариноподібних сполук, ароматичні кетони, алкалоїд кокуксагін та ін.

Мал. 113. Рута пахуча

В гомеопатії руту використовують при спазмах травного каналу і як заспокійливий засіб. Вона характеризується сильною дією, і тому треба додержувати правил дозування її.

В аптеках є препарат рутин, який призначають у випадку порушеної проникності судин, а також у поєднанні з дикумарином та іншими антикоагулянтами.

Вживати препарати рути слід тільки за призначенням лікаря.

Лікарський припис

Rp.: Inf. fol. Rutae 2,0—200,0 ml
D. S. По ½ склянки 4 рази на день при ангіоспазмах

Рутвиця смердюча — Thalictrum foetidum L.

Родина жовтецеві — Ranunculaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 60 см. Листя тричі або чотири рази пірчасторозсічені, черешкові або майже сидячі. Квітки дрібні, зібрані у волотисте суцвіття. Оцвітина — проста, чашечкоподібна, з 4—5 фіолетовими яйцеподібними листочками. Тичинки багаточисленні, в 2—3 рази довші за маточки. Запах неприємний, слабкий (мал. 114).

Росте на узліссях, лісових галявинах, по степових щебенястих схилах. Вид поширений у Європейській частині СРСР, зокрема на Кавказі, Далекому Сході, в Середній Азії, Сибіру. На Україні — це рідкісна рослина.

Мал. 114. Рутвиця смердюча

Рутвиця смердюча багата на алкалоїди дибензилізохінолінової групи, головний з яких — фетидин. Трава містить сліди ефірної олії, сапоніни, флавоноїди.

Збирають траву рутвиці смердючої під час цвітіння (у травні-червні), зрізуючи верхівки рослини завдовжки 30—35 см, розстилають тонким шаром (5—6 см) на папері або рядні і сушать під накриттям або у приміщенні, яке провітрюється.

Для виготовлення ліків (витяжки у співвідношенні 1 : 10 на 70% спирті) використовують траву рутвиці смердючої.

Настойка рослини розширює судини і знижує артеріальний тиск. Тому її застосовують при лікуванні початкових стадій гіпертонічної хвороби, стенокардії і при порушенні кровообігу. Вживають по 20—40 крапель 2—4 рази на день протягом 3—4 тижнів.

Окрім рутвиці смердючої збирають також траву рутвиці малої (Thalictrum minus L.). Відрізняються ці рослини одна від одної тим, що під мікроскопом листки рутвиці смердючої вкриті волосками і залозками, в той час як у рутвиці малої вони голі.

Трава рутвиці смердючої містить алкалоїди тальмін і тальмідин.

З трави рутвиці малої готують спиртові настойки. Крім того, вона входить до складу збору Здренка № 2.

У народній медицині настої і відвари листя використовують при кровотечі з носа, епілепсії, розладі нервової системи, захворюваннях печінки і жовчних шляхів.

Фармакологічними дослідженнями встановлено, що позитивна дія препаратів рутвиці малої, а частково й інших видів рослини, пояснюється адренолітичними властивостями алкалоїдів (С. А. Турсунова, Х. І. Ташбаєва, М. Б. Султанова, 1959).

Настойку рослини вживають при гіпертонічній хворобі, стенокардії, порушенні кровообігу (по 20—40 крапель 3—4 рази на день протягом 2—3 тижнів).

Лікарський припис

Rp.: T-rae Thalictri foetidi 50,0 ml
D. S. По 20—40 крапель 2—4 рази на день

Синюха блакитна — Polemonium coeruleum L. Народні назви: синюха голуба, синюха лазурова, брань-трава, шкідлива трава.

Родина синюхові — Polemoniaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина з коротким товстим кореневищем, від якого відходять численні довгі сірувато-жовтого кольору тонкі корені. Стебло пряме, негалузисте. Листки великі, чергові, непарнопірчасті, нижні на довгих, а верхні на коротких черешках, з 15—27 листочками. Квітки сині або синьо-лілові, великі, зібрані в китицевидне суцвіття. Плід — куляста багатонасінна коробочка (мал. 115).

Цвіте в червні-липні, плоди достигають у серпні-вересні. Росте на вологих місцях, на узліссях, луках, у долинах річок і балок, по берегах річок, на лісових галявинах, серед чагарників.

Збирають і заготовляють у Сибіру.

Мал. 115. Синюха блакитна

Для виготовлення ліків використовують корені синюхи. Збирають їх у серпні-вересні — в період в'янення надземних частин рослини.

Корені викопують із землі, коротко обрізують всі надземні частини і швидко обмивають холодною водою. Товсті кореневища розрізують вздовж.

Сушать на вільному повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється. Запах синюхи дуже слабкий. На смак вона гіркувата.

Корені синюхи містять тритерпенові сапоніни (до 30%), смоли (1,25%), органічні кислоти, ефірну і жирну олію, крохмаль.

У народній медицині синюху використовують разом з валеріановим коренем як заспокійливий і протисудорожний засіб при епілепсії і безсонні.

В 30-х роках М. М. Варлаков після експериментальних досліджень запропонував застосовувати настій і відвар синюхи замість імпортної сенеги як відхаркувальне. Клінічні спостереження підтвердили цінність препаратів синюхи, і тепер їх широко використовують при бронхіті і туберкульозі. Іншими дослідниками (В. В. Ніколаєв, 1914; Г. А. Цофіна та ін., 1966) встановлено заспокійливу дію препаратів рослини. Витяжки з коренів синюхи у 8—10 разів активніші, ніж валеріани. Препарати синюхи призначають у випадку різних психічних і нервових хвороб. Дуже ефективні настої суміші синюхи з сухоцвітом багновим при виразковій хворобі шлунка.

Застосовують: 1) як відхаркувальний і заспокійливий засіб — настій або відвар 1 чайної ложки кореня в 1 склянці води приймають по 1 столовій ложці 3—5 разів на день через 2 год після їди; при гострих і хронічних бронхітах — призначають екстракт рідкий (є в аптеках); 2) у випадку виразкової хвороби шлунка — відвар 2 чайних ложок синюхи в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день після їди і одночасно настій 1 столової

ложки сухоцвіту багнового на 1 склянці води п'ють по 3 столові ложки 3 рази на день до їди; 3) у випадку виразки шлунка і дванадцятипалої кишки — приймають таблетки, що містять сухі екстракти з коренів синюхи і трави сухоцвіту багнового, за призначенням лікаря (є в аптеках).

Лікарські приписи

Rp.: Inf. rad. Polemonii 6,0—180,0 ml
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день як відхаркувальний і заспокійливий засіб

Rp.: Extr. Polemonii fluidi 30,0
D. S. По 15 крапель 3 рази на день

Rp.: Dec. rad. Polemonii 6,0—180,0
D. S. По 1 столовій ложці через 2 год після їди 3 рази на день

Смородина — Ribes nigrum L. Народні назви: порічки чорні, порічка смородина.

Родина ломикаменеві — Saxifragaceae.

Галузистий кущ заввишки 1—1,5 м. Бруньки блідо-зелені з карміновим відтінком, розвиваються під осінь і зимують на гілках. Листки черешкові, пахучі, знизу вкриті золотавими крапковими залозками, що містять ефірну олію. Квітки дрібні, зеленуваті, зібрані в 6—10 квіткових пониклих китиць. Плід — куляста, чорна, запашна, кисло-солодка ягода, у м'якоті якої є велика кількість червонобурого насіння (мал. 116).

Цвіте у травні-червні. Плоди достигають у липні-серпні.

Росте в дикому стані по всій лісовій зоні СРСР, у вологих лісах і чагарниках, по берегах річок і т. ін. Широко культивується.

Райони поширення — майже вся Європейська частина СРСР, особливо Україна і Кавказ, а також Сибір.

Збирають і заготовляють в усіх названих районах, особливо в Сибіру.

Для лікувальних цілей використовують ягоди, бруньки, іноді листя.

Ягоди заготовляють у період їх повної стиглості (у липні-серпні), причому лише цілі, без плодоніжок. Збирають у жаркі дні ранками, коли висохне роса, і під кінець дня, коли спадає спека; у хмарну погоду — весь день, за умови, що вони сухі. Знімати їх слід обережно, щоб не пом'яти.

Бруньки зривають рано навесні; листя заготовляють у червні-липні, зрізуючи лише середні пожовклі листки і залишаючи верхівкові і нижні, щоб не зашкодити плодоношенню кущів.

Ягоди сушать на горищі під залізним дахом, розіклавши рівним тонким шаром на підстилці або рамах, обтягнутих полотном чи марлею, у плодоовочевих сушарках при температурі 50—60° С або в добре натопленій селянській печі, на залізних сітках. Під час сушіння їх слід часто перемішувати і стежити, щоб не підгоріли. Бруньки смородини сушать так само, як березові, листя — як і листя інших рослин. На смак ягоди смородини кислі, терпкуваті. Запах ягід, листя і бруньок слабкий, ароматний.

Ягоди смородини містять до 12,8% цукрів, органічні кислоти (лимонну, яблучну, виноградну), пектин, барвники, красильні солі,

до 0,4% аскорбінової кислоти, до 0,003% каротину. У листках і листкових бруньках смородини до 0,7% ефірної олії з цимолом, є дубильні речовини і барвники.

З лікувальною метою використовують ягоди і листя смородини.

У смородині багато вітамінів. Її використовують для виготовлення аскорбінової кислоти різної концентрації.

У народній медицині використовують свіжі ягоди смородини. З них роблять сік, джем, кисіль. Дуже корисна смородина, розтерта з цукром. З сухих ягід готують відвар. Ягоди смородини призначають як потогінний, протипроносний і сечогінний засіб.

Мал. 116. Смородина

Застосовують: 1) як протипроносний засіб — сік з ягід смородини п'ють по 2—3 чарки 3 рази на день; відвар 2 столових ложок свіжих ягід в 1 склянці води і кисіль з додаванням 1 столової ложки крохмалю і цукру на смак п'ють по $^1/_2$ склянки 3 рази на день; 2) як сечогінний засіб — відвар 2 столових ложок сухих ягід в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

Ягоди смородини входять до складу вітамінного чаю № 1 і полівітамінного чаю.

Лікарський припис

Rp.: Fruct. Ribes nigri 100,0
D. S. Заварити як чай 1 столову ложку склянкою окропу і приймати по $^1/_2$ склянки 3 рази на день

Собача кропива — Leonurus guinquelobatus Gilib. Народні назви: пустирник волохатий, кропива дика, собача кропива волохата, серцева трава, лев'ячий хвіст, синдра, сердечник.

Родина губоцвіті — Lamiaceae (Labiatae).

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 50—200 см. Стебло пряме, розгалужене, чотиригранне, червонувате, опушене довгими волосками. Листки супротивні, черешкові, темно-зелені, м'яковолосисті, великозубчасті, верхні — трилопатеві. Квітки дрібні, двогубі, рожеві, зібрані кільцями у пазухах верхніх листків, що утворюють на кінцях стебел і гілок довге суцвіття. Плід — горішок (мал. 117).

Цвіте з кінця червня до вересня.

Росте як бур'ян на пустирях, вздовж шляхів, на вигонах і пасовищах, перелогах і городах, обривах і сухих берегах річок, місцями в значній кількості.

Райони поширення — середня і південна зони Європейської частини СРСР, Середня Азія і Західний Сибір.

Збирають і заготовляють переважно на Україні. Можна організувати збирання в усіх згаданих районах.

Мал. 117. Собача кропива

Для виготовлення ліків використовують траву собачої кропиви. Заготовляють її в період цвітіння, зрізуючи стебла разом з листям і квітками. Довжина стебел має бути не більша 40 см. При пізньому збиранні обривають квітучі бічні гілки, залишаючи головне стебло, що відцвіло, а також суцвіття, які також відцвіли.

Сушать у затінку на вільному повітрі або в приміщеннях, що добре провітрюються, і на горищах.

Трава собачої кропиви містить стероїдні та флавоноїдні глікозиди, стахідрин, алкалоїд леонурин, сапоніни, дубильні і цукристі речовини.

Собача кропива застосовується в гомеопатії. За заспокійливою дією собача кропива подібна до валеріани, але переважає її за силою цієї дії.

У народній медицині вона використовується як серцевий і заспокійливий засіб ще з XV—XVI ст. У 30-х роках XX ст. її впроваджено в наукову медицину. Як заспокійливий засіб собачу кропиву вживають при базедовій хворобі й епілепсії (В. Патер, 1932).

В. В. Звєрєв (1938) установив малу токсичність екстракту собачої кропиви, який має властивість розширювати кровоносні судини.

Собача кропива ефективна при неврозах серця, гіпертонії, грудній жабі, пороках серця і міокардіодистрофії.

Застосовують: 1) у випадку серцево-судинних захворювань з різко вираженими нервовими явищами і при безсонні — настій 1 столової ложки дрібно порізаної трави кропиви на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 5—6 разів на день; 2) при гіпертонічній хворобі (на ранніх її стадіях), склерозі мозкових судин з підвищеним артеріальним тиском — настій з суміші трави собачої кропиви, трави сухоцвіту багнового, квіток глоду і листя омели (по 2 столові ложки) на 1 л води приймають по 2 столові ложки 3—4 рази на день.

В аптеках можна купити готову спиртову настойку собачої кропиви, яку призначають при перелічених вище захворюваннях по 30—40 крапель 2—3 рази на день.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Leonuri 15,0—180,0 ml
D. S. По 1 столовій ложці 4 рази на день

Rp.: Extr. Leonuri fluidi 20,0
D. S. По 20 крапель на чарку води 3 рази на день

Rp.: T-rae Leonuri 25,0 ml
D. S. По 30 крапель на чарку води 3 рази на день

Сокирки польові — Consolida arvensis a. (L.) Opiz. Delphinium consolida L. Народні назви: зозулині черевички, спнюшки, синєвода.

Родина жовтецеві — Ranunculaceae.

Однорічна трав'яниста рослина. Стебло розгалужене, голе, заввишки 15—50 см, з кількома китицями квіток. Листки багаторозсічені, вузькі, лінійні. Квітки неправильні, пелюстковидні, чашолистки рожеві або білі, пелюстка (одна) — нектарник біля основи зі шпоркою (мал. 118).

Цвіте з червня до осені.

Росте на смітниках, у полях (у посівах) як бур'ян.

Райони поширення — вся територія СРСР, особливо поширена рослина на Україні.

Мал. 118. Сокирки польові

Для виготовлення ліків використовують траву сокирок польових, яку збирають влітку, зрізуючи надземну частину рослини без кореня. Сушать на вільному повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється. Рослина отруйна, тому при зберіганні її треба дотримувати відповідних вимог.

Різні види сокирок (польових, напівбородатих, високих, гірських) містять активні алкалоїди — дельфелін, делатин, дельсемін, які специфічно діють на поперечносмугасті м'язи, розслаблюючи їх. Настій сокирок має інсектицидні властивості.

Препарати сокирок у медичній практиці застосовують у випадку хвороб центральної нервової системи, підвищеного м'язового тонусу, гіперкінезу, розсіяного склерозу.

Лікарський припис

Rp.: Dec. Delphinii consolidae 10,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Солодка гола — Glycyrrhiza glabra L.

Солодка уральська (лакриця) — Glycyrrhiza uralensis Fisch.

Народні назви: солодець голий, солодець, вербець, сонячний корінь, солодковий корінь, лакричний корінь, лакричник гладкий, солодкий корінь, солодик, солодка гладка, осолодка.

Родина бобові — Fabaceae (Leguminosae).

Солодка гола — багаторічна трав'яниста рослина з товстим дерев'янистим кореневищем, від якого в усі боки відходять пагони і один стрижневий корінь, що проростає глибоко в землю, на зломі світло-жовтий.

Стебла рослини малогалузисті, заввишки 0,5—1,5 м. Листки чергові, непарнопірчасті, вкриті клейкими крапковими залозками. Квітки біласто-фіолетові, зібрані китицями в суцвіття. Плід — довгастий біб завдовжки 2—3 см.

Мал. 119. Солодка гола

Солодка уральська (лакриця) відрізняється від солодки голої великими фіолетовими квітками, зібраними в густі щільні китиці на квітконосах завдовжки 3—6 см, і головним чином формою серповидно зігнутих лінійно-довгастих бобів, щільно зібраних у клубок (мал. 119).

Обидва види солодки цвітуть у червні-серпні.

Солодка гола росте на піщаних і солонцевих грунтах, по берегах степових річок, утворюючи місцями суцільні зарості. Солодка уральська зустрічається на солонцюватих степових луках і степах, по берегах зрошувальних каналів.

Райони поширення солодки голої — Північний Кавказ, Дагестан, Азербайджан, Середня Азія, Україна, особливо великі зарості її за течією Аму-Дар'ї на лівому березі ріки вище міста Чарджоу; солодки уральської — Південний Урал, Середня Азія (Казахстан), Північний Кавказ (по ріці Курі), степи Південного і Західного Сибіру, Забайкалля (до Монголії).

В усіх згаданих районах провадять збирання і заготівлю солодки. Внаслідок масового збирання рослина поступово стає дедалі рідкіснішою.

Для лікувальних цілей використовують корені солодки.

Викопують корені залежно від клімату і грунту рано навесні (в березні-квітні), а також восени, після початку в'янення надземних частин рослини до розвитку нових стебел: у Дагестані — з березня по червень, у Закавказзі — з серпня по жовтень, а потім з лютого по травень, у Туркестані — з жовтня по травень з перервою в грудні-січні (під час морозів), в Приуралі і Киргизькій РСР — з квітня по вересень.

Під час викопування коренів лопату чи інші інструменти заглиблюють у землю не більше як на 20—25 см, в районах масового поширення солодки це роблять тракторними плугами. Корені старанно очищають від землі, миють і звільняють від верхньої шкірки. Після цього їх ріжуть на куски завдовжки до 30—35 см і сушать. Солодку заготовляють і неочищену.

Сушать корені солодки на вільному повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється, а також на печах і сонці. Колір висушених коренів рослини світло-жовтий. На смак вона нудотно-солодка. Запаху не має. Добре висушені корені повинні ламатися з сухим тріском.

Очищений і особливо неочищений сухий корінь солодки у величезній кількості йде на експорт. Неочищений корінь переробляється на наших заводах у екстракт, який застосовується для лікувальних цілей.

Корінь солодки містить гліциризин (6%), флавоноїди (ліквіри-

тин, ліквіритозид, β-ситостерин), пектини, цукор, крохмаль, слизисті та інші речовини.

Солодковий корінь (у вигляді порошку, екстракту, сиропу тощо) застосовують як відхаркувальний, пом'якшувальний засіб і проти хронічного запору.

В експериментах встановлено протизиразковий ефект препаратів солодки. У харчовій промисловості корінь рослини використовують при виготовленні пива, лимонаду і квасу.

У медичній практиці застосовують: 1) як легке проносне, зокрема при геморої,— готовий складнолакричний порошок (можна купити в аптеках) п'ють по 1 чайній ложці розмішаним в $^1/_4$—$^1/_2$ склянки гарячої води (вранці натщесерце для дорослих і по $^1/_4$ чайної ложки на прийом для дітей); 2) як відхаркувальний засіб при кашлі — грудний еліксир, що містить корінь солодки, п'ють по 20—40 крапель 3—4 рази на день; дітям (5—12 років) дають сироп солодкового лакричного кореня по 5—10 крапель на прийом 3—4 рази на день.

Корінь солодки (лакриці) входить до складу грудних чаїв № 2, 3, 4, шлункових чаїв № 2 і 4 (проносних), сечогінного чаю № 2 і складнолакричного порошку (проносного).

Лікарські приписи

Rp.: Pulv. Glycyrrhyzae comp. 50,0
D. S. По 1 чайній ложці на прийом як проносне

Rp.: Inf. rad Glyzyrrhizae 15,0—200,0 ml
D. S. По 1 столовій ложці 3—4 рази на день

Сосна звичайна — Pinus silvestris L. Народні назви: соснові шишки, соснові бруньки.

Родина соснові — Pinaceae.

Сосна — одна з основних лісоутворюючих порід, яка займає величезні площі як у Європейській, так і в Азіатській частині СРСР. Дерево досягає висоти 30—40 м і має прямий стовбур та круглу пірамідальну крону. Кора легко відшаровується, у старих дерев червонувато-бура з тріщинами, вище на гілках жовтувата, лущиться. Голки хвої сизо-зелені, жорсткі, розміщені попарно, гладкі, гострі, завдовжки 5—7 см. Молоді бруньки (майбутні пагони) яйцевидно-конічні, смолисті, густо вкриті бурими, спірально розміщеними, щільно притиснутими одна до одної, ланцетовидними, загостреними, бахромчастими лусочками, склеєними між собою смолою (мал. 120).

Сосна росте у чистих і мішаних лісах, звичайно на піщаних і супіщаних грунтах і на гірських кам'янистих схилах, на вапняковому грунті, по долинах річок.

Райони поширення — вся територія СРСР, за винятком степової частини півдня і Середньої Азії.

Основними районами збирання і заготівлі сировини сосни є Білорусія і частково Україна.

Для лікувальних цілей застосовують соснові бруньки.

Збирають соснові бруньки рано навесні, коли вони знаходяться у стадії набубнявіння, але ще не встигли розпуститися, а також узимку із зрубаних дерев. Під час збирання треба стежити за

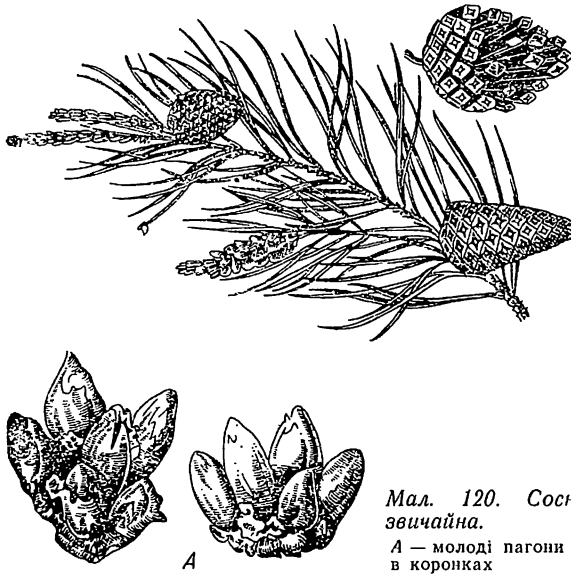

Мал. 120. Сосна звичайна.
А — молоді пагони в коронках

верхівками бруньок, де сходяться лусочки: вони мають бути щільно притиснутими (замкнутими). Якщо лусочки розійшлися або почали розходитися, бруньки брати не слід. Бруньки збирають, зрізуючи гострим ножем цілі коронки. Щоб зберегти зв'язок бруньок між собою, коронки знімають з частиною стебла завдовжки до 3 мм.

Бруньки сушать у затінку, в приміщенні, що добре провітрюється, розіклавши їх тонким шаром на підстилці.

Запах бруньок ароматний, смолистий, на смак вони гіркувато-смолисті.

Соснові бруньки містять смолу, ефірну олію, скипидар, крохмаль, гірку речовину пініцикрин, дубильні речовини, аскорбінову кислоту, мінеральні солі. У лікарській практиці використовують не тільки бруньки, а й багато різних продуктів, які одержують з сосни, а саме: скипидар, терпентинову олію, сосновий дьоготь, каніфоль, хвойну пасту тощо. Скипидар широко застосовують як подразний і відволікальний засіб.

Сік сосни — живиця — справляє на організм людини дезинфікуючу і загальнозміцнювальну дію.

Соснова хвоя виділяє леткі речовини — фітонциди, що вбивають мікроорганізми, зокрема мікобактерії туберкульозу. Тому хворим на туберкульоз корисне перебування в соснових лісах.

Сосну та її препарати використовують при ревматизмі, невралгії і в інгаляторах для дезинфекції при хворобах легень. Відвар соснових бруньок (шишок) ефективний як сечогінний і відхаркувальний засіб. Екстракти хвої вживають для лікувальних ванн, а з настоїв готують високоефективний протицинготний препарат.

Застосовують: 1) як відхаркувальний і дезинфікуючий засіб — настій або відвар 1 столової ложки бруньок, взятої на 1 склянку води, приймають по 1 столовій ложці через 2—3 год або п'ють настойку (є в аптеках); 2) для ванн беруть 3 склянки соснових шишок на 3 відра води; 3) у випадку невралгії, болю м'язів, ревматизму — сосновий скипидар у суміші з хлороформом і соняшниковою олією (по 1 столовій ложці) втирають у ділянку суглобів; 4) як загальнозміцнювальне — настій 4 склянок нарізаної хвої на $2^1/_4$ склянки холодної кип'яченої води (у темному місці протягом 2—3 днів) проціджують через марлю і п'ють по 1 склянці на день.

Соснові бруньки входять до складу грудного чаю № 6.

Лікарські приписи

Rp.: Gemmarum Pini 250,0
D. S. Для ванн

Rp.: Dec. gemmarum Pini 6,0—180,0
Succ. Glycyrrhizae 6,0
M. D. S. По 1 столовій ложці через кожні 2 год

Спориш — Polygonum aviculare L. Народні назви: птича гречка, гусятник, травка-муравка, конотоп, топтун, мурава-трава, свинське зілля, моріжок, куряча трава.

Родина гречкові — Polygonaceae.

Однорічна трав'яниста галузиста рослина. Стебло стелиться по землі, тонке, розгалужене. Листки дрібні — від овальної до вузьколанцетовидної форми. Квітки маленькі, білуваті, іноді з рожевим відтінком, розміщені у пазухах листків; оцвітина зеленувата. Після цвітіння стебла стають твердими. Плід — горішок (мал. 121).

Цвіте з кінця червня до жовтня.

Росте на шляхах, вигонах, у дворах, на стежках, засмічених місцях, біля жител, при річкових пісках, сухих пасовищах тощо.

Райони поширення — вся територія СРСР (один з найпоширеніших бур'янів).

Збирають і заготовляють спориш на Україні.

Для виготовлення ліків у науковій медицині використовують траву споришу.

Збирають усю траву (надземну частину рослини), коли спориш тільки починає цвісти, а стебла ще не встигли затверднути. Зрізують або обривають гілчасті, вкриті листям квітконосні стебла завдовжки близько 15—20 см.

Сушать на горищах, у чистих приміщеннях, що добре провітрюються, розіклавши тонким шаром. Висушена трава має терпкуватий смак.

Спориш відомий медицині давно. Ще Гіппократ і Фессал (його старший син і послідовник) використовували спориш як кровоспинний засіб при кровотечі різного характеру. Гален (II ст. н. е.) рекомендував його у випадку надмірних менструацій тощо.

У траві споришу є дубильні і гіркі речовини, смоли, віск, цукор, аскорбінова кислота, вітамін К, каротин, сліди ефірної олії, кремнієва кислота і флавоноват-глікозид авікулярин. Глікозид авікулярин має здатність підвищувати тонус гладеньких м'язів матки,

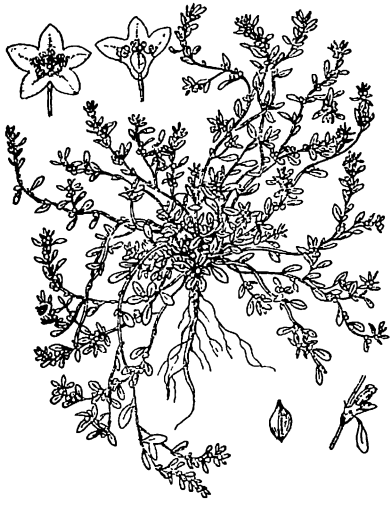

Мал. 121. Спориш

посилювати їх скорочення після пологів і тим самим зменшувати кровотечу. Крім того, авікулярин підвищує здатність крові до зсідання, внаслідок чого і виявляє кровоспинну дію.

У медичній практиці препарати споришу призначають як кровоспинний засіб, починаючи з 3—4-го дня після пологів, протягом 3—4 днів, поки не закінчиться скорочення розслабленої матки. Спориш у цьому випадку є замінником ріжків.

Спориш використовують як сечогінний і відхаркувальний засіб. Крім того, його застосовують: 1) у випадку надмірних менструацій — настій 1 столової ложки трави на 1 склянці окропу п'ють по $^1/_4$ чайної ложки 3—4 рази на день; 2) при бронхіті — настій 1 чайної ложки трави на 1 склянці окропу приймають по 2 столові ложки через 2—3 год; 3) у випадку кровотечі при геморої — настій 2—3 столових ложок трави на 1 склянці води п'ють по $^1/_2$ чайної ложки вранці і ввечері; 4) при каменях у нирках і сечовому міхурі — настій 1 столової ложки трави на 1 склянці води п'ють по 2 столові ложки 3 рази на день до їди; 5) при жовчнокам'яній і нирковокам'яній хворобі, хронічному запаленні сечового міхура і гепатохолециститах — відвар 3 столових ложок суміші споришу, звіробою, материнки, трави з коренем цикорію, чистотілу, березових бруньок, квіток безсмертника, ромашки, нагідок (по $^1/_2$ столової ложки) у 3 склянках окропу (варити 10—15 хв, настояти $^1/_2$ год) теплим пити по $^1/_2$ склянки 3 рази на день за годину до їди протягом 1—2 міс (М. І. Соломченко, 1962).

У народній медицині спориш використовують при випаданні геморойних шишок і прямої кишки. У цьому випадку ошпарену траву споришу прикладають до заднього проходу.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Polygoni avicularis 15,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Herbae Polygoni avicularis 100,0
D. S. 1 чайну ложку трави настояти на 1 склянці окропу і пити по 1 склянці 3 рази на день при бронхіті і трахеїті

Стеркулія платанолиста — Firmiana platanifolia Schott et Endl. (Sterculia platanifolia L.).

Родина стеркулієві — Sterculiaceae.

Субтропічне дерево з круглою кроною, нагадує платан або клен (до 15 м заввишки). Кора гладенька, буруватого або світло-жовтого кольору. Листки чергові, великі, завдовжки до 35 см, з три-п'ятирозсіченими загостреними лопатями. Квітки дрібні, зеленувато-жовті, зібрані у волотеві суцвіття розміром до 35 см. Плоди лопаються до визрівання насіння, насіння їстівне, приємне на смак.

Райони природного поширення — Індокитай, південь Китаю, Японія, Тайвань, Філіппіни.

До нашої країни стеркулію завезено в 1814 р., і тепер вона поширена як декоративне дерево на Чорноморському узбережжі Кавказу, Криму, а також у Туркменії, Узбекистані і Таджикистані.

Для лікувальних цілей збирають листя на початку цвітіння.

Листя стеркулії містить ефірну олію (0,075%), органічні кислоти (2,5%), смоли (4,85%), сліди алкалоїдів, у її насінні виявлено кофеїн, теобромін, органічні кислоти (0,4%), жирну олію (26%).

Настойку стеркулії одержують внаслідок настоювання протягом 1 тижня подрібненого листя рослини на 70% спирті у співвідношенні 1 : 5. Призначають препарат для підвищення тонусу при фізичній і розумовій втомі, перевтомі, астенічному стані, після виснажливих хвороб. Не рекомендується приймати його на ніч. Вживають по 20—25 крапель настойки стеркулії 2 рази на день.

Лікарський припис

Rp.: T-rae Sterculiae 25,0 ml
D. S. По 20—25 крапель 2 рази на день

Суниці лісові — Fragaria vesca L. Народні назви: суниці, червоні ягоди, суничка, землянка, полуничник.

Родина розові — Rosaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина з косим кореневищем і довгими пагонами (батогами), що вкорінюються у вузлах. Стебла прямі, заввишки до 20 см у суцвітті. Листки трійчасті, на довгих опушених черешках, з яйцевидними або ромбічними листочками. Квітки білі, в щитковидному суцвітті. Плоди — горішкоподібні сім'янки на яйцевидному яскраво-червоному, соковитому, розрослому квітколожі (мал. 122).

Цвіте з другої половини квітня до кінця червня. Плоди достигають у червні-липні.

Росте в негустих лісах і між чагарниками, на сухих луках і трав'янистих схилах, на перелогах.

Поширена у лісовій і лісостеповій зонах майже на всій території СРСР.

Основні райони заготівлі — Білорусія і центральні області північної частини степової зони України, але можна збирати по всій території СРСР.

Для виготовлення ліків використовують плоди (ягоди) і окремо листя.

Збирають стиглі ягоди і листя в червні-липні.

Сушать негайно після збирання (техніку збирання і сушіння див. с. 5).

Ягоди суниць містять аскорбінову кислоту (20—50%), каротин (0,005 г/л), сліди тіаміну і ряд органічних кислот, що легко

Мал. 122. Суниці лісові

засвоюються (яблучну, лимонну, саліцилову тощо), цукор, ефірну олію, дубильні речовини та ін.

Настій плодів і листя суниць використовують у народній медицині як потогінні і сечогінні засоби у випадку простудних захворювань, а також при недокрів'ї і проносі у дітей.

В експериментах настій листків суниці спричинює незначне зниження артеріального тиску і посилює роботу серця.

Застосовують: 1) при недокрів'ї і слабкому фізичному розвитку дітей — їсти якомога більше свіжих ягід або пити суничний сік по 4—8 ложок на день, вживати свіжі ягоди з молоком, вершками, сметаною, цукром, пити ягідний чай (з 1 столової ложки ягід, взятої на 1 склянку окропу) по 3 склянки на день (можна додавати до заварки чаю порізане висушене листя суниці); 2) у випадку подагри — настій 1 столової ложки сухого подрібненого листя суниці на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—5 разів на день або 1 столової ложки сухих ягід на 1 склянці води (чаю) п'ють щодня по 3 склянки.

Суницю добре переносить організм людини. Вона має чудові смакові якості. Ягоди суниці корисно їсти свіжими сирими і висушеними.

Лікарський припис

Rp.: Fruct. Fragariae 200,0
D. S. 2 столові ложки заварити в 1 склянці води і приймати по $^1/_2$ склянки вранці й увечері

Сухоцвіт багновий — Gnaphalium uliginosum L. Народні назви: сушениця російська, сушениця болотяна, жаб'яча трава, сухоцвіт драговинний.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Однорічна трав'яниста рослина, шерстисто-сіроповстяна, з тонким невеликим коренем. Стебло заввишки 10—30 см, від основи розпростертогілчасте. Листки чергові дрібні, лінійно-довгасті, тупуваті, до основи звужені в черешок. Квітки дуже дрібні, світло-жовті, зібрані в кошики пучками на верхівках гілок і оточені верхніми листками, що променисто розходяться (мал. 123).

Цвіте з червня до серпня.

Росте по багнистих і вологих місцях, по берегах озер і річок, на заливних луках, у канавах, як бур'ян у степових районах, на полях і городах серед картоплі і т. д. (особливо у великій кількості в дощові роки).

Райони поширення — лісова і лісостепова зони середньої смуги Європейської частини СРСР і Сибіру, крім південних районів.

Збирають і заготовляють у Білорусії, Ленінградській, Московській, Рязанській областях і Сибіру. Можна збирати і в інших областях середньої смуги Європейської частини СРСР.

Для виготовлення ліків використовують траву сухоцвіту драговинного.

Мал. 123. Сухоцвіт багновий

Збирають у період цвітіння (в липні-вересні). Траву вириває із коренем, обтрушують від землі і пилу, що осів на листі, і сушать. Схожі види — сухоцвіт жовтувато-білий, сухоцвіт лісовий і жабник польовий — збирати не слід.

Рослину сушать на вільному повітрі, на горищах, розіклавши на підстилці. Висушена трава при стисканні шурхотить.

Сухоцвіт багновий містить алкалоїдоподібні речовини, фітостерини і каротин (до 0,55 г/л), аскорбінову кислоту, провітамін ретинолу, ефірну олію, дубильні смоли (до 4%), красильні смоли (до 16%), жирні та інші речовини.

У народній медицині сухоцвіт багновий здавна застосовують як ранозагоювальний, судинорозширювальний засіб.

Експериментальними і клінічними спостереженнями останнього часу доведено, що настій трави сухоцвіту багнового розширює периферичні судини, знижує артеріальний тиск і уповільнює ритм серця. Крім того, у більшості осіб, хворих на виразкову хворобу, він поліпшує загальне самопочуття, тамує біль. Внаслідок його вживання у хворого збільшується маса тіла.

Застосовують: при гіпертонічній хворобі (для зниження артеріального тиску) і безсонні — настій 1 столової ложки трави сухоцвіту драговинного на 1 склянці окропу п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день до їди; спиртову настойку рослини приймають по $^1/_2$ чайної ложки 3 рази на день до їди.

У перші тижні лікування сухоцвітом багновим поліпшується загальне самопочуття і знижується артеріальний тиск. Щоб прискорити ефект, одночасно з вживанням настою роблять ножні ванни з трави сухоцвіту. Для ножних ванн беруть $^1/_2$ склянки висушеної трави на одне відро води. Тривалість приймання ванн — 30 хв при температурі 35—37° С.

Для лікування виразок, ран, опіків тощо в народній медицині застосовують мазь з трави сухоцвіту багнового. Мазь готують з 2 чайних ложок подрібненої трави рослини, які змішують з 1/4 склянки коров'ячого масла. Нею змазують уражені місця, а також застосовують її для тампонів і пов'язок.

Лікарські приписи

℞.: Ol. Gnaphalii uliginosi 30,0
D. S. Змазувати обпечені місця

Rp.: T-rae Gnaphalii uliginosi 50,0 ml
D. S. По 40—50 крапель на чарку води 3 рази на день

Rp.: Ung. Gnaphalii uliginosi 10% — 30,0
D. S. Змазувати рани

Rp.: Inf. herbae Gnaphalii uliginosi 10,0—180,0 ml
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день при гіпертонічній і виразковій хворобах

Rp.: Extr. Gnaphalii uliginosi 30,0
D. S. Змазувати рани

Rp.: Herbae Gnaphalii uliginosi 200,0
D. S. 1 столову ложку подрібненої трави залити 1 склянкою води, настояти 20 хв, процідити і приймати по 2 столові ложки 3 рази на день

Сферофіза солонцева — Sphaerophysa salsula (Pall) DC.
Родина бобові — Fabaceae (Leguminosae).

Багаторічна трав'яниста рослина. Стебла заввишки 30—90 см, з прямими, вкритими вгорі, притиснутими волосками. Листки непарнопірчасті (6—10 пар довгасто-овальних листочків), зверху вимчасті. Квітки червоні, їх багато, зібрані у верхівкові китиці. Плоди — здуті боби, майже кулясті, з округло-бруньковидним насінням (мал. 124).

Цвіте в травні-липні.

Росте на різних грунтах: у пустелі, напівпустелі, в степах, на лісових і солонцюватих грунтах, на горбистих і засолених пісках, у заплавах річок і по ариках, часто разом з солодкою, в саксаульниках, як бур'ян на бавовникових плантаціях і полях люцерни.

Райони поширення — Середня Азія (від Аральського моря до верхів'я ріки Іртиша), Східне Закавказзя; зрідка росте в південній частині Сибіру.

Основні райони збирання і заготівлі — Казахстан, головним чином у районах Чимкентської області.

Для виготовлення ліків використовують траву.

Збирають траву під час цвітіння або незабаром після відцвітання рослини, зрізуючи всю її надземну частину.

Сушать на вільному повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється.

Сферофіза солонцева містить алкалоїд сферофізин. Промисловість випускає її препарат — бензойнокислу сіль,— що поступово знижує артеріальний тиск, посилює пологові перейми, скорочує м'язи матки в післяпологовий період.

Вся рослина отруйна.

Сферофізу солонцеву вживають при гіпертонічній хворобі, а також застосовують в акушерській практиці у випадку слабкої пологової діяльності і кровотечі після пологів.

В аптеках є препарат сферофізину бензоат у таблетках, який призначається лікарем.

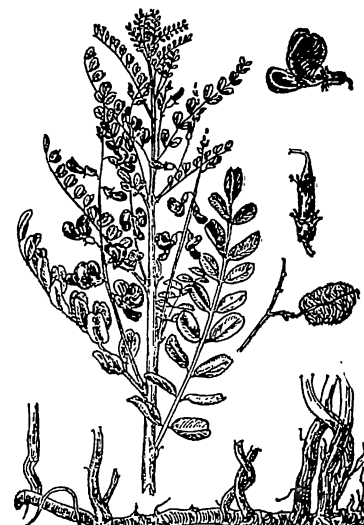

Мал. 124. Сферофіза солонцева

Лікарські приписи

Rp.: Sphaerophysini benzoatis 0,03
Sacchari 0,3
M. f. pulv. D. t. d. N. 12
S. По 1 порошку 3 рази на день

Rp.: Sol. Sphaerophysini benzoatis 1% — 1,0 ml
D. t. d. N. 12 in amp.
S. Для ін'єкцій у м'язи по 1 мл

Термопсис ланцетовидний — Thermopsis lanceolata R. Br. Народні назви: мишатник, п'яна трава.

Родина бобові — Fabaceae (Legumіnosae).

Багаторічна дуже отруйна рослина з неприємним мишачим запахом. Кореневище тонке, довге, розгалужене, стебло пряме або гілчасте, вкрите білуватими притиснутими і віддаленими волосками. Листки сірувато-зелені, довгасті, на верхівках загострені, зверху голі, знизу притиснуто-волохаті, з двома великими ланцетовидними прилистками. Квітки жовті, метеликовидні, великі, зібрані у верхівкову китицю. Віночок п'ятипелюстковий. Плід — довгасто-лінійний біб. Насіння зеленувато-чорне, блискуче, кулясто-яйцевидне (мал. 125).

Цвіте у червні-липні, плоди достигають у вересні.

Росте на сируватих луках, положистих схилах, низинних солонцюватих місцях, у степах, по долинах, часто зустрічається як бур'ян у посівах.

Мал. 125. Термопсис ланцетовидний

Райони поширення — степи Забайкалля, Західний і Східний Сибір, Казахська РСР, Киргизька РСР, Заволжя, Далекий Схід, Башкирська АРСР; трапляється на Кавказі.

Основні райони збирання і заготівлі — Казахська РСР, Киргизька РСР, Східний Сибір, Оренбурзька область і Башкирська АРСР.

Для виготовлення ліків використовують траву і стигле насіння.

Збирають надземну частину рослини, зрізуючи стебло з листям і квітками на початку і під час цвітіння (у червні-липні), підрізуючи її на 3—4 см вище кореневої шийки.

Насіння заготовляють у вересні-жовтні. В цей час боби досить сухі і легко обламуються. Зібрані боби обмолочують, провіюють на віялці або на вітрі, очищаючи від уламків їх та інших домішок.

Сушать зразу після збирання в приміщенні, що добре провітрюється, під накриттям або на горищах під залізним дахом. Виконуючи всі операції (збирання, сушіння і т. ін.) з сировиною термопсису, треба дотримувати обережності, бо рослина дуже отруйна. Запах сухої трави слабкий, насіння не має запаху.

Термопсис містить алкалоїди термопсин, цитизин, пахікарпін, метилцитизин, анагірин, а також сапоніни, ефірну олію, цукор, слиз і в'яжучі речовини.

Вперше траву термопсису вивчив у 1931 р. М. М. Варлаков, який відкрив її відхаркувальну дію. Відвар трави термопсису заміняє імпортну сенегу.

У народній медицині настій термопсису використовують при бронхіті, грипі і як протиглисний засіб. Алкалоїд цитизин, який є в рослині, збуджує дихальний центр сильніше від лобеліну.

Застосовують: як відхаркувальний засіб — настій $^1/_4$ чайної ложки трави на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; сухий екстракт у порошках і таблетках (по 0,05), що продається в аптеках,— приймають по 1—2 порошки (таблетки) 2—3 рази на день.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Thermopsidis 0,6—180,0
D. S. По 1 столовій ложці 5—6 разів на день як відхаркувальний засіб

Rp.: Tabul. contrae tussim N. 10
D. S. По 1 таблетці на прийом

Rp.: Extr. Thermopsidis sicci 0,01
D. t. d. N. 10 in tabul.
S. По 1 таблетці 3—4 рази на день

Тополя чорна — Populus nigra L. Народні назви: осокор, сокорина, чорнотополя.

Родина вербові — Salicaceae.

Дерево заввишки 18—30 м з розлогою кроною, корені дерев'янисті, що глибоко проникають у землю. Кора товста, темно-сіра, потріскана. Кора гілок попелясто-сіра, листки довго-черешкові, майже трикутні, загострені, гладенькі, лискучі, зелені. Бруньки довгасто-яйцевидні, загострені, лускаті, смолистолипкі, з ароматним запахом. Квітки дрібні з приквітками, одностатеві, зібрані в довгі циліндричні дугоподібні суцвіття — сережки (мал. 126). Рослина дводомна.

Цвіте у квітні-травні до розпускання листя.

Росте у лісах, на луках й у вологих місцях, по берегах річок, на заливних долинах і піщаних мілинах. Розводять у садах і парках.

Мал. 126. Тополя чорна

Райони поширення — Європейська частина СРСР, Кавказ, Середня Азія і Сибір (до Алтайського краю).

Для виготовлення ліків використовують тополині бруньки.

Заготовляють бруньки на початку цвітіння дерева (у березні-травні). Збирають вручну, зрізаючи садовими ножицями гілки або відламуючи бруньки від гілок. Бруньки беруть ледь набубнявілі, що ще не розпустилися, смолисті, клейкі.

Зібрані бруньки прив'ялюють на вільному повітрі, у приміщеннях, що добре провітрюються, на горищах під залізним дахом і досушують на сонці, розкладаючи тонким шаром на підстилці, періодично перемішуючи. Висушені бруньки гіркуваті на смак. Запах мають своєрідний, смолисто-бальзамічний.

У бруньках тополі є до 0,7% ефірної олії, яблучна і галова кислоти, глікозиди (популін і саліцин), значна кількість смолистих речовин, які виявляють протизапальну, протимікробну, болетамувальну і кровоспинну дію. На цих властивостях грунтується застосування препаратів з тополиних бруньок (чорної тополі) у хірургії для лікування ран, порізів, виразок, забитих місць. З цією метою використовують екстракт або спиртову настойку бруньок тополі, якими змазують хворі ділянки або за допомогою яких готують на ці ділянки пов'язки і примочки. З тополиних бруньок можна виготовити також і мазь, що є пом'якшувальним, знеболювальним і охолодним засобом при лікуванні ран.

Застосовують: як протиревматичний засіб — настій 1 столової ложки тополиних бруньок на 1 склянці води і спиртову настойку п'ють по 15—20 крапель 2—3 рази на день.

Лікарські приписи

Rp.: T-rae Populi nigrae 20,0 ml
D. S. По 20 крапель 3 рази на день

Rp.: Inf. Populi nigrae 20,0—200,0 ml
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Унгернія Віктора — Ungernia Victoris Vved.

Родина амарилісові — Amaryllidaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина з крупними цибулинами (4—7 см в діаметрі) на вертикальному кореневищі. Листки прикореневі, по 7—10 у дворядній розетці, лінійні, соковиті, до 25 см завдовжки, 1—2 см завширшки. Листя виростає тільки навесні, потім в'яне. Квіткові стрілки з'являються у серпні і несуть дво-одинадцятиквітковий зонтик. Квітка дещо неправильної форми, з 6 вузьколанцетними довгими лопатями, жовто-рожева. Рослина ендемічна, зустрічається в горах Таджикистану й Узбекистану на висоті 800—2500 м. Вид занесений на сторінки «Червоної книги» СРСР.

У листі і цибулинах унгернії виявлено галантамін, галантин і лікорин. Вміст суми алкалоїдів у коренях становить 2,25%, у листі — 0,33—1%, у цибулинах — 0,8—0,9%. У листі міститься до 0,2% галантаміну, тому його заготовляють для промислового одержання цього препарату.

Лікорин добувають і з інших видів рослин: з листя унгернії трикульової (Ungernia trisphaera Bge.), у якому до 0,6% алкалоїду, з листя і цибулин унгернії Севєрцева (Ungernia Severizovii (Rdl.) B. Fedtsch.), де відповідно міститься 0,45 і 0,38% лікорину. Унгернія Севєрцева з червоними квітками поширена у південних районах Казахстану і в Ташкентській області.

Унгернія трикульова вирізняється рожевими квітками і дуже великими цибулинами (до 12 см у діаметрі). Росте у гірських районах Туркменії.

У медичній практиці застосовують препарат рослини — галантаміну гідробромід — при міастенії, прогресивній м'язовій дистрофії, розладі руху і чутливості внаслідок невриту, поліневриту та радикуліту, при залишкових явищах порушення мозкового кровообігу, психогенній і спінальній імпотенції. Значну ефективність галантамін виявляє у період відновлення функції після гострого поліомієліту і при дитячих церебральних паралічах (М. Д. Машковський, 1977).

Галантамін прискорює поліпшення рухових процесів і загального стану хворих, особливо у комплексі з іншими заходами — лікувальною гімнастикою, масажем та ін.

Препарат також призначають при атонії кишечника і сечового міхура. З цією метою 0,5—1% розчин галантаміну вводять під шкіру по 0,25—1 мл 1—2 рази на день протягом 10—30 днів. У разі потреби курс лікування повторюють.

При отруєнні протидеполяризуючими курареподібними засобами галантамін слід вводити внутрішньовенно по 15—25 мг.

Галантаміну гідробромід хворі переносять добре. Лише при застосуванні надмірних доз і в разі підвищеної індивідуальної чутливості організму до нього спостерігається слинотеча, запаморо-

чення, брадикардія тощо. У цих випадках потрібно зменшити дозу або ввести атропін.

За даними фармакологічних і клінічних досліджень, лікорину гідрохлорид має відхаркувальні і бронхорозширювальні властивості. Тому його вживають при запаленні легень, бронхоектатичній хворобі, тяжкій формі бронхіту — по 1 таблетці 3—4 рази на день.

Лікарські приписи

Rp.: Sol. Galanthamini hydrobromidi 1% — 1,0 ml
D. t. d. N. 10 in amp.
S. По 0,5 мл під шкіру 1—2 рази на день дорослому

Rp.: Lycorini hydrochloridi 0,0002
D. t. d. N. 50 in tabul.
S. По 1 таблетці 3—4 рази на день

Фенхель звичайний — Foeniculum vulgare Mill. Народні назви: волоський кріп, солодкий кріп.

Родина селерові (зонтичні) — Apiaceae (Umbelliferae).

Дворічна або багаторічна трав'яниста рослина. Стебло циліндричне, розгалужене, заввишки 1—2 м. Листки чергові, піхвові; нижні — черешкові, багаторазово пірчасторозсічені на вузенькі лінійні часточки, верхні — майже сидячі. Суцвіття — складні зонтики на кінцях стебла і гілок. Квітки дрібні, віночок жовтий. Плоди — циліндричні, зеленувато-бурі двосім'янки завдовжки до 8 мм. Після достигання вони легко розпадаються на 2 півплодики, кожний з яких має 5 ребер: 3 — на опуклому боці і 2 — по боках, між якими помітно ефірноолійні канальці (мал. 127).

Мал. 127. Фенхель звичайний

Цвіте у липні-серпні. Плоди достигають у вересні.

У дикому стані росте в обмежених районах, головним чином культивується.

Райони поширення — у дикому стані зустрічається в Криму і на Кавказі. Розводять його головним чином на полях України (у Хмельницькій області), у Краснодарському краї, Білорусії, в місцях з вологим,

але досить теплим кліматом, особливо на вапнистих грунтах, на відкритих площах.

Для лікувальних цілей застосовують плоди (цілі або ті, що розпалися на окремі сім'янки), а також ефірну олію, яку добувають з плодів.

Плоди фенхелю збирають тоді, коли вони стають твердими і набувають зеленувато-буруватого забарвлення.

Сушать у тіні при доброму провітрюванні і частому перелопачуванні.

Висушене насіння на смак солодкувате, пряне, запах має своєрідний, приємний, ароматний.

Плоди фенхелю містять 4—6,5% ефірної олії, у якій виявлено до 50—60% активної сполуки (анетолу), сліди анісового альдегіду й анісової кислоти, різні терпени, пінен, камфен, феландрен та інші речовини.

У давні часи в Китаї, Єгипті, Греції, Римі лікарі (Гіппократ, Гален, Діоскорід та ін.) призначали фенхель як вітрогінний і відхаркувальний засіб.

У народній медицині плоди фенхелю використовують як сечогінний і відхаркувальний засіб, а також для поліпшення травлення, при нирково- та жовчнокам'яній хворобах.

Застосовують: як відхаркувальний, вітрогінний і сечогінний засіб — ефірну олію з плодів фенхелю вживають по 5 крапель 2—3 рази на день; кропову воду (можна дістати в аптеках) п'ють по 1 чайній ложці 2—3 рази на день як проносне; лакричний порошок, до складу якого входить фенхель, приймають по $^1/_2$ чайної ложки на $^1/_4$ склянки води; як відхаркувальний засіб — грудний еліксир приймають по 10—15 крапель.

Поряд з фенхелем з лікувальною метою застосовують плоди городнього кропу.

Плоди фенхелю входять до складу чаїв: вітрогінних № 1, 2, 3, 4, проносного № 3, заспокійливого № 2, 3, а також лакричного протигеморойдального порошку.

Лікарські приписи

Rp.: Aq. Foeniculi 50,0 ml
D. S. По $^1/_2$ чайної ложки 3 рази на день при метеоризмі

Rp.: Inf. fruct. Foeniculi 10,0—200,0
D. S. По 1 столовій ложці 3—4 рази на день як відхаркувальне

Rp.: Ol. Foeniculi 25,0
D. S. Приймати по 5—10 крапель

Фіалка мінлива — Viola ambiqua Waldst. et Kit.

Родина фіалкові — Violaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище повзуче. Листки округло-яйцевидні, бруньковидні. Квітки запашні, зібрані в пучки, синьо-фіолетові, сидять на довгих квітконіжках (мал. 128).

Цвіте в квітні-травні.

Росте на лісових галявинах, у чагарниках, на парових полях, у садах і парках. Культивується як декоративна рослина.

Райони поширення — Україна, Кавказ та інші південні і середні райони Європейської частини СРСР.

Рослина має багато різновидів і форм.

Збирають у червні-серпні всю рослину разом з корінцями і кореневищами.

Сушать у приміщенні, що добре провітрюється.

У гомеопатії застосовують при кашлі і суглобовому ревматизмі.

Містить алкалоїд віолін, сапонін і саліцилову кислоту.

Застосовують: 1) як відхаркувальний засіб — відвар або настій 1 столової ложки подрібненого кореня мінливої фіалки на 1 склянці води приймають по 1 столовій ложці 5—6 разів на день; 2) як засіб, що заспокоює нервову систему,— настій 1 чайної ложки на 1 склянці води приймають по 1 столовій ложці 3 рази на день.

Мал. 128. Фіалка мінлива

Лікарський припис

Rp.: Inf. rad. Viola eambiguae 20,0—180,0 ml
D. S. По 1 столовій ложці 5 разів на день
(як відхаркувальний засіб)

Фіалка триколірна — Viola tricolor L. Народні назви: зозулині черевички, сокирки, трицвітка, дзвіночки, братики трибарвні, брат-і-сестра.

Родина фіалкові — Violaceae.

Одно-дворічна трав'яниста рослина з прямим або трохи піднятим стеблом. Стебло гілчасте, заввишки 10—40 см, тригранне, вкрите короткими волосками, всередині порожнисте. Листки чергові, довгасто-яйцевидні, суцільні, по краях крупнозарубчасті, нижні округло-серцевидні, з довгими корінцями, верхні довгастоланцетовидні, на коротких черешках. Квітки великі, поодинокі, сидять на тричотиригранних довгих квітконіжках; пелюстки різнобарвні: верхні — фіолетові, середні — сині або світло-фіолетові, нижня пелюстка жовта з фіолетовими смужками, нижня і дві бічні пелюстки біля основи з волосками. Прилистки крупні, пірчастороздільні, по 2 при кожному листку. Плід — тристулкова коробочка. Зустрічається близький вид, який також збирають,— польова фіалка (V. arvensis

Murray). Росте вона як бур'ян на полях. Квітки у неї дрібніші від чашечок. Всі пелюстки світло-жовті. Верхня трохи блідіша.

Цвіте з квітня до осені.

Обидва види фіалок ростуть на жирному грунті на луках, у канавах, на лісових полянах, парових полях, у посівах, на пагорбах, у лісовій зоні СРСР. Розводять у садках.

Райони поширення — Європейська частина СРСР, Кавказ і Західний Сибір.

Основні райони збирання і заготівлі — Україна, Білорусія. Можна організувати збирання і в інших районах.

Для виготовлення ліків використовують траву фіалки триколірної, іноді й корені.

Траву заготовляють під час цвітіння (у травні-липні), підрізуючи всю рослину на відстані кількох сантиметрів від землі. Нижні товсті стебла і корені відкидають. Слід збирати окремо кожний із зазначених видів фіалки. Корені викопують восени після цвітіння. Зібрані корені кип'ятять і розрізують вздовж.

Сушать траву на вільному повітрі, під накриттям, у приміщенні, що добре провітрюється, на горищах, розіклавши на підстилці. Корені сушать на залізних листах у ледь теплій печі. При стискуванні висушена трава шурхотить.

У траві триколірної фіалки є слиз, саліцилова кислота, сіль виннокам'яної кислоти, барвник, гірка речовина, цукор, каротин, аскорбінова кислота, сапоніни, рутин, віолакверцитрин, віоланін.

Як ліки фіалку використовували ще в старовину.

В народній медицині відвар рослини вживають у середину і зовнішньо (для ванн при золотусі у дітей).

Застосовують: 1) як відхаркувальний засіб у випадку гострих бронхітів — настій 1 столової ложки трави на 1 склянці окропу п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; 2) при екземі, лишаях (псоріазі) і дерматитах — настій 2 чайних ложок трави триколірної фіалки на 1 склянці води п'ють по 2 столові ложки 3 рази на день; настій суміші трави фіалки і трави золототисячника вживають по 2 столові ложки 3 рази на день; настій 1 столової ложки суміші стебел пасльону солодкого, листя копитняка європейського, трави багна (по 1 столовій ложці) на 1 склянці води п'ють по 2 столові ложки 5—6 разів на день.

Трава фіалки триколірної входить до складу чаю від золотухи (аверин-чаю).

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Violae tricol. 20,0—180,0 ml
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Herbae Violae tricol. 100,0
D. S. Заварити як чай в 1 склянці води і пити по 1 столовій ложці 3 рази на день

Хвощ польовий — Equisetum arvense L. Народні назви: сосонка польова, ялинка, пестівник, хвойка, веретенце.

Родина хвощові — Equisetaceae.

Багаторічна спорова трав'яниста рослина заввишки до 50 см з розгалуженим кореневищем, що глибоко (до 1,5 м) проростає в

грунт. Рано навесні з'являються невисокі (7—25 см), блідо-бурі без гілок, соковиті спороносні стебла з 8 зубчастими піхвами, що несуть овально-циліндричні колоски, які складаються з щитковидних споролистків, спорангіїв із спорами. Пізніше розвиваються безплідні зелені, трохи тонші галузисті стебла заввишки до 60 см з циліндричними піхвами, що мають 8—10 чорних зубців з білою облямівкою. Гілки чотиригранні, з чотиризубчастими піхвами, розташовані кільцем на вузлах стебла. Рослина жорстка і шорстка (мал. 129).

Спори з'являються у квітні-травні.

Росте в лісових районах, у чагарниках і вздовж борів, у посівах і на парових полях, на схилах ярів і по берегах річок, на узліссях.

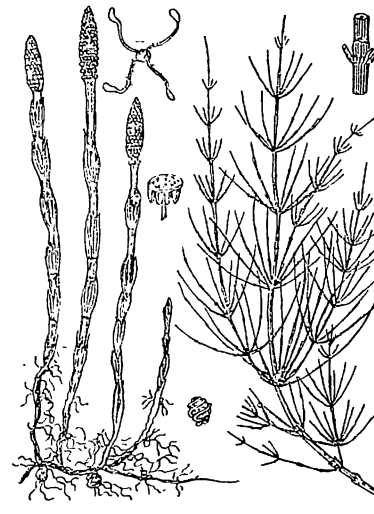

Мал. 129. Хвощ польовий

Райони поширення — скрізь в СРСР, крім пустель Середньої Азії.

Основні райони збирання і заготівлі — Україна, особливо райони Полісся (Ровенська, Житомирська, Волинська, Київська, Чернігівська, Сумська області) і лісостепу (Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Харківська області) і Білорусія. Можна організувати заготівлю і в інших місцях, зокрема на Кавказі, в Сибіру і в Середній Азії.

Для лікувальних цілей застосовують траву (літні пагони).

Збирають літні безплідні пагони хвоща все літо (у червні-серпні). Підрізують надземну частину рослини біля самої основи і швидко сушать. Інші види хвоща, в тому числі ті, що ростуть у вологих місцях, збирати не слід.

Сушать на вільному повітрі (на вітрі), у приміщенні, що добре провітрюється, і на горищах. Висушену траву зв'язують у пучки. Висушені літні пагони хвоща на смак трохи кислуваті, запаху не мають.

У траві польового хвоща є до 25% кремнієвої кислоти, щавелева, яблучна, акотинова кислоти, дубильні речовини, сапоніни, гіркі речовини, вуглеводи, смола, каротин, аскорбінова кислота і алкалоїди (еквізетин та нікотин).

У старовину польовий хвощ славився як чудовий кровоспинний засіб. Пізніше (в XVI ст.) відзначали його діуретичну і протидизентерійну дію (Агрікола).

Застосовують: як сечогінний засіб — відвар 2 столових ложок подрібненої трави хвоща в 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день або вживають рідкий екстракт рослини по 30—40 крапель 4—6 разів на день.

Трава польового хвоща входить до складу сечогінних чаїв № 3 і 9.

Лікарські приписи

Rp.: Herbae Equiseti arvensis 100,0
D. S. 4 чайні ложки на 2 склянки гарячої води настояти і випити протягом дня

Rp.: Inf. herbae Equiseti 20,0—200,0
D. S. По 1/4 склянки 3—4 рази на день

Rp.: Extr. Equiseti arvensis fluidi 50,0
D. S. По 1 чайній ложці 3 рази на день

Хміль звичайний — Humulus lupulus L. Народні назви: хміль, гіркач, хмелеві шишки.

Родина коноплеві — Cannabinaceae.

Багаторічна трав'яниста витка дводомна рослина. Стебло витке, завдовжки 5—18 м, звичайно шестигранне, всередині порожнисте, по ребрах усаджене шипиками. Взимку стебло відмирає. Листки довгочерешкові, три-п'ятилопатеві, супротивні або яйцевидні, здебільшого загострені, при основі краї лопатей зарубчасті, серцевидні, крупнопилчасті, гострошорсткі, квітки жовтувато-зелені, одностатеві, тичинкові. Квітки мають 5 листочків обгортки, що не зрослися, і 5 тичинок, зібраних у неправильні волоті. Маточкові квітки (що утворюють густі колоски) вкриті обгорткою з листків, які після достигання утворюють світло-буру шишку біля основи лускатих листків обгортки маточкових квіток, головним чином з внутрішнього боку, розміщені численні крупні жовті смолисті залозки. Плід — широкояйцевидний горішок (мал. 130).

Мал. 130. Хміль звичайний

Цвіте з червня до середини серпня. Плодоносить у серпні-вересні.

Росте у дикому стані на лісових галявинах, у заплавах річок, що заросли чагарниками, над урвищами і в долинах. Культивують у західних областях України. Широко розводять на городах України.

Райони поширення — вся територія СРСР, крім Крайньої Півночі і південної степової зони.

Для лікувальних цілей застосовують стиглі шишки хмелю, які збирають за ясної погоди з початку серпня. Золотаво-зелений колір шишок свідчить про їх недостиглість, а

жовтувато-бурий — про перестиглість. Запах шишок характерний, при стискуванні вони пружинять. Шишки хмелю наповнені жовтим порошком — лупуліном. Зривають їх руками, кожну окремо, разом з квітконіжками. Шишки без квітконіжок під час сушіння обсипаються.

Сушать шишки негайно після збирання під відкритим небом або в закритих приміщеннях, що добре провітрюються, розкладаючи тонким шаром. Правильно висушені шишки зберігають природний колір, аромат і пружність.

Шишки хмелю містять лупулін, хмеледубильну кислоту, камедь, триметиламін, алкалоїд хумулін, а також ефірну олію, смолу, віск, гірку речовину, жовтий пігмент, золу, валеріанову кислоту, аскорбінову кислоту (у свіжому листі — 0,15%) та ін.

Загальну заспокійливу і деяку болстамувальну дію хмелю доведено науково (при безсонні, нервовій перевтомі, болісних позивах до сечовипускання і статевому збудженні).

Застосовують: як засіб, що заспокоює нервову систему,— настій 1 столової ложки хмелю на 1 склянці окропу п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день або вживають його препарат лупулін, який призначається лікарем по 0,2 г в 1 порошку 2—3 рази на день.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. fruct. Lupulis 20,0—200,0 ml
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Lupulini 0,5
D. t. d. N. 12 in chartacerata
S. По 1 порошку 3 рази на день

Цибуля ріпчаста — Allium cepa L. Народні назви: цибуля городня, луковиця, бутун, лучина.

Родина лілійні — Liliaceae.

Багаторічна цибулинна рослина заввишки 60—100 см. Цибулина приплюснуто-куляста, з жовто-бурими, червонуватими або фіолетовими оболонками. Стебло товсте, нижче середини здуте, порожнисте, біля основи має 4—9 листків. Листки довгоциліндричні, прямі, загострені, порожнисті, піхвові. Квітки білі, на довгих квітконіжках, зібрані в кулястий багатоквітковий густий зонтик. Плід — майже куляста коробочка (мал. 131).

Цвіте у червні-серпні.

Вирощують на городах.

Райони поширення — культивується на всій території СРСР. Батьківщиною рослини є Південно-Західна Азія.

Для лікувальних цілей використовують цибулини.

Вся рослина і особливо цибулина містить часникову ефірну олію із значною кількістю сірки у вигляді сполуки, що називається дисульфідом. Крім того, у цибулі є флавоноїди (кверцетин, яблучна і лимонна кислоти), вітаміни (аскорбінова кислота, ретинол, рибофлавін), сліди йоду тощо. Цибуля як корисна поживна і лікувальна рослина відома з давніх часів. Її рекомендували ще Гіппократ, Діоскорід, Пліній та інші давні лікарі при найрізноманітніших захворюваннях.

Мал. 131. Цибуля ріпчаста

У народній медицині різних країн, особливо східних, цибулю застосовували здавна як сечогінний, протицинготний і ранозагоювальний засіб.

Після відкриття проф. Б. П. Токіним фітонцидів — антибіотиків вищих рослин (1932 р.) — було виявлено значну бактерицидну дію цибулі.

На основі експериментальних досліджень М. С. Харченко (1958) запропонував два препарати з цибулі ріпчастої: алілчеп (спиртова витяжка з цибулі) і алілгліцер (витяжка з цибулі з гліцерином).

Цибуля — традиційний домашній засіб зниження артеріального тиску. В 1979 р. цю її властивість було науково підтверджено: в екстрактах цибулі дослідники університету штату Техас виявили простагландин А, який знижує артеріальний тиск.

Цибулю використовують у вигляді кашки, одержаної внаслідок розтирання на тертці, і соку. Пару цибулиної кашки вдихають протягом 2—3 хв при нежитю, грипі, ангіні, бронхіті; тампони з кашкою цибулі накладають на рани.

Застосовують препарати цибулі: 1) алілчеп, який призначають при атонії кишок, коліті, у випадку схильності до запорів (підвищує перистальтику кишок, посилює тонус і секрецію травного каналу),— п'ють по 25—30 крапель на чарку води за $^1/_2$ год перед їдою; 2) алілгліцер — вводять у піхву марлеві тампони, змочені препаратом при трихомонадних захворюваннях у жінок. Лікування провадять під наглядом лікаря.

Лікарські приписи

Rp.: Allilcepi 50,0
D. S. По 15 крапель 3 рази на день

Rp.: Allilglyceri 100,0
D. S. Змочувати бинт і вводити у піхву (застосовувати за призначенням лікаря)

Цмин пісковий — Helichrysum arenarium (L.) DC. Народні назви: безсмертник пісковий, жовті котики, жовті котячі лапки, жовтий цмин, жовта горлянка, сухоцвіт, золотосонячник, нечуй-вітер, сухарики, польові овечки, мороз-трава.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Багаторічна трав'яниста білувата повстяноопушена рослина заввишки 40—50 см з дерев'янистим коренем і одним чи кількома

стеблами. Листки прикореневі, довгасті, оберненояйцевидні, стеблові — лінійно-ланцетовидні. Квітки трубчасті, світло-жовті, в кулястих кошиках, зібрані в густе щитковидне суцвіття. Зрізані і відцвілі зберігають попередній вигляд (мал. 132).

Росте на сухих піщаних грунтах, відкритих кам'янистих степових місцях, у соснових лісах, на лісових луках і галявинах, по схилах.

Райони поширення — степи середньої і південної смуг Європейської частини СРСР, Кавказ, Середня Азія і степова частина Сибіру.

Основними районами збирання і заготівлі є Україна, Північний Кавказ, Середня Азія.

Для виготовлення ліків використовують квітки цмину. Збирають суцільні щитковидні суцвіття (квітучі верхівки) на початку цвітіння рослини, коли кошики ще не зовсім розпустилися, зриваючи або зрізуючи стебла завдовжки до 1—2 см.

Сушать у затінку на вільному повітрі, у приміщеннях, що добре провітрюються, або на горищах. Висушена рослина зберігає своє забарвлення. Не слід сушити у жаркому приміщенні і безпосередньо під залізним дахом, бо в цих умовах квіткові кошики дуже розпускаються, обсипаються і псуються. Рослина не має запаху.

Зберігають у сухому, затемненому, нежаркому приміщенні, оберігаючи квітки від подрібнення.

Мал. 132. Цмин пісковий

Цмин містить флавонові глікозиди (саліпурнозид, ізосаліпурнозид, кемпферол, апігенін), ефірну олію, гіркі, в'яжучі, смолисті, дубильні і красильні речовини, вітамін К та органічні кислоти. Рослина малотоксична. Водний настій і відвар безсмертника здавна використовують у народній медицині при захворюваннях печінки і харчового каналу.

Жовчогінний ефект безсмертника експериментально встановлено в лабораторії І. П. Павлова. Дальше вивчення підтвердило сприятливу дію настойки безсмертника при гострих і хронічних захворюваннях печінки і жовчного міхура. Під впливом безсмертника у хворих швидко поліпшується загальний стан, зменшується нудота і зникає біль у ділянці печінки.

Застосовують: при хворобах печінки і жовчних шляхів — настій 1 столової ложки висушених квіток цмину на $1^1/_2$ склянки окропу заварюють як чай, настоюють протягом 2 год, проціджують і п'ють теплим по 2 столові ложки 3—4 рази на день за $^1/_2$ год до їди або відвар 1 столової ложки квіток цмину в 1 склянці води вживають по $^1/_2$ склянки 3 рази на день за $^1/_2$ год до їди; готовий сухий екстракт цмину приймають по 1 столовій ложці 3 рази на день; препарат рослини фламін у таблетках по 0,05 призначають по 1 таблетці 3 рази на день за $^1/_2$ год до їди.

Цмин пісковий (безсмертник) входить до складу жовчогінного чаю.

Безсмертник використовують для захисту одягу від молі.

Лікарські приписи

Rp.: Dec flor. Helichrysi arenarii 16,0—360,0
D. S. По ½ склянки 3 рази на день за ½ год до їди

Rp.: Extr. Helichrysi fluidi 20,0
D. S. По 30 крапель 3 рази на день перед їдою

Rp.: Extr. Helichrysi sicci 1,0
D. t. d. N. 10
S. По 1 порошку 3 рази на день за ½ год до їди

Rp.: Flamini 0,05
D. t. d. N. 20 in tabul.
S. По 1 порошку 3 рази на день за ½ год до їди

Часник — Allium sativum L.

Родина лілійні — Liliaceae.

Багаторічна цибулинна рослина заввишки 20—70 см. Цибулина яйцевидна, складається з 7—30 дрібних зубків, що містяться у спільній білуватій перепончастій оболонці. Стебло приблизно до половини вкрите листковими піхвами. Листки лінійні, плоскі, загострені, жолобчасті. Квітки на довгих квітконіжках, зібрані в малоквітковий зонтик, оточений спадним чохлом, продовженим у довгий носик. Оцвітина віночковидна, білувата або блідо-лілова (мал. 133). Цвіте в червні-липні.

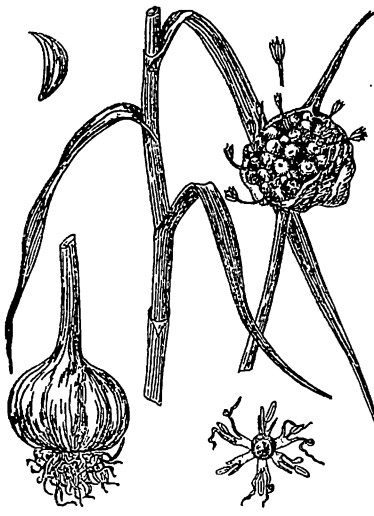

Мал. 133. Часник

Культивується широко в СРСР як городня культура.

Райони поширення — Європейська частина СРСР, особливо Україна, Кавказ, Сибір, Далекий Схід і Середня Азія.

Для виготовлення ліків використовують цибулину часнику.

Збирають у червні-серпні. Сушать у приміщеннях, що добре провітрюються.

У цибулині часнику є йод, часникова ефірна олія, глікозид аліїн, фітостерини, фітонциди і аскорбінова кислота (0,1 мг%). Витяжки часнику мають бактерицидну дію.

Часник використовують з давніх часів (Гіппократ). Витяжки часнику при експериментальних дослідженнях збільшу-

ють амплітуду серцевих скорочень і розширюють периферичні і коронарні судини (М. С. Харченко, 1952), а також збільшують діурез. При вживанні всередину часник діє протисклеротично, знижує артеріальний тиск і поліпшує діяльність кишок (В. А. Куцевич, 1948). Зовнішньо його використовують для лікування гнійних ран, трихомонадних захворювань. Доведено і глистогінну дію настоїв часнику (проти гостриків).

Застосовують: 1) у випадку атеросклерозу з підвищеним артеріальним тиском, при хронічному бронхіті і як засіб, що поліпшує травлення,— 2—4 подрібнених зубки часнику вживати на ніч 2 дні підряд, зробити дводенну перерву і знову 2 дні вживати з наступною перервою і так протягом місяця (щоб усунути неприємний запах з рота, рекомендується пожувати корінь петрушки), спиртову настойку (можна дістати в аптеках) приймати по 15 крапель на чарку теплого молока 2 рази на день перед їдою, а також вживати препарат часнику алілсат по 15 крапель на чарку молока 3 рази на день за $^1/_2$ год до їди, алілсат у таблетках пити по 1 таблетці 3 рази на день за $^1/_2$ год до їди; 2) як глистогінний засіб для знищення гостриків — після випорожнення шлунка поставити клізму з відвару 1—2 середніх головок часнику, очищених від оболонки, в $1^1/_2$ склянки настою полину (клізми робити 5—6 днів підряд) або настою 1 столової ложки трави полину на 1 склянці води чи настою 1 середньої, очищеної від оболонки, головки часнику (настоювати 20 хв) на 1 склянці щойно видоєного молока (клізму повторюють 5—6 разів); 3) при нежитю — пару кашки часнику вдихати 3—5 хв.

Лікарські приписи

Rp.: Allilsati 30,0
D. S. По 10—20 крапель 3 рази на день

Rp.: Extr. Allii sativi fluidi 15,0
D. S. По 15 крапель на чарку води 3 рази на день

Чебрець повзучий — Thymus serpyllum. L. Народні назви: чепчик, боровий чепчик, мала материнка, чабер, богородська трава, тим'ян повзучий, лимонний душок, чебрик, чебарка.

Родина губоцвіті — Labiatae.

Низький, заввишки 10—35 см, запашний повзучий напівкущ, що утворює невеликі дерновники. Гілки прямі, вкриті листям, квітконосні, опушені під суцвіттям волосками. Листки дрібні, супротивні, черешкові, еліптичні, завдовжки до 1,5 см, по краю до середини війчасті, знизу з малопомітними крапковими залозками, що містять ефірну олію. Квітки двогубі, рожево-лілові (дуже ароматні), зібрані на верхівках стебел головчастим суцвіттям (мал. 134).

Цвіте в травні-липні.

Росте у сухих соснових лісах, на відкритих піщаних місцях, степових луках, сухих схилах і ярах, борових пісках, коло кущів.

Райони поширення — лісова і лісостепова зони Європейської частини СРСР, особливо Україна, Кавказ і Сибір. Основні райони збирання і заготівлі — Україна (Полтавська, Черкаська, Київська, Житомирська, Львівська та інші області), Білорусія і Північний Кавказ.

Мал. 134. Чебрець повзучий

Для лікувальних цілей використовують траву чебрецю повзучого та інших близьких до нього видів.

Збирають чебрець у період цвітіння. Зрізують верхні тонкі частини стебел разом з листям і квітками.

Для висушування розвішують пучки на горищі або в приміщенні, що добре провітрюється. Після сушіння їх обчухрують або обмолочують і просіюють крізь дротяне сито. Дерев'янисті корені і стебла відкидають. Суха трава має приємний ароматний запах, на смак гіркувато-пряна, трохи пекуча.

У траві чебрецю є до 1% ефірної олії, до складу якої входять цимол, карвакрол, тимол, пахучі, дубильні і гіркі речовини.

Застосовують: як відхаркувальний засіб для заспокоювання кашлю — настій 1 столової ложки трави на 1 склянці води приймають по 1 столовій ложці 5—6 разів на день.

Екстракт чебрецю входить до складу пертусину, що полегшує відхаркування і пом'якшує кашель. Пертусин є в аптеках, його призначають дітям по $^1/_2$—1 чайній ложці кілька разів на день при бронхіті і коклюші.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Serpylii 15,0—180,0 ml
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Extr. Serpylii fluidi 20,0
Sir. Althaeae 10,0
M. D. S. По 1 чайній ложці 3 рази на день дітям від кашлю

Чемериця Лобеля — Veratrum lobelianum Berneh. Народні назви: біла чемериця, жовтава чемериця, чемерка, жимериця, кукольник.

Родина лілійні — Liliaceae.

Багаторічна трав'яниста рослина. Кореневище товсте, коротке, обсаджене численними шнуровидними білуватими коренями. Стебло пряме, товсте, округле, заввишки до 1,5 м. Листки широкоеліптичні, великі, цілокраї. Квітки зеленуваті, утворюють верхівкове волотисте суцвіття. Плід — коробочка з крилатим сплюснутим насінням (мал. 135).

Цвіте в червні — серпні.

Росте на вологих трав'яних місцях, на високогірних пасовищах Кавказу, лісових і заплавних луках, у розріджених світлих хвойних і мішаних лісах, у лісостепових зонах, між чагарниками. У лісовій і лісостеповій смугах СРСР, на лісових галявинах сибірської тайги, у тундрі Арктики, на луках Тянь-Шаню, в західних областях України, на схилах Карпат росте чемериця біла, яка має зсередини білі

листочки оцвітини. Її можна заготовляти нарівні з чемерицею Лобеля.

Райони поширення — вся територія СРСР, крім Крайньої Півночі і крайнього Півдня.

Основні райони збирання і заготівлі — Українська РСР (Карпати, Львівська, Тернопільська, Ровенська, Житомирська, Київська області), Білоруська РСР, Вірменська РСР, Грузинська РСР, Башкирська АРСР, Краснодарський край, Куйбишевська, Ульяновська і навколишні області. Багаті зарості чемериці є в Сибіру.

Для лікувальних цілей використовують кореневища з придатковими коренями.

Збирають кореневища восени (можна і рано навесні), викопуючи разом з численними шнуровидними коренями, старанно очищають від землі і добре миють у холодній воді. Потім відрізують та відкидають надземні частини і сушать.

Мал. 135. Чемериця Лобеля

Вся рослина дуже отруйна.

Кореневища сушать у приміщеннях, що добре провітрюються, і на горищах. Щоб прискорити сушіння, рекомендується кореневища спочатку розрізати на частини вздовж і впоперек. Пил чемериці спричинює сильне чхання і навіть кровотечу з носа, тому, працюючи з цією рослиною, слід одягати маску. Рослина не має запаху. Під час роботи з коренями не можна вживати їжі, а після збирання, сушіння і роботи з ними треба старанно мити руки.

Корені чемериці слід зберігати, дотримуючи необхідних запобіжних заходів.

Чемериця містить отруйні алкалоїди гермін, іервін, вератрозин та ін., дубильні речовини, барвник, крохмаль, цукор, смолу тощо. У народній медицині її використовують у боротьбі з головними і лобковими вошами, коростою тощо. Мазь чемериці застосовують при невралгічних, ревматичних болях і прострілі.

При завошивленості голови та інших волосистих частин тіла, а також при коросту миють голову та інші уражені частини тіла відваром $^1/_2$ чайної ложки кореневищ чемериці в 1 склянці води, а також настойкою чемериці (продається в аптеках), змішаною навпіл з водою.

Лікарські приписи

Rp.: T-rae Veratri albi 50,0 ml
D. S. Зовнішньо проти вошей, змазувати волосисті частини тіла

Rp.: T-rae Veratri albi
Aq. destill. āā 25,0 ml
M. D. S. Застосовувати зовнішньо

Череда трироздільна — Bidens tripartites L. Народні назви: стрілка, чорнобривець болотяний, собачі реп'яхи, причепа, козині ріжки, золотушна трава, товстушка, трироздільний двозубець.

Родина айстрові (складноцвіті) — Asteraceae (Compositae).

Однорічна трав'яниста рослина. Стебло заввишки до 1 м, пряме, з супротивними гілками і листками, зелене або з червонуватим відтінком. Листки і стебло з рідкими волосками, супротивні, глибоко трироздільні, ланцетовидні, зубчасті. Квітки жовті, трубчасті, зібрані на верхівках стебел і гілок у плоскі кошики. Кошик оточений подвійною дзвоникоподібною обгорткою. Плід — сім'янка з крючкуватими зубчиками (мал. 136).

Цвіте з кінця липня до вересня.

Росте як бур'ян у вологих місцях, біля річок, струмків, у канавах і т. д.

Райони поширення — вся територія СРСР, крім Арктики.

Основний район збирання і заготівлі — Україна. Можна організувати заготівлю і в інших місцях СРСР.

Для лікувальних цілей застосовують листки і траву, вкриті листям верхівки.

Збирають усю надземну частину рослини до цвітіння і в період цвітіння (в липні-серпні), зрізуючи вкриті листям верхівки завдовжки 15 см і великі стеблові нижні листки. Сушать лише листя і верхівки череди, вкриті листям.

Мал. 136. Череда трироздільна

Сушити слід траву в затінку, на вільному повітрі або в помірно нагрітому приміщенні, що добре провітрюється, розіклавши тонким шаром. Висушена рослина має слабкий своєрідний запах, на смак терпка, дещо пекуча.

Череда трироздільна містить каротин, ефірну олію, слиз, дубильні речовини, аскорбінову кислоту.

У народній медицині череду використовують у випадку подагри, хронічних хвороб нирок, як сечогінний засіб і для поліпшення апетиту.

Експериментально виявлено заспокійливу дію настойки трави череди.

Застосовують: при подагрі, як сечогінний і потогінний засіб — настій 1 столової ложки череди на 1 склянці води (настоюють 10 хв і проціджують)

п'ють по 1/4 склянки 4 рази на день; настій суміші трави череди, листя грецького горіха, трави триколірної фіалки, кореня лопуха, квіток глухої кропиви, квіток деревію, листя смородини, листя суниць (по 1 чайній ложці) на 200—300 г окропу пити як чай.

Трава череди входить до складу чаю Аверіна, а також її використовують у лікувальних ваннах для дітей при різних діатезах і гноячкових захворюваннях шкіри.

Лікарський припис

Rp.: Inf. herbae Bidensis tripartitae 10,0—200,0 ml
D. S. По 1 столовій ложці 4—5 разів на день

Черемха звичайна — Padus racemosa (Lam.) Gilib. Synon: Prunus padus L. Народні назви: черемуха, черемшина, голотуха, засадиха, колоколуша, церемха.

Родина розові — Rosaceae.

Загальновідомий кущ або дерево заввишки до 10 м. Кора матова, чорно-сіра, внутрішня жовта з характерним запахом. Листки довгасто-еліптичні, пилчасті, загострені, черешок листка біля основи має дві залозки. Квітки запашні, білі, зібрані у довгі звислі китиці. Плоди — кістянки, чорні, блискучі, соковиті, зморшкуваті, завбільшки з горошину, на смак гірко-солодкі, дуже терпкі (мал. 137).

Цвіте у травні-червні, плодоносить у серпні-вересні.

Росте у прирічкових лісах, чагарникових заростях, на лісових галявинах, по берегах річок і на пісках. Культивується як декоративна рослина.

Райони поширення — лісова і лісостепова зони Європейської частини СРСР, значною мірою Україна і Середня Азія, Західний Сибір, Кавказ.

Для виготовлення ліків використовують плоди, іноді кору.

Заготовляють плоди і кору. Стиглі плоди збирають у міру їх достигання, коли вони стають чорними і соковитими (у серпні і вересні). Збирають цілі китиці із стиглими непошкодженими плодами. Кору здирають рано навесні, під час руху соку.

Сушать плоди на вільному повітрі, на сонці, в печі і на печі, розіклавши тонким шаром і періодично перемішуючи. Кору сушать так само, як кору крушини.

Черемха містить різні цукри, яблучну і лимонну кислоти, аскорбінову кислоту, барвник і дубильні речовини. У насінні її плодів є амигдалін і гіркомигдалева олія.

З лікувальною метою використовують плоди черемхи як в'яжучий засіб у випадку проносу і як сечогінне. У черемсі є фітонциди, що згубно діють на хвороботворні мікроби.

Застосовують: 1) як в'яжучий засіб — настій 1 столової ложки ягід на 1 склянці окропу п'ють по 1/2 склянки 2 рази на день; 2) як сечогінний засіб — той самий настій п'ють по 1 столовій ложці 3—5 разів на день

Мал. 137. Черемха звичайна

Плоди черемхи входять до складу шлункового протипроносного чаю № 1.

Лікарський припис

Rp.: Inf. fructus Pruni 20,0—200,0 ml
D. S. По ½ склянки 2 рази на день

Чистець байкальський — Stachys baicalensis L.
Родина губоцвіті — Lamiaceae (Labiatae).

Багаторічна трав'яниста рослина з повзучим кореневищем. Стебла прості або з пазушними гілочками, вкриті доверху густими довгими волосками. Листки яйцевидно-довгасті, короткочерешкові, дрібнопилчасті, з округлою основою, зверху і знизу розсіяноопушені. Суцвіття біля основи з розставленими кільцями, зближеними вгорі. Віночок рожево-ліловий, трубка його гола, верхня губа коротша від нижньої.

Цвіте у червні-серпні.

Росте на вологих грунтах, у лісистих ярах, на високотравних луках і по берегах річок.

Райони поширення — Східний Сибір і Далекий Схід.

Для виготовлення ліків використовують траву (надземну частину) чистецю.

Сушать траву у приміщенні, що добре провітрюється.

Чистець містить ряд алкалоїдів, дубильні речовини, органічні кислоти, аскорбінову кислоту, ефірну олію, смоли, вуглеводи та інші важливі речовини.

За даними Томського медичного інституту, чистець байкальський є ефективним гіпотензивним і заспокійливим засобом. Дія чистецю байкальського аналогічна дії собачої кропиви, але в 2 рази сильніша.

Застосовують: у випадку гіпертонічної хвороби і як заспокійливий засіб — спиртову настойку чистецю байкальського (можна дістати в аптеках) приймають по 20 крапель 3 рази на день перед їдою.

Лікарський припис

Rp.: T-rae Stachydis baicalensis 20,0 ml
D. S. По 20 крапель 3 рази на день при гіпертонічній хворобі

Чистотіл звичайний — Chelidonium majus L. Народні назви: чистотіл великий, жовтило, молочай жовтий, бородавник.

Родина макові — Papaveraceae.

Багаторічна трав'яниста рослина. Стебла ребристі, прямі, вгорі галузисті, всередині порожнисті, заввишки до 1 м. Кореневище багатоголове, з стрижневим коренем. Листки чергові, великі, пірчасторозсічені, ніжні, знизу сизуваті, зверху зелені, з сітчастими прожилками. Квітки золотаво-жовті, на довгих квітконіжках, зібрані в невеликі зонтики. Плоди — довгі стручковидні коробочки. Насіння блискуче, чорне, з білим гребеневидним придатком. Вся рослина, якщо її розрізати, виділяє жовто-оранжевий молочний сік. Сік чистотілу звичайного гіркий, пекучий, має дуже неприємний запах (мал. 138).

Цвіте з кінця травня до серпня. Плоди достигають у липні-вересні.

Росте на грунтах, що містять багато перегною, в затінених місцях, у хвойно-дрібнолистяних і широколистяних лісах, між чагарниками і по ярах. Як бур'ян росте біля огорож, поблизу жител і вздовж шляхів.

Райони поширення — вся територія СРСР, крім Крайньої Півночі і пустель.

Основні райони збирання і заготівлі — центральні області Європейської частини СРСР, головним чином Україна.

Для лікувальних цілей застосовують траву (стебла, вкриті листям) рослини і сік з неї, а іноді всю рослину з коренем.

Траву чистотілу збирають на початку і під час цвітіння його (у травні-липні), зрізуючи рослину ножем або ножицями на 5—10 см від землі. Під час збирання трави рекомендується надягати брезентові рукавиці, бо молочний сік, що виділяється, може обпікати шкіру, утворювати плями, як при змазуванні йодом. Прикореневу частину чистотілу під час збирання перев'язують, щоб запобігти витіканню соку.

Мал. 138. Чистотіл звичайний

Сушать чистотіл швидко на вільному повітрі в затінку, у приміщенні, що добре провітрюється, на горищі (на протягах), розіклавши тонким шаром. Висушена трава має гострий неприємний запах, на смак пекуча, гірка.

Чистотіл містить алкалоїди хелідонін, що за своєю дією близький до папаверину і морфіну, хелеритрин, протопін та інші, гірку і красильну речовини, хеліфоксантрин, сангвінарин, хелідонову кислоту, каротин, ефірну олію, аскорбінову кислоту та ін.

У народній медицині траву чистотілу застосовують при жовтяниці, подагрі, виразках, вовчаку тощо.

Свіжий сік з трави чистотілу дуже їдкий, ним користуються для видалення бородавок. Прийнята всередину 1 чайна ложка соку діє як сильний проносний і сечогінний засіб. Настій трави чистотілу в суміші з іншими рослинами ефективний як сечогінний засіб при лікуванні подагри.

Останнім часом траву чистотілу стали використовувати для лікування шкірного туберкульозу. Вона виявляє спазмолітичний, наркотичний і бактерицидний вплив на організм. Це дало підставу до застосування рослини у випадку хвороб печінки і жовчного міхура. Часто при цьому використовують чистотіл у поєднанні з

іншими травами (з цієї суміші готують настій). Є відомості про протипухлинну дію чистотілу і його алкалоїдів.

Застосовують: 1) як жовчогінний засіб — настій $^1/_2$ чайної ложки трави разом з коренем чистотілу на 1 склянці окропу п'ють по $^1/_2$ склянки 3—4 рази на день, настій $^1/_2$ столової ложки трави чистотілу на 1 склянці води п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день; настій 1 столової ложки суміші трави чистотілу, квіток ромашки і листя бобівника трилистого по 2 столові ложки на 1 склянці окропу (настоюють 20 хв) п'ють по $^1/_2$ склянки вранці і ввечері; 2) у випадку хвороб печінки і при запорах — 1 столову ложку суміші 1 столової ложки трави з коренем чистотілу, по $^1/_2$ столової ложки трави польового хвоща, трави ромашки і квіток глоду, по 1 столовій ложці листя холодної м'яти, листя копитняка європейського, трави рутки лікарської і кори крушини ламкої заварюють в 1 склянці окропу і випивають за 3 рази протягом дня; 3) для видалення бородавок — п'ють чистий сік, який видавлюють з усієї надземної частини рослини.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. herbae Chelidonii 2,0—180,0 ml
D. S. По 2 столові ложки 5 разів на день

Rp.: Herbae Chelidonii majoris
Flor. Chamomillae
Fol. Trifolii fibrini aa 40,0
M. f. species
D. S. 1 столову ложку заварити в 1 склянці води, процідити і пити вранці і ввечері по 1 склянці як сечогінний засіб

Чорниця — Vaccinium myrtillus L. Народні назви: борівка, чорні ягоди, чорничник.

Родина брусницеві — Vacciniaceae.

Кущик заввишки 15—40 см. Стебло прямс, з гостроребристими голими гілками. Листки світло-зелені, чергові, еліптично-яйцевидні, дрібнопилчасті, завдовжки 1—3 см, завширшки 0,6—1,8 см (на зиму обпадають). Квітки дрібні, на коротких квітконіжках, поникші. Віночок глечико-кулястий, зеленувато-рожевий. Квітки розміщені поодиноко в пазухах листків. Ягоди соковиті, чорні, з сизуватим нальотом, з червонувато-фіолетовою м'якоттю, з великою кількістю дрібного насіння (мал. 139).

Цвіте в травні, плодоносить у липні-вересні.

Росте суцільними заростями, переважно в соснових і ялинових лісах, зеленомохівниках, у тундрі, на рівних напівзатінених місцях, що не мають стоку, де утворюється особливий тип лісу — ялинник-чорничник.

Райони поширення — північні області СРСР, Сибір, Білорусія, Литва, Україна, Кавказ (високо в горах).

Основні райони збирання і заготівлі — Білорусія, Брянська область, північні області України, Вологодська, Ленінградська і навколишні області. Чорницю збирають також на Кавказі, Уралі і в Сибіру.

Для лікувальних цілей використовують цілком достиглі плоди і окремо листя чорниці.

Заготовляють у липні-серпні достиглі ягоди без плодоніжок. Збирають вручну з кущів або спеціальними гребінками-чесалками. Ягоди обривають обережно, щоб не подавити їх. Листки збирають у червні-липні. Треба уникати збирання інших, схожих на чорницю ягід, а саме: черемхи, буяхи, бузини, жостеру та ін.

Сушать листя під відкритим небом, ягоди — на горищах, на печі і в печі, розсипаючи їх тонким шаром на залізних листах, решетах, папері або в плодосушарках при температурі 60° С. Висушені ягоди дуже зморщені, не забруднюють рук і не збиваються в грудки. Свіжі ягоди забарвлюють зуби і язик. Запах мають дуже слабкий, смак кислувато-солодкий, терпкуватий.

Мал. 139. Чорниця

Ягоди чорниці містять дубильні речовини пірокатехінової групи (до 12%), глюкозу і фруктозу (5—20%), органічні кислоти (лимонну і яблучну — близько 7%), цукор, аскорбінову кислоту, рибофлавін і деякі інші речовини. У листі чорниці виявлено особливу речовину — миртилін (інсуліноподібну речовину) і гідрохінон, що діють як дезинфікуючі засоби.

Дія чорниці на організм (в'яжуча і протипроносна) грунтується на наявності в ній дубильних речовин. Миртилін, добутий з її листя, має здатність знижувати кількість цукру у крові.

В науковій медицині чорницю використовують як легкий в'яжучий засіб при підгострому і хронічному проносі, особливо в дітей.

У народній медицині чорницею лікують подагру і ревматизм, діабет і нирковокам'яну хворобу. Настій та кисіль з сухих ягід використовують при проносі. При проносі, особливо у дітей, також застосовують настій 1 столової ложки ягід чорниці на 2 склянках окропу, який кип'ятять доти, поки залишиться 1 склянка рідини, проціджують і п'ють як чай гарячим по $^1/_4$ склянки 4 рази на день до їди. Для приготування киселю беруть 1 столову ложку ягід сухої чорниці на $1^1/_2$ склянки води, додають 1 чайну ложку картопляного крохмалю і на смак — цукор-пісок.

При подагрі і ревматизмі, а також ниркових каменях вживають свіжі ягоди чорниці — по $^1/_2$—1 кг на день, ще краще — в поєднанні з ягодами суниці. Це забезпечує і деяку сечогінну дію, сприяє нормалізації функції травного каналу.

При запаленні товстої кишки (хронічному коліті) корисне чорничне вино, яке готують так: 2 столові ложки сухих ягід чорниці кип'ятять протягом 20 хв в $^1/_2$ склянки води, додають 1 склянку червоного вина і кип'ятять 10 хв. Після проціджування й охолодження п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день.

Ягоди чорниці входять до складу шлункового, або в'яжучого, чаю № 1.

Лікарський припис

Rp.: Bacc. Myrtilli 50,0
D. S. 2 чайні ложки заварити у склянці води

Шавлія лікарська — Salvia officinalis L. Народна назва: шавлія аптечна.

Родина губоцвіті — Lamiaceae (Labiatae).

Багаторічна напівкущова рослина заввишки до 70 см. Стебла сіро-зелені, галузисті, внизу дерев'янисті, вкриті тонкою сірою або бурою корою, чотиригранні, густо опушені. Листки численні, супротивні, довгасті, зморшкуваті, зверху темно-зелені, повстисті, знизу сіруваті, з короткими волосками, дрібносітчастими прожилками. Квітки великі, на коротких квітконіжках, по 3—8 у кільці, зібрані в суцвіття. Віночок двогубий, фіолетово-синій. Запах, особливо при розтиранні пальцями, сильний, ароматний (мал. 140), смак пряний.

Цвіте в червні-липні.

Рослину культивують у садах, на городах, квітниках і т. д. Походить із Середземномор'я.

Райони поширення в культурі — Україна, зокрема Крим, Молдавія, Кавказ і Краснодарський край.

Для виготовлення ліків використовують листя шавлії.

Листя збирають 2 рази за літо: перший раз — на початку цвітіння, другий — у вересні. Листки зривають вручну безпосередньо з рослини. Під час першого збирання знімають нижні листки, а восени все листя.

Сушать на вільному повітрі, розіклавши тонким пухким шаром.

У листках шавлії є велика кількість дубильних речовин, а також до 2,5% ефірної олії, до складу якої входить 15% цинеолу, туйон і різні терпени. Основна дія шавлії пояснюється наявністю в ній дубильних речовин, що спричинюють в'яжучий, кровоспинний і протизапальний ефект, та ефірної олії, що викликає дезинфікуючу дію.

Шавлія — одна з популярних лікарських рослин, відомих з давніх часів. Багато грецьких поетів прославили її лікувальні властивості.

У науковій медицині листя шавлії застосовують тільки зовнішньо: для примочок, припарок і полоскання, як легкий в'яжучий і пом'якшувальний засіб при запальних катарах слизових оболонок, головним чином рота, горла і зіву, а іноді прямої кишки (для клізм — відвар 1 столової ложки в 1 склянці води).

Інститут мікробіології та вірусології ім. Д. К. Заболотного АН УРСР в 1979 р. запропонував для використання в стоматології новий лікарський засіб — сальвін. Це комплексний малотоксичний препарат, що містить діючі речовини трави шавлії лікарської. Сальвін згубно впливає на грампозитивних мікроорганізмів, у тому числі стрепто- і стафілококів, стійких до дії антибіотиків. Має протизапальну і в'яжучу дію, стимулює регенерацію м'яких тканин.

Застосовують сальвін у вигляді 0,1—0,25% спирто-водних розчинів (готують перед вживанням) при катаральних і виразково-некротичних гінгівітах, гострих і хронічних афтозних стоматитах, па-

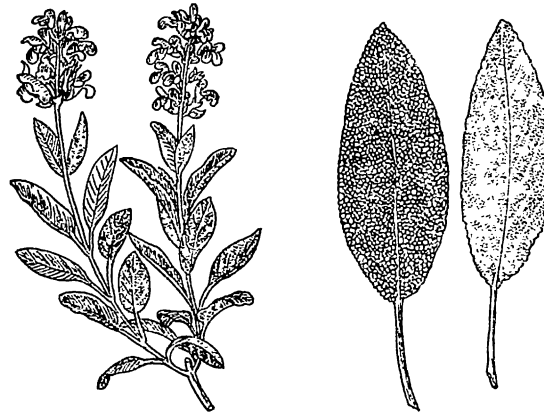

Мал. 140. Шавлія лікарська

родонтозі I—III ступеня, хронічному і гострому періодонтиті, аденофлегмонах, абсцесі (після розкриття).

Залежно від характеру патологічного процесу розчини сальвіну призначають для зрошення, змазування, промивання, аплікацій, введення турунд у канали і патологічні кишені (на 10 хв). Тривалість лікування — від 2 до 10 сеансів.

У домашніх умовах листя шавлії заварюють, як чай, для чого 1 столову ложку його обливають 1 склянкою окропу, настоюють 20 хв, проціджують і теплим полощуть рот і горло кілька разів на день.

Олію шавлії додають для запаху до зубного порошку.

Листя шавлії входить до складу грудних чаїв № 3, 6, шлункового чаю № 3, пом'якшувальних сумішей № 1 і 3.

Лікарські приписи

Rp.: Fol. Salviae 50,0
D. S. Заварити, як чай, у склянці води і застосовувати для полоскання

Rp.: Dec. fol. Salviae 20,0—200,0
D. S. Для полоскання

Rp.: Dec. fol. Salviae 20,0—200,0
Ac. borici 4,0
M. D. S. Для полоскання

Rp.: Sol. Salvini spirituosae 1% — 10,0 ml
D. t. d. N. 3 in vitro nigro
S. Для зрошування і аплікацій. Перед вживанням розвести дистильованою водою до 0,1—0,25% концентрації

Шипшина голчаста — Rosa acicularis Lindl.
Шипшина корична (від кориця) — Rosa cinnamomea L.
Народні назви: дика троянда, дика роза, собача троянда.
Родина розові — Rosaceae.

Шипшина голчаста — гарний колючий кущ з бурувато-червоними гілками, з великою кількістю дрібних тонких шипиків і щетинок. Шипики сидять часто по 2 біля основи листків, що складаються з 5—7 (9) яйцевидних листочків. Квітки великі, ароматні, поодинокі або по 2—3, рожеві або червонуваті, на довгих квітконіжках, несправжні плоди — так звані гіпантії (розросле соковите квітколоже) — соковиті, яйцевидно-грушовидні, яйцевидні або еліптичні, 1,5—2,5 см в діаметрі, гладенькі. Поверхня блискуча або матова, зморшкувата. Всередині гіпантіїв знаходяться тверді білі горішковидні сім'янки (плодики) з численними загостреними щетинистими волосками (мал. 141). Вид поширений у лісовій зоні від Ленінграда до Далекого Сходу.

Шипшина корична — кущ заввишки до 2 м, з блискучими червонувато-коричневими гілками, на яких розташовані нечисленні, загнуті внизу, шипи, розміщені попарно біля основи черешків листків, і численні зігнуті або прямі шипики і щетинки. Листки внизу густопритиснуті, волосисті. Листочки цілокраї, спрямовані догори. Квітки великі, з п'ятьма рожевими вільними пелюстками і п'ятироздільною чашечкою. Гіпантії кулясті, оранжеві або червоні. Плодики дрібні, світло-жовті або білі (мал. 142).

Шипшина голчаста цвіте в червні-липні, корична — в травні-липні. Плоди обох видів достигають у серпні-вересні і лишаються на гілках до зими.

Зустрічається шипшина собача (Rosa canina L.), не така багата на вітаміни, як перші два види. Плоди у неї великі, різко тригранні, жовті або коричневі. Листочки угорі пірчасторозсічені.

Шипшина голчаста росте в лісах, переважно ялинових, по лісових схилах і на узліссях, луках, а шипшина корична — у лісах, серед чагарників, по руслах і заплавах рік.

Райони поширення шипшини коричної — вся Європейська частина СРСР, особливо північ; шипшини голчастої — Західний і Східний Сибір (до Байкалу), Далекий Схід, Північний Казахстан, північ Європейської частини СРСР, Кавказ, Середня Азія.

Основні райони збирання і заготівлі — північ СРСР (Вологодська, Кіровська, Свердловська, Омська, Іркутська області, Алтайський і Красноярський краї, Забайкалля, Далекий Схід), а також західні області України, Крим і Кавказ.

Для лікувальних цілей застосовують стиглі плоди обох видів шипшини.

Збирають плоди у період їх стиглості (наприкінці серпня — у вересні). Зривати слід обережно, вручну, у брезентових чи інших рукавицях, безпосередньо з куща, причому тільки цілі яскраво-червоні, незіпсовані плоди, коли вони ще тверді, намагаючись не м'яти їх. Перестиглі плоди стають соковитими, м'якими і збирати їх важче. Складати плоди треба в кошики, обтягнуті тканиною, збирання закінчувати до настання заморозків. Свіжозібрані плоди слід негайно сушити.

Сушать плоди у добре нагрітій печі на залізних листах або сітках, трохи відкривши заслінку і трубу для витягування вологи. Щоб краще використати обсяг печі для сушіння найбільшої кіль-

Мал. 141. Шипшина голчаста

Мал. 142. Шипшина корична

кості ягід, сітки з ними ставлять на цеглинах у 2—3 ряди, але при цьому треба стежити, щоб повітря мало вільний доступ до всіх ягід і щоб вони не підгоріли. Можна сушити ягоди в плодоовочевих сушарках при температурі 80—90° С, а в південних районах — на сонці.

Сухі ягоди шипшини оранжево-червоні, на смак кислувато-солодкі, без запаху.

У нашій країні ростуть понад 60 видів шипшини.

Для одержання вітамінів, поряд з шипшиною голчастою і коричною, збирають плоди і таких видів рослини, як шипшина даурська (R. davurica Pall.), що росте в Забайкаллі і Приморському краї, шипшина Беггера (R. beggeriana Schrenk.), яка росте в Середній Азії, шипшина Федченка (R. feldtschenkoana Regel.), що росте на Тянь-Шані, шипшина зморшкувата (R. rugosa Thunb.), поширена на узбережжі Тихого океану (Камчатка) та ін.

Плоди шипшини містять велику кількість аскорбінової кислоти (15—17%), рибофлавіну, вітамінів К і Р, провітаміну ретинолу, цукор (18%), органічні кислоти, в тому числі лимонну (близько 2%), пектинові і дубильні речовини (4,5%), мінеральні солі і каротин (12—18 мг).

Настої коренів шипшини і плодів здавна використовували у народній медицині у випадку захворювання печінки і харчового каналу.

При гастриті із зниженою кислотністю ефективний настій з 3 столових ложок ягід шипшини на 1 л води по $^1/_2$ склянки 3 рази на день.

У харчовій промисловості з варення і повидла зі свіжих плодів шипшини роблять начинку для цукерок.

Застосовують у випадку захворювання печінки як жовчогінний засіб, при гіпо- і авітамінозах: 1) 1 столову ложку цілих плодів шипшини (попередньо швидко миють) заливають 2 склянками окропу, накривають посудину кришкою і кип'ятять 10 хв, потім відвар переносять у темне місце в щільно накритій посудині (доступ повітря прискорює руйнування вітамінів), настоюють протягом 22—24 год, проціджують через густу тканину і п'ють по $^1/_2$ склянки 3 рази на день перед їдою; 2) 2 столові ложки очищених плодів шипшини швидко обполіскують холодною водою, розтирають у ступці чи іншій посудині, заливають 2 склянками окропу і кип'ятять у закритій посудині 20 хв; через годину після закінчення кип'ятіння рідину відціджують через густу тканину, туди протирають набубнявілу масу плодів, дістають настій-пюре (можна додати цукру, сиропу або варення на смак) і п'ють по $^1/_2$ склянки вранці до їди й увечері (2 рази на день); 3) готовий препарат з плодів шипшини (холосас), що продається в аптеках, приймають по 1 чайній ложці 2—3 рази на день до їди. Виробляються також різні концентрати у таблетках, драже і т. д. з шипшини, що містять аскорбінову кислоту.

Плоди шипшини входять до складу вітамінних чаїв № 1 і 2 та до полівітамінного чаю.

Лікарські приписи

Rp.: Cholosasi 200,0
D. S. По 1 чайній ложці 3 рази на день перед їдою

Rp.: Fruct. Cynosbati 100,0
D. S. 2 столові ложки залити 1 склянкою води, варити протягом 5 хв, потім 30 хв настояти і пити по $^1/_2$ склянки 3 рази на день

Rp.: Sin. fruct. Rosae 200,0
D. S. По 1 чайній ложці 2—3 рази на день (запити водою)

Rp.: Ol. Rosae 100,0
D. S. Застосовувати зовнішньо

Щавель кінський — Rumex confertus Willd. Народні назви: щавель дикий, конячник, жаб'яча кислиця.

Родина гречкові — Polygonaceae.

Загальновідома багаторічна трав'яниста рослина. Стебло заввишки до 1,5 м, пряме, товсте, борозенчасте, вкрите листям, у верхній частині гілчасте. Листки нижні довгасто-трикутні, широкі, тупі, на довгих черешках, верхні чергові, на кінцях загострені і мають короткі черешки. Суцвіття вузькоциліндричне, густе, складається з дрібних зеленуватих зближених квіткових кілець, майже без листя. Плід — тригранний горішок (мал. 143).

Цвіте у травні-червні.

Росте як бур'ян на заплавних луках, схилах, пасовищах, у гаях, вздовж шляхів, на лісових галявинах, по берегах річок та озер.

Райони поширення — вся територія СРСР.

Збирають кореневища разом з коренями восени (у вересні-жовтні). Викопують товсті гілчасті кореневища разом з коренями, старанно обтрушують землю і миють у холодній воді, товсті корені розчахують, в'ялять на повітрі і сушать.

Сушать у приміщеннях, що добре провітрюються, розіклавши тонким шаром. Висушені корені при згинанні ламаються, а не гнуться. Запах своєрідний, смак терпкий, гіркуватий.

Мал. 143. Щавель кінський

У медичній практиці, крім розглянутого виду щавлю, використовують і інші види, зокрема щавель водяний (R. aquaticus L.), щавель альпійський (R. alpinus L.) і щавель шпинатний (R. patientia L.). Використання щавлю з лікувальною метою грунтується на вмісті в його коренях і насінні ряду діючих речовин, які вивчено порівняно недавно (саме тому щавель увійшов у наукову медицину лише в останні роки).

У насінні і коренях різних видів щавлю є дубильні речовини пірокатехінової і пірогалової груп, щавлевокислий кальцій, антраглікозиди у вигляді метилантрахінонів. Крім того, до складу щавлю входять смоли, ефірна олія і вітамін К. Отже, у щавлі поєднуються дубильно-в'яжучі, протипроносні і проносні речовини — антраглікозиди. Через те щавель залежно від дози може спричинювати протипроносну або, навпаки, проносну дію. У невеликих дозах він виявляє в'яжучу протипроносну (закріплюючу) дію, а у великих — проносну.

Застосовують: як протипроносний закріплювальний засіб — настій або відвар 2 столових ложок трави з коренем на 1 склянці окропу приймають по 1 столовій ложці 3—5 разів на день або $^1/_4$ склянки на ніч (як проносне).

В аптеках можна придбати рідкий екстракт, який вживають по 1 чайній ложці на ніч як проносне.

Лікарські приписи

Rp.: Pulv. rad. Rumicis conferti 0,25
D. t. d. N. 12
S. По 1 порошку 3 рази на день як в'яжучий засіб

Rp.: Pulv. rad. Rumicis conferti 0,5
D. t. d. N. 6

S. По 1 порошку на ніч як проносне

Rp.: Extr. rad. Rumicis conferti fluidi 50,0
D. S. По 1 чайній ложці на ніч як проносне

Щитник чоловічий — Dryopteris filix mas (L) Schott. Народні назви: папороть чоловіча, папоротник чорний, чортова борода, сорокозуб.

Родина щитникові — Aspidiaceae.

Багаторічна спорова рослина із кореневищем. Кореневище потужне, товсте, густо вкрите тонкими коренями і несе пучок довгого пірчастого листя. Листки темно-зелені, довгасто-еліптичні, завдовжки до 1 м, двічі пірчасторозсічені, з зубчиками, що розвивають на нижньому боці темні купки спорангіїв, прикриті округлобруньковидними покривальцями (мал. 144).

Росте в ялинових і дубових лісах і між заростями чагарників, у вологих тінистих місцях, багатих на перегній, на Кавказі — у гірських букових лісах, у Сибіру (на Алтаї і Саянах) — в ялиново-ялицевій тайзі, на Далекому Сході — в кедрівниках.

Райони поширення — майже вся територія СРСР.

Збирають і заготовляють на Україні, в Московській і Калінінській областях, де щитник утворює великі зарості.

Для лікувальних цілей застосовують кореневища щитника чоловічого.

Викопують кореневища восени (з кінця серпня до жовтня), очищають від землі, корінців, лусочок, від надземних сухих частин, а підземні зеленуватого кольору «пальчики» залишають на кореневищі й обережно висушують.

Сушать кореневища щитника чоловічого у затінку, в приміщенні, що добре провітрюється, на печі і в печі. Щоб прискорити сушіння, їх розрізують вздовж і впоперек на невеликі куски і розкладають в один шар. Висушений щитник чоловічий на зламі зелений. Запах його слабкоароматний. Смак солодкувато-терпкий, при розжовуванні неприємний. Сухі кореневища, призначені для лікування, слід кожного року замінювати свіжими.

Мал. 144. Щитник чоловічий

Зберігати кореневища щитника чоловічого треба в закритому сухому приміщенні.

Рослина отруйна. Містить діючу речовину фільмарон, що розщеплюється на філіцин (філіксова кислота) і аспідинол (сирий філіцин — до 2%), дубильні речовини тощо.

Кореневище щитника чоловічого як ефективний глистогінний засіб (проти стьожкового глиста — солітера) було відоме вже лікарям Стародавньої Греції. В середньо-

віччя у Європі користувалися настоями рослини, але тільки наприкінці XVIII ст. було точно визначено показання до його застосування. Внаслідок вживання препаратів щитника глисти гинуть від паралічу. Як побічна дія можуть спостерігатися токсичні явища (блювання, порушення дихання і роботи серця тощо), тому провадити лікування настоєм треба тільки під наглядом лікаря.

Для вигнання стьожкових глистів лікар призначає ефірну витяжку з коренів папороті: від 2 до 6 г на один раз — приймають після спеціальної підготовки хворого по 0,5 або 1 г в желатинових капсулах через кожні 5 хв всю кількість. Через 1,5—2 год хворому дають сольове проносне, рицинову олію чи інші жири вживати не можна.

Хіміко-фармацевтичні заводи, які виготовляють з щитника чоловічого препарат проти стьожкових глистів, переробляють сотні тонн рослини. Тому кореневища, які заготовляють у районах, розташованих поблизу заводів (Московської, Воронезької та інших областей), не сушать, а за домовленістю лише прив'ялюють на місці збирання і в такому вигляді доставляють на заводи.

Лікарський припис

Rp.: Extr. Filicis maris aetherei 0,5
D. t. d. N. 12 in cap. gelat.
S. По 1 капсулі через кожні 5 хв протягом години

Яловець звичайний — Juniperus communis L. Народні назви: можевел, вересник, ялівець, боровиця.

Родина кипарисові — Cupressaceae.

Вічнозелений хвойний кущ заввишки до 2 м або невелике дерево заввишки до 15 м, з сірою або червоно-бурою корою. Корінь розгалужений. Стовбур від основи дуже галузистий. Листки (хвоя) лінійно-шиловидні, гострокінцеві, зверху жолобчасті, світло-зелені, з синюватим відтінком. Тичинкові шишки жовтуваті, пазушні, майже сидячі; насіннєві — зеленуваті, довгасто-яйцевидні. Плід — соковита шишкоягода, що сидить на дуже короткій ніжці (достигла), куляста, блискуча, чорно-бура або майже чорна (мал. 145).

Цвіте у травні. Плоди достигають на другий рік після цвітіння восени.

Росте на помірно вологих грунтах, між чагарниками, на пагорбах і гірських схилах, а також у соснових і ялинових лісах (на піщаному грунті), часто утворюючи зарості.

Райони поширення — північно-західні області Європейської частини СРСР, Західний Сибір, Кавказ.

Збирають і заготовляють у Білорусії, Литві, на Україні (Львівська область) і в північно-західних областях СРСР.

Для лікувальних цілей застосовують плоди (ягоди) яловцю.

Збирають цілком достиглі ягоди восени: тільки чорно-бурі, блискучі, з синюватим, ніби восковим, нальотом. Зелені, бурі, червоні і зморшкуваті шишкоягоди відкидають. Оскільки кущ яловцю колючий і руками збирати плоди важко, то їх струшують на заздалегідь розіслані рядна, рогожі. Стиглі шишкоягоди відпадають легко. Після збирання їх провіюють і очищають від домішок листя, гілочок і недостиглих плодів.

Сушать при звичайній температурі у приміщеннях, що добре провітрюються, на горищах і на вільному повітрі. Щоб уникнути

Мал. 145. Яловець звичайний

самозігрівання, шишки треба часто перегортати. У печах сушити їх не можна. Запах яловцю своєрідний, ароматний. Смак солодкувато-пряний.

Плоди яловцю містять 0,5—2% ефірної олії, до 4,0% цукру, органічні кислоти, смолу, віск. Ефірна олія ягід яловцю за своїм складом і дією схожа на скипидар (у ній є пінен, терпінен, цидрол та ін.); наявність ефірної олії зумовлює сечогінну дію ягід яловцю. У хвої рослини є до 266 г/л аскорбінової кислоти.

У народній медицині ягоди яловцю застосовують як сечогінний засіб, що дезинфікує сечові шляхи, і для поліпшення травлення, зовнішньо — з метою тамування болю при ревматизмі.

Як сечогінний засіб використовують настій або відвар 1 столової ложки висушених ягід яловцю, взятой на 1 склянку води, який приймають по 1 столовій ложці 3—4 рази на день. Як сечогінне застосовують ще настій 1 чайної ложки суміші подрібнених ягід яловцю, листя берези і кореня кульбаби (по 2 столові ложки) на 1 склянці води. П'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день. Іноді для цієї мети використовують ефірну олію з ягід яловцю — по 3—4 краплі на прийом.

При запаленні нирок ягоди яловцю та їх настої протипоказані через подразну дію ефірної олії, що міститься в них.

Лікарські приписи

Rp.: Inf. bacc. Juniperi 10,0—200,0 ml
D. S. По 1 столовій ложці 3 рази на день

Rp.: Bacc. Juniperi 200,0
D. S. 1 столову ложку заварити, як чай, в 1 склянці окропу. Вживати по 1 столовій ложці 3 рази на день

ГОТОВІ ЛІКУВАЛЬНІ ЧАЇ І СУМІШІ

В аптеках, а в деяких великих містах і в спеціалізованих магазинах аптекоуправління є готові чаї і суміші, що складаються з кількох видів лікарських рослин, затверджені Фармакологічним

комітетом Вченої медичної ради Міністерства охорони здоров'я СРСР.

Лікувальні чаї можна готувати і в домашніх умовах. Для цього потрібно знати склад, дози і способи виготовлення їх. Дози затверджених сумішей і чаїв визначаються в частинах. Кожна частина відповідає 10 г, або 1 десертній ложці.

Слід правильно розуміти такі позначення: приймати ліки перед їдою означає вживати їх за 20—30 хв до їди; настої обов'язково треба проціджувати через марлю або чисту тканину.

Апетитні чаї (гіркоти) — Speciea amarae. Застосовуються для підвищення апетиту і поліпшення травлення.

Апетитний чай № 1 (ТУ 79—47): трави полину — 8 частин, трави деревію — 2 частини. 1 столову ложку суміші заварити як чаї 2 склянками окропу, настояти протягом $^1/_2$ год, процідити і пити по $^1/_4$ склянки 3 рази на день перед їдою.

Апетитний чай № 2: листків бобівника трилистого (трифолю) — 1 частина, трави деревію — 1 частина, трави полину — 1 частина. 1 столову ложку суміші заварити склянкою окропу, настояти протягом 20 хв, процідити і приймати по 1 столовій ложці 3—4 рази на день перед їдою.

Протиастматичні суміші приймають для полегшення стану хворих на бронхіальну астму.

Суміш № 1 (астматол — Asthmatolum): листків блекоти — 1 частина, листків красавки (беладонни) — 2 частини, листків дурману — 6 частин, натрієвої селітри — 1 частина, води — 3 частини. $^1/_2$ чайної ложки цієї суміші спалити і вдихати дим, що при цьому утворюється.

Суміш № 2 (астматин — Asthmatinum): листків блекоти — 2 частини, листків дурману — 8 частин, натрієвої селітри — 1 частина, води — 3 частини. Цю суміш випускає промисловість у вигляді цигарок по 20 штук у пачці. Їх курять хворі на бронхіальну астму.

Суміші № 1 і 2 слід зберігати в сухому місці з дотриманням вимог до зберігання отруйних речовин.

Вітрогінні чаї (Species carminativae). Застосовують у випадку здуття живота від газів.

Вітрогінний чай № 1 (ТУ 78—47): плодів фенхелю — 1 частина, листя холодної м'яти — 2 частини, кореневищ з коренями валеріани — 2 частини. Одну столову ложку суміші заварити склянкою окропу, настояти протягом $^1/_2$ год, процідити через марлю і пити по 2 столові ложки 3—4 рази на день.

Вітрогінний чай № 2: квіток ромашки — 2 частини, листя холодної м'яти — 2 частини, насіння фенхелю — 2 частини, насіння кмину — 2 частини, кореня валеріани — 1 частина. 2 чайні ложки суміші заварити склянкою окропу і після охолодження пити вранці й увечері по 1 склянці.

Вітамінні чаї (Species vitaminosae). Застосовують як загальнозміцнювальний засіб у випадку гіповітамінозів та авітамінозів.

Вітамінний чай № 1 (ТУ 92—47): плодів шипшини — 1 частина, ягід смородини — 2 частини. Заварити суміш і пити як чай.

Вітамінний чай № 2 (ТУ 96—47): плодів шипшини — 1 частина, ягід горобини — 1 частина. 1 столову ложку суміші заварити 2 склянками окропу, кип'ятити 10 хв, настояти 4—5 год, процідити і пити за 2—3 рази як чай. Зберігати у холодноватому і темному приміщенні.

Полівітамінний чай: плодів шипшини — 3 частини, ягід смородини або ягід горобини — 1 частина, листя кропиви дводомної — 3 частини, моркви — 3 частини. Чотири чайні ложки суміші залити 2 склянками окропу і тримати теплим (65—70° С) протягом години, потім процідити і пити як чай по півсклянки 3—4 рази на день. Готувати слід тільки в емальованому або скляному посуді.

Протигеморойні чаї (Species antihaemorrhoidis). Застосовують як проносний засіб при геморої.

Протигеморойний чай (ТУ 81—47): листків александрійських — 1 частина, трави деревію — 1 частина, кори крушини — 1 частина, плодів коріандру — 1 частина, кореня солодки — 1 частина. 1 столову ложку суміші заварити 1 склянкою окропу, настояти 30 хв, процідити і пити на ніч по $^1/_2$ склянки.

Грудні чаї (Species pectoralis). Застосовують як відхаркувальний засіб при захворюваннях верхніх дихальних шляхів.

Грудний чай № 1 (ТУ 95—47): кореня алтеї — 2 частини, листя мати-й-мачухи — 2 частини, трави материнки — 1 частина. 1 столову ложку суміші заварити 2 склянками окропу, настояти 20 хв, процідити через марлю і пити теплим по $^1/_2$ склянки кожні 3 год.

Грудний чай № 2 (ТУ 94—47): листя мати-й-мачухи — 4 частини, листя подорожника ланцетолистого — 3 частини, кореня солодки — 3 частини. 1 столову ложку суміші облити склянкою окропу, настояти 30 хв, процідити і приймати теплим по $^1/_4$—$^1/_2$ склянки через 3 год.

Грудний чай № 3 (ТУ 93—47): листя шавлії — 1 частина, плодів анісу — 1 частина, соснових бруньок — 1 частина, кореня алтеї — 2 частини, кореня солодки — 2 частини. 1 столову ложку суміші заварити 2 склянками окропу, настояти 20 хв, процідити і пити по $^1/_4$ склянки через 3 год.

Грудний чай № 4 (ТУ 97—47): кореня солодки — 2 частини, кореня алтеї — 2 частини, плодів фенхелю або кропу — 1 частина. 1 столову ложку суміші заварити 2 склянками окропу, настояти 20 хв, процідити і приймати по $^1/_4$ склянки через кожні 3 год.

Грудний чай: квіток коров'яка (крупно нарізаних) — 2 частини, листя мати-й-мачухи (дрібно нарізаного) — 4 частини, насіння анісу (крупно потовченого) — 2 частини, кореня алтеї (дрібно нарізаного) — 8 частин, кореня фіалки (дрібно нарізаного) — 1 частина, кореня солодки — 3 частини. 1 столову ложку суміші заварити 2 склянками окропу, настояти 30 хв, процідити через марлю і приймати по $^1/_4$—$^1/_2$ склянки через кожні 3 год.

Жовчогінні чаї (Species cholagogae). Приймають при захворюваннях печінки і жовчного міхура, гепатохолециститі.

Жовчогінний чай № 1 (ТУ 75—47): квіток цмину (безсмертника) — 4 частини, листя бобівника трилистого — 3 частини, листя холодної м'яти — 2 частини, плодів коріандру — 2 частини. 2 столові ложки суміші заварити 2 склянками окропу, кип'ятити 10 хв, процідити і пити по $^1/_2$ склянки 3 рази на день перед їдою.

Шлункові чаї (Species stomachicae). Застосовують при розладах функції шлунка і кишок як в'яжучі (протипроносні) і проносні засоби.

1. Як засоби, що регулюють діяльність кишок (проносні)

Шлунковий чай № 1 (ТУ 85—47): кори крушини — 3 частини, листя холодної м'яти — 2 частини, листя кропиви — 3 частини, коре-

ня з кореневищем валеріани — 1 частина, кореневища аїру — 1 частина. 2 столові ложки суміші заварити 2 склянками окропу, кип'ятити 10 хв, процідити і після охолодження пити по $^1/_2$ склянки вранці й увечері.

Шлунковий чай № 2: кори крушини — 2 частини, насіння анісу — 2 частини, листя деревію — 1 частина, насіння гірчиці — 2 частини, кореня солодки — 3 частини. 2 чайні ложки суміші заварити склянкою окропу, кип'ятити 10 хв, процідити і пити вранці й увечері по $^1/_2$ склянки.

Шлунковий чай (проносний) № 1 (ТУ 90—47): кори крушини — 3 частини, листя деревію — 2 частини, листя кропиви — 2 частини. 1 столову ложку суміші заварити 2 склянками окропу, кип'ятити 20 хв, процідити і пити по $^1/_2$—1 склянці на ніч.

Шлунковий чай (проносний) № 2 (ТУ 91—47): плодів жостеру — 2 частини, плодів анісу — 1 частина, александрійських листків — 3 частини, кори крушини — 2 частини, кореня солодки — 1 частина. 1 столову ложку суміші заварити склянкою окропу, настояти 20 хв, процідити і пити по $^1/_2$—$^3/_4$ склянки на ніч.

Суміш проносна сенжерменська: листків сени (дрібно нарізаних) — 4 частини, плодів анісу (крупно потовчених) — 1 частина, плодів фенхелю (крупно потовчених) — 1 частина, квіток бузини чорної — 3 частини, сегнетової солі (крупно потовченої) — 1 частина. Сегнетову сіль розчинити у невеликій кількості води й одержаним розчином рівномірно просочити листки сени і старанно висушити (сушити при температурі 30—40° С), а потім домішати плодів фенхелю, анісу і квіток бузини. 1 столову ложку суміші заварити як чай у склянці води і пити по $^1/_2$—1 склянці на ніч.

2. Шлунково-протипроносні (в'яжучі) чаї

Протипроносний чай № 1: кореневища перстачу — 1 частина, кореневища гірчака зміїного — 4 частини. 2 столові ложки суміші заварити склянкою окропу як чай, настояти $^1/_2$ год, процідити і пити протягом дня за 3—4 прийоми.

Протипроносний чай № 2 (ТУ 83—47): плодів черемхи — 3 частини, плодів чорниць — 2 частини. 2 столові ложки суміші заварити 2 склянками окропу, кип'ятити 20 хв, процідити і після охолодження пити по $^1/_4$—$^1/_2$ склянки 3 рази на день.

Протипроносний чай (в'яжучий) № 3 (ТУ 84—47): шишок вільхи — 2 частини, кореневища гірчака зміїного — 1 частина. 2 чайні ложки суміші заварити склянкою окропу як чай, настояти 20 хв, процідити і випити за 3—4 рази протягом дня.

Сечогінні чаї (Species diureticae).

Сечогінний чай № 1 (ТУ 89—47): листя мучниці звичайної (ведмежих вушок) — 3 частини, квіток синьої волошки — 2 частини, кореня солодки — 1 частина. 1 столову ложку суміші заварити 1 склянкою окропу, настояти 30 хв, процідити і пити протягом дня за 3—4 прийоми перед їдою при захворюванні нирок і набряках (за призначенням лікаря).

Сечогінний чай № 2 (ТУ 88—47): листя мучниці звичайної — 4 частини, кореня солодки — 2 частини, плодів яловцю — 4 частини. 1 столову ложку цієї суміші заварити у склянці окропу, кип'ятити 10 хв і пити 3—4 рази на день по 1 столовій ложці перед їдою у випадку захворювання нирок і при набряках (за призначенням лікаря).

Сечогінний чай № 3: ягід яловцю — 1 частина, трави хвоща польового — 2 частини, кореневища пирію — 1 частина. 1 столову ложку суміші заварити двома склянками окропу, кип'ятити 10 хв і пити по 1 столовій ложці 3—4 рази на день перед їдою (за вказівкою лікаря).

Пом'якшувальні чаї. Застосовують як болезаспокійливий і пом'якшувально-обволікальний засіб при захворюваннях дихальних шляхів.

Пом'якшувальний чай № 1. Застосовують для припарок (ТУ 82—47): квіток ромашки — 1 частина, трави буркуну — 1 частина, листя алтеї — 1 частина. Однакову кількість ромашки, буркуну і алтеї заварити окропом і, загорнувши потім розпарені рослини у тканину, прикладати до хворої ділянки.

Пом'якшувальний чай № 2. Застосовують для припарок (ТУ 82—47): квіток ромашки — 1 частина, трави буркуну — 1 частина. Цю суміш заварити окропом, загорнути у тканину (марлю) і в гарячому стані прикладати до місця, що болить.

Потогінні чаї (Species diaphoreticae). Застосовують у разі простудних хвороб, грипу, ознобу, лихоманки.

Потогінний чай № 1 (ТУ 86—47): ягід малини — 1 частина, суцвіття липи — 1 частина. 2 столові ложки суміші заварити 2 склянками окропу, кип'ятити 10 хв, процідити і пити відвар як чай по 1—2 склянки на ніч.

Потогінний чай № 2 (ТУ 87—47): ягід малини — 2 частини, листя мати-й-мачухи — 2 частини, трави материнки — 1 частина. 2 столові ложки суміші заварити 2 склянками окропу, настояти 20 хв, процідити і пити відвар гарячим як чай по 1—2 склянки на ніч.

Суміші для полоскання горла. Застосовуються при запальному стані порожнини рота (ясен і глотки).

Суміш № 1 для полоскання горла (ТУ 80—47): дубової кори — 2 частини, суцвіття липи — 1 частина. 2 столові ложки суміші заварити 1 склянкою окропу, як чай, настояти 2—3 хв, процідити, охолодити і полоскати горло кілька разів на день.

Суміш № 2 для полоскання горла (ТУ 76—47): суцвіття липи — 2 частини, квіток ромашки — 3 частини. 2 столові ложки суміші заварити 1 склянкою окропу, як чай, настояти 15—20 хв, процідити і полоскати горло кілька разів на день.

Заспокійливі чаї (Species sedativae). Застосовують при збудженні нервової системи і безсонні.

Заспокійливий чай № 1 (ТУ 77—47): листя м'яти — 2 частини, листя бобівника трилистого — 2 частини або квіток конюшини — 2 частини, кореня з кореневищем валеріани — 1 частина, плодів хмелю — 1 частина. 2 столові ложки суміші заварити 2 склянками окропу, настояти 30 хв, процідити і пити як чай по $^1/_2$ склянки 2 рази на день (вранці і на ніч).

Заспокійливий чай № 2: кореня з кореневищем валеріани — 1 частина, трави собачої кропиви — 1 частина, насіння кмину — 1 частина, насіння фенхелю — 1 частина. 1 столову ложку суміші заварити склянкою окропу, настояти до охолодження і пити (можна з цукром) теплим повільно 3 рази на день по 1 склянці.

ЯК ГОТУВАТИ ВІДВАРИ І НАСТОЇ В ДОМАШНІХ УМОВАХ

Відвари (Decocta). Лікарську рослину, з якої треба приготувати відвар, або її частину (кора, корені і т. ін) попередньо подрібнюють, кладуть в емальовану каструлю необхідної місткості, заливають потрібною кількістю води кімнатної температури і щільно накривають кришкою. Потім каструлю ставлять у посудину з киплячою водою так, щоб вона була занурена у воду не більш як на $^3/_4$, і настоюють протягом 30 хв, час від часу помішуючи вміст. Після цього відвар знімають і через 10 хв проціджують через подвійний шар марлі, відтискуючи рослину. Кількість відвару, якої не вистачає (частина води після витискування лишається в рослинному матеріалі), доливають звичайною кип'яченою водою, промиваючи вичавки.

Відвари листя мучниці звичайної, кореня ревеню, кореневища гірчака зміїного, кореневища перстачу прямостоячого, дубової кори тощо, які містять дубильні речовини, проціджують зразу після зняття посудини з водяної бані.

Настої (Infusa). Готують так само, як і відвари, але настоюють витяжку протягом 15 хв. Після цього її охолоджують при кімнатній температурі протягом 45 хв, проціджують через подвійний шар марлі, трохи відтискують і кількість рідини, що не вистачає (наприклад, до повної склянки), доливають кип'яченою водою.

Відвари і настої готують не більше як на 3—4 дні і зберігають у темному прохолодному місці, бо в інших умовах вони швидко псуються.

Перед споживанням відвари та настої збовтують.

Киселі. Кисіль із сушених чорниць готують так: проміті у теплій воді сушені ягоди заливають 2 склянками холодної води і ставлять варити на 15—20 хв. Коли чорниці стануть м'якими, відвар проціджують, ягоди добре розминають ложкою і знову заливають склянкою води, кип'ятять і відціджують рідину у посудину з відваром, відтискуючи ягоди. Додавши цукор, заварюють як кисіль. На 50 г сушених чорниць беруть $^3/_4$ склянки цукру, 2 чайні ложки крохмалю.

Кисіль з смородини. Ягоди перебирають, миють гарячою водою, добре розминають ложкою, додають $^1/_2$ склянки кип'яченої холодної води, протирають крізь сито або відтискують через марлю. Вичавки з ягід заливають 2 склянками холодної води, ставлять на вогонь і кип'ятять протягом 5 хв, після чого проціджують. У проціджений відвар кладуть цукор, дають йому закипіти, вливають розведений крохмаль і, помішуючи, доводять знову до кипіння. У готовий кисіль вливають відтиснутий сік і добре розмішують. На 1 склянку смородини беруть $^3/_4$ склянки цукру, 2 чайні ложки крохмалю.

Кисіль з ягід шипшини. 100 г ягід шипшини дрібно нарізають і разом з зернами заливають 1 склянкою окропу. Робити це слід увечері, щоб шипшина за ніч намокла для приготування наступного дня киселю. Намочену шипшину добре розтирають до стану, коли від неї залишається тільки клітковина. 2 рази проціджують і рідину вливають у заварений крохмаль. Додають 80 г цукру, розмішують і ставлять, щоб прохолов.

ЯК РОБИТИ КОМПРЕСИ, ПРИМОЧКИ І ГОТУВАТИ РІДИНУ ДЛЯ ПОЛОСКАННЯ

Компреси. Для зігрівального компресу складають у кілька шарів марлю, змочують її в теплій воді (або в горілці), відтискують і прикладають до хворої ділянки, потім накривають клейонкою або пергаментним папером, а зверху кладуть шар вати. Шар вати має бути ширшим від шару марлі і клейонки на 3—5 см з усіх боків. Приготовлений таким чином компрес щільно накладають на шкіру і закріплюють бинтами.

Примочки. Для приготування холодних примочок беруть кусок марлі, складають у кілька шарів, змочують у холодній воді, відтискують, а потім прикладають до відповідної ділянки шкіри. Часто примочки роблять з домішкою до води яких-небудь ліків. Так, при гарячці примочки роблять на голову, додаючи ароматний оцет (1 столову ложку на 1 склянку води), при ударах застосовують свинцеву воду (свинцева примочка) і т. д. Примочки накладають на 2—3 хв, а потім замінюють свіжими (роблять це безперервно). Бинтом їх не закріплюють. Поки одна примочка лежить на відповідному місці, другу для заміни занурюють у воду.

Рідина для полоскання ротової порожнини. 3—4 столові ложки подрібненої рослини або суміші кількох рослин кладуть в емальований посуд, заливають 2—3 склянками води, розмішують, накривають кришкою і лишають на ніч при кімнатній температурі для настоювання. Рекомендується це робити звечора. Вранці настій ставлять на вогонь і, коли він закипить, продовжують кип'ятити, не знімаючи кришку, 5—7 хв. Посудину знімають з вогню, залишають накритою на $^1/_2$ год, потім відвар проціджують через марлю і відтискують. Вижимки рослини відкидають, а відвар теплим використовують для полоскання порожнини рота і горла.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН ЗА ЇХ ЛІКУВАЛЬНИМ ПРИЗНАЧЕННЯМ

Болезаспокійливі

Валеріана (корінь) 13, 33, 45, 47, 59, 98, 162
Переступень білий (бріонія біла) 140
Пізноцвіт осінній 146
Ромашка лікарська (квітки) 110, 155, 160, 200
Собача кропива 133, 167

Відхаркувальні

Алтея лікарська 15, 131, 162
Аніс звичайний (плоди) 16, 17
Буквиця лікарська 43
Глуха кропива (квітки) 60, 197
Евкаліпт кулястий 70
Китятки 93
Кмин звичайний (насіння) 95
Фенхель звичайний (насіння) 162, 183
Материнка звичайна 115, 174
Мильнянка лікарська 118
Оман високий (корінь) 129
Первоцвіт весняний 138
Мати-й-мачуха 16, 110, 117, 118
Подорожник великий 118, 149
Солодка (корінь) 16, 94, 131, 169
Термопсис ланцетовидний 179
Фіалка мінлива 16, 184
Чебрець повзучий 162, 193

Вітамінні

Береза бородавчаста 33
Звіробій звичайний 84, 174
Кропива дводомна 13, 99
Обліпиха крушиновидна 127
Первоцвіт весняний 138
Подорожник великий 118, 149
Родовик лікарський 158
Смородина 22, 100, 166, 197
Сосна звичайна (хвоя) 171
Суниці лісові 175, 197
Сухоцвіт багновий 132, 166, 168, 176
Цибуля ріпчаста 189
Шипшина (плоди) 22, 64, 100, 204

В'яжучі (протизапальні)

Алтея лікарська 15, 131, 162
Бадан товстолистий 26
Брусниця (листки) 40
Буквиця лікарська 43
Гірчак зміїний (кореневище) 53
Глуха кропива біла 60, 197
Дуб звичайний (кора, жолуді) 67
Звіробій звичайний 84, 174
Калина звичайна 89
Кукурудза 102
Мучниця звичайна 120
М'ята холодна 13, 40, 47, 121, 162
Обліпиха крушиновидна 127
Перстач прямостоячий (кореневище) 142, 162
Подорожник великий 118, 149
Родовик лікарський 158
Ромашка лікарська 110, 155, 160, 200
Суниці лісові (листки) 175, 197
Чорниця (ягоди) 200
Шавлія лікарська 69, 162, 202

Гіркоти (поліпшують апетит, травлення)

Аїр тростинний (кореневище) 11
Алое деревовидне (сік) 13
Аніс звичайний 16, 17
Барбарис звичайний (кора, корінь) 28
Барвінок прямий (листки) 31

Глуха кропива біла 60, 197
Деревій звичайний 40, 46, 65, 162, 197
Звіробій звичайний 84, 174
Ісландський мох 87
Кмин звичайний (насіння) 95
Перець стручковий однорічний 141
Подорожник великий (трава) 118, 149
Полин гіркий 151, 162
Рута пахуча 162
Смородина 22, 100, 166, 197
Спориш 173
Термопсис ланцетовидний (трава) 179
Фенхель звичайний (кріп) 162, 183
Хміль звичайний (шишки) 13, 188
Часник 192
Яловець звичайний 209

Жарознижувальні

Бузина чорна 41, 110
Липа (квітки, листя) 109

Жовчогінні

Волошка синя 51
Кукурудза (приймочки) 102
Кульбаба лікарська 13, 40, 87, 103
М'ята холодна 13, 40, 47, 121, 162
Цмин пісковий (безсмертник) 99, 190

Заспокійливі

Валеріана лікарська 13, 33, 45, 47, 59, 98, 162
Глід криваво-червоний 58, 110, 132, 168
Конвалія травнева 33, 59, 97
Материнка звичайна 115, 174
М'ята холодна 13, 40, 47, 121, 162
Пасифлора інкарнатна 137
Півонія незвичайна 144
Собача кропива 133, 167

Знижуючі вміст цукру у крові

Чорниця (листя) 200

Кровоспинні

Бавовник (кора) 23
Гірчак перцевий 54
Деревій звичайний 40, 46, 65, 162, 197
Зайцегуб п'янкий 82
Калина звичайна (кора) 89
Кропива дводомна 13, 99
Омела біла, або звичайна 132, 168

Кровоспинні (гінекологічні)

Арніка гірська 20, 133
Бавовник 23
Барбарис звичайний 28
Гірчак перцевий 54
Гриники 64, 90, 133, 155
Деревій звичайний 40, 46, 65, 162, 197
Зайцегуб п'янкий 82
Калина звичайна (кора) 89
Кропива дводомна 13, 99
Ріжки 156
Спориш 173

Подразнюючі слизову оболонку і шкіру

Кропива дводомна 13, 99
Очиток їдкий (трава) 133, 134
Перець стручковий однорідний (плід і насіння) 141

Пом'якшувальні, обволікальні

Алтея лікарська (корінь) 15, 131, 162
Ісландський мох 87

Потогінні

Брусниця 40
Бузина чорна (квітки) 41, 110
Липа (цвіт) 109
Малина звичайна (ягоди) 110, 112

При шкірних хворобах

Алое деревовидне 13
Гірчак зміїний 53
Деревій звичайний 40, 46, 65, 162, 197
Льон звичайний (порошок-макуха) 111
Подорожник великий 118, 149
Чистотіл звичайний 40, 87, 104, 155, 198

Проносні

Авран лікарський 10

Гірчак почечуйний 56
Жовтозілля широколисте 78
Жостір проносний (ягоди) 13, 81
Касія гостролиста 92
Крушина ламка (кора) 39, 101, 133, 155
Ламінарія цукриста (морська капуста) 105
Ревінь тангутський 104, 154
Солодка ральська (лакриця) 16, 94, 131, 169
Щавель кінський 206

Протиглисні

Гарбуз звичайний (насіння) 52
Пижмо звичайне (квітки) 144
Полин цитварний 153, 193
Щитник чоловічий 208

Протимікробні

Березовий гриб 34
Латаття жовте 106
Чистотіл звичайний 40, 87, 104, 155, 198

Протиспазматичні

Амі зубна 16
Арніка гірська 20, 133
Блекота чорна 36
Рутвиця смердюча 163
Жовтозілля широколисте 78
Морква посівна 100, 119
М'ята холодна 13, 40, 47, 121, 162
Пастернак посівний 137

Ранозагоювальні

Алое деревовидне 13
Евкаліпт кулястий 70
Подорожник великий (листя) 118, 149
Цибуля ріпчаста 189

Сечогінні

Береза бородавчаста (бруньки і листя) 33
Вовчуг польовий (корінь) 50
Глауціум жовтий 56
Горицвіт весняний 61
Марена красильна 113
Мучниця звичайна (листя) 120
Ортосифон (нирковий чай) 133
Спориш 173
Суниці лісові (ягоди, листя) 175, 197
Фіалка триколірна (братки) 16, 185, 197
Хвощ польовий 3, 133, 186
Чистотіл звичайний 40, 87, 104, 155, 198
Яловець звичайний (ягоди) 209

Серцеві

Астрагал шерстистоквітковий 22
Глід криваво-червоний 58, 110, 132, 168
Горицвіт весняний 61
Жовтушник сірий (квітки) 80
Конвалія травнева 33, 59, 97
Наперстянка (листя) 124
Олеандр звичайний 129
Чистець байкальський 198

Судинорозширювальні і ті, що збуджують центральну нервову систему

Аралія маньчжурська 19
Великоголовник сафлоровидний (левзея) 47
Елеутерокок колючий 73
Ефедра хвощова 74
Женьшень 76
Копитник європейський 99
Лимонник китайський 107
Родіола рожева 157
Стеркулія платанолиста 174

Фотосенсибілізуючі

Пастернак посівний 137

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК УКРАЇНСЬКИХ НАЗВ РОСЛИН

А

Авран лікарський 10
Аїр тростинний 11
Алое деревовидне 13
Алтея лікарська 15, 131, 162
Амі зубна 16
Амі велика 17
Аніс звичайний 16, 17
Аралія маньчжурська 19
Арніка гірська 20, 133
Астрагал шерстистоквітковий 22
Аронія чорноплода 21

Б

Бавовник 23
Багно звичайне 24, 186
Бадан товстолистий 26
Баранець звичайний 27
Барбарис звичайний 28
Барвінок малий 29, 123
Барвінок прямий 31
Береза бородавчаста 33
Беладонна звичайна 31, 98
Березовий гриб 34
Блекота чорна 36
Блошниця 38, 118, 151
Бобівник трилистий 39, 200
Брусниця 40
Бузина чорна 41, 110
Буквиця лікарська 43
Буркун жовтий 44

В

Валеріана лікарська 13, 33, 45, 47, 59, 98, 162
Великоголовник сафлоровидний (левзея) 47
Вільха клейка, або чорна 48
Вовчуг польовий 50
Волошка синя 51
Вільха сіра, або біла 48

Г

Гарбуз звичайний 52
Гірчак зміїний 53
Гірчак перцевий 54
Гірчак почечуйний 56
Глауціум жовтий 56
Глід кривавo-червоний 58, 110, 132, 168
Глуха кропива біла 60, 197
Горицвіт весняний 61
Горобина звичайна 63, 100
Грицики 64, 90, 133, 155

Д

Деревій звичайний 40, 46, 65, 162, 197
Дуб звичайний 67
Дурман звичайний 33, 68

Е

Евкаліпт кулястий 70
Елеутерокок колючий 73
Евкомія в'язолиста 72
Ефедра середня 74
Ефедра хвощова 74
Ехінопанакс високий 75

Ж

Женьшень 76
Жовтозілля широколисте 78
Жовтушник сірий 80
Жовтушник левкойний 81
Жостір проносний 13, 81

З

Зайцегуб п'янкий 82
Звіробій звичайний 84, 174
Золототисячник малий 40, 86, 123, 155, 186
Ісландський мох 87

К

Каланхое пірчасте 88
Калина звичайна 89
Капуста городня 90
Касія вузьколиста 92
Касія гостролиста 92
Китятки вузьколисті (тонколисті) 93
Китятки сибірські 93
Клопогін даурський 94
Кмин звичайний 95
Конвалія травнева 33, 59, 97
Копитняк європейський 99
Кропива дводомна 13, 99

Крушина ламка 39, 101, 133, 155
Кукурудза (маїс) 102
Кульбаба лікарська 13, 40, 87, 103

Л

Ламінарія цукриста (морська капуста) 105
Латаття жовте 106
Лимонник китайський 107
Липа серцелиста (дрібнолиста) 109
Липа широколиста (крупнолиста) 109
Льон звичайний 111

М

Малина звичайна 110, 112
Марена красильна 113
Маруни кавказькі 114
Материнка звичайна 115, 174
Мати-й-мачуха (підбіл) 16, 110, 117, 118
Мильнянка лікарська 118
Морква посівна 100, 119
Мучниця звичайна 120
М'ята холодна 13, 40, 47, 121, 162

Н

Нагідки лікарські 13, 123
Наперстянка пурпурова 124
Наперстянка крупноквіткова 124
Наперстянка шерстиста 124

О

Обвійник грецький 127
Обліпиха крушиновидна 127
Олеандр звичайний 129
Оман високий 129
Омела біла, або звичайна 132, 168
Ортосифон 133
Очиток їдкий 133, 134
Очиток великий 135

П

Панцерія шерстиста 136
Пасифлора інкарнатна 137
Пастернак посівний 137
Первоцвіт весняний (лікарський) 138
Переступень білий (бріонія біла) 140
Перець стручковий однорічний 141
Перстач прямостоячий 142, 162
Півонія незвичайна 144
Пижмо звичайне 144
Пізноцвіт осінній 146
Плаун булавовидний 147
Подорожник великий 118, 149
Полин гіркий 151, 162
Полин цитварний 153, 193

Р

Ревінь тангутський 104, 154
Ріжки 156
Родовик лікарський 158
Ромашка лікарська 110, 155, 160, 200
Ромашка пахуча 110, 155, 160, 200
Родіола рожева 157
Рута пахуча 162
Рутвиця мала 164
Рутвиця смердюча 163

С

Синюха блакитна 164
Смородина 22, 100, 166, 197
Собача кропива 133, 167
Сокирки польові 169
Солодка гола 16, 131, 169
Солодка уральська (лакриця) 16, 94, 131, 169
Сосна звичайна 171
Спориш 173
Стеркулія платанолиста 174
Суниці лісові 175, 197
Сухоцвіт багновий 132, 166, 168, 176
Сферофіза солонцева 178

Т

Термопсис ланцетовидний 179
Тополя чорна 181

У

Унгернія Віктора 182

Ф

Фенхель звичайний 162, 183
Фіалка мінлива 16, 184,

Фіалка триколірна 16, 185, 197

Х

Хвощ польовий 3, 133, 186
Хміль звичайний 13, 188

Ц

Цибуля ріпчаста 189
Циміцифуга даурська 94
Цмин пісковий (безсмертник) 99, 190

Ч

Часник 192
Чебрець повзучий 162, 193
Чемериця Лобеля 194
Череда трироздільна 34, 196
Черемха звичайна 197
Чистець байкальський 198
Чистотіл звичайний 40, 87, 104, 155, 198
Чорниця 200

Ш

Шавлія лікарська 69, 162, 202
Шипшина голчаста 22, 64, 100, 204
Шипшина корична 22, 64, 204

Щ

Щавель кінський 206
Щитник чоловічий 208

Я

Яловець звичайний 209

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ЛАТИНСЬКИХ НАЗВ РОСЛИН

A

Achillea millefolium L. 40, 46, 65, 162, 197
Adonis sibiricus Part. 61
Adonis vernalis L. 61
Adonis wolgensis Stev. 61
Acorus calamus L. 11
Allium cepa L. 189
Allium sativum L. 192
Aloe arborescens Mill. 13
Alnus incana (L.) Moench. 48
Alnus glutinosa (L.) Gaerth. 48
Althaea officinalis L. 15, 131, 162
Ammi visnaga L. 16
Ammi majus L. 17
Anisum vulgaris Gaertn. 16, 110
Aralia mandshurica Rupr. 19

Aronis melanocarpa (Michx.) 21
Artemisia absinthium L. 151, 160
Artemisia cina (Berg.) P. Pol. 153, 193
Astragalus dasyanthus Pall. 22
Atropa belandonna L. 31, 98

B

Berberis vulgaris L. 28
Asarum europaeum L. 99
Bergenia crassifolia (L.) Fritsch.
Arnica montana L. 20, 133 26
Betonica officinalis L. 43
Betula pendula Roth. 33
Betula verrucosa Ehrh. 33
Bidens tripartites L. 34, 196
Brassica oleracea L. 90
Bryonia alba L. 140

C

Calendula officinalis L. 13, 123
Capsella bursa pastoris (L.) Medic. 64, 90, 133, 155
Capsicum annuum L. 141
Carum carvi L. 95
Cassia acutifolia rel. 92
Cetraria islandica Ach. 87
Centaurium minus Moench. 40, 86, 123, 155, 186
Centaurea cyanus L. 51
Chelidonium majus L. 40, 87, 104, 155, 198
Cimicifuga dahurica 94
Colchicum autoumnale L. 146
Claviceps purpurea Tul. 156
Consolida arvensis (L.) Opiz 169
Convallariae majalis L. 33, 59, 97

Crataegus sanguinea Pall. 58, 110, 132, 168
Cucurbita pepo L. 52

D

Datura stramonium L. 33, 68
Daucus sativus (Hoffm.) 100, 119
Delphinium consolida L. 169
Digitalis purpurea L. 124
Digitalis grandiflora Mill. 124
Digitalis lanata Ehrh. 124
Dryopteris filix mas (L.) Schott. 208

E

Eleutherococcus senticosus (Rupr. et Maxim.) 73
Echinopanax elatum Nakai 75
Equisetum arvense L. 34, 133, 186
Ephedra equisentina Bunge. 74
Ephedra intermedia Schrenk. 74
Erysimum canescens Roth. 80
Erysimum cheiranthoides. L. 81
Eucaliptus globulus Labill. 70
Eucommia uloides Oliv. 72

F

Foeniculum vulgare. Mill 162, 183
Fragaria vesca L. 175, 197
Frangula alnus Miller 39, 101, 133, 155

G

Glaucium flavum Gr. 56
Glycyrrhiza glabra L. 16, 94, 131, 169
Glycyrrhyza uralensis Fich 163
Gnaphalium uliginosum L. 131, 132, 166, 168, 176
Gossypium L. 23
Gratiola officinalis L. 10

H

Helichrysum arenarium (L.) DC. 99, 190
Hippophea rhamnoides L. 127
Humulus lupulus L. 13, 188
Huperzia selago (L.) 27
Hupericum perforatum L. 84, 174
Hyoscyamus niger L. 33, 36

I

Inula helenium L. 129
Inonotus obliquus (Pers.) 34

J

Juniperus communis L. 209

K

Kalanchoe pinnatum (Lam.) Pers. 88

L

Lagochilus inebrians Bge. 82
Lamium album L. 60, 197
Laminaria saccharina Lam. 105
Linum usitatissmum L. 111
Ledum palustre L. 24, 186
Leonurus guinguelobatus Gilib 133, 167
Leonurus lanatus (L.) Spreng. 136
Lycopodiu anceps Wallr. 148
Lycopodium clavatum L. 147

M

Matricaria chamomilla L. 100, 110, 155, 160
Matricaria discoidea DC. 110, 155, 160, 200
Melilotus officinalis Desr. 44
Mentha piperita L. 13, 40, 47, 121, 162
Menyanthes trifoliata L. 39, 200

N

Nerium oleander L. 129
Nuphar luteum L. 106

O

Ononis arvensis L. 50
Origanum vulgare L. 115, 174
Orthosiphon stamineus Benth. 133

P

Padus racemosa (Lam.) Gilib. 197
Panax ginseng C. A. Mey. 76
Panzeria lanata Pers. 136
Passiflora incarnata L. 137
Pastinaca sativa L. 137
Peonia anomala L. 144
Periploca graeca L. 127
Pinus silvestris L. 171

Plantago major L. 118, 149
Plantago psyllium L. 38, 118, 151
Polemonium coeruleum L. 164
Polygala sibirica L. 93
Polygala tenuifolia Willd. 93
Polygonum aviculare L. 173
Polygonum bistorta L. 53
Polygonum persicaria L. 56
Polygonum hydropiper L. 54
Potentilla erecta L. 142, 162
Populus nigra L. 181
Primula veris L. 138
Pyrethrum carneum M. B. Grev. 114
Pyrethrum roseum Grev. 114

Q

Quercus robur L. 67

R

Rhamnus cathartica L. 81
Rhaponticum carthamoides Willd 47
Rheum tanguticum Maxim. 104, 154
Rhodiola rosea L. 157
Ribes nigrum L. 22, 100, 166, 197
Rosa acicularis Lindl. 22, 64, 100, 204
Rosa cinnamomea L. 22, 64, 100, 204
Rubia tinctorum L. 113
Rumex confertus Willd. 206
Rubus idaeus L. 110, 112
Ruta graveolens L. 162

S

Salvia officinalis L. 69, 162, 202
Sambucus nigra L. 41, 110
Sanguisorba officinalis L. 158
Saponaria officinalis L. 118
Sedum acre L. 133, 134
Sedum maximum (L.) Suter. 135
Senecio platyphyllus DC. 78
Schizandra chinensis Baill 107
Sorbus aucuparia L. 63, 100
Sphaerophysa salsula (Pall.) DC. 178
Stachys baicalensis L. 198

T

Tanacetum vulgare L. 144
Taraxacum officinale Wigg. 13, 40, 87, 103
Thalictrum foetidum L. 163
Thalictrum minus L. 164
Thermopsis lanceolata R. Br. 179
Tilia cordata Mill. 109
Thymus serpyllum L. 162, 193
Tussilago farfara L. 16, 110, 117, 118

U

Urtica dioica L. 13, 99
Ungernia Victoris Vved. 182

V

Vaccinium myrtillus L. 200
Vaccinium vitis-idaea L. 40
Valeriana officinalis L. 16, 110, 117, 118
Veratrum lobelianum Bernth. 194
Viburnum opulus L. 89
Viola ambiqua Waldst et Kit. 16, 184
Vinca erecta Rgl. et Sohmalh. 31
Vinca minor L. 29, 123
Viola tricolor L. 16, 185, 197
Viscum album L. 132, 168

Z

Zea majs L. 102

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК НАРОДНИХ НАЗВ РОСЛИН

А

Аніс дикий польовий 95
Аптечна скороспілка 138
Ароматник 45
Астраханський перець 141

Б

Бабакуля 103
Бабка 149
Баб'ячий гірчак 54
Баб'ячий прокльон 132

Бавовна 23
Багнюк 24
Баранець звичайний 27
Баранчики 138
Барбарис сибірський 28
Бамба 23
Безсмертник пісковий 190
Біла береза 33
Береза пухнаста 33
Березник 33
Бичачий корінь 50
Біла кашка 65
Білі листки 117
Білоголовник 65
Білпух 117
Бісдерево 68
Бісове дерево 19
Бісове ребро 45
Благодать 10
Блекота 36
Блошине сім'я 38
Блошинник 24
Блошник 38
Блошниця 115
Богородська трава 193
Богульник 24
Божі ручки 22
Борівка 200
Бородавник 198
Брань-трава 164
Братики трибарвні 185
Брат-і-сестра 185
Бруслинчик 40
Брусничник 40
Бузиновий цвіт 41
Буквиця 138
Буквиця чорна 43
Буркун лікарський 44
Буркун луговий 44
Бутуп 189

В

Вахта трилиста 39
Ведмежа ягода 120
Ведмеже вушко 120
Вербець 169
Вередник 93
Вересник 209
Веретенце 186
Веснівка 138
Весняник лікарський 138
Вихореве гніздо 132
Відьмова мітла 132
Вовчий горошок волохатий 22
Вовчі ягоди 31, 120
Вовчук 50
Водяний перець 54
Волоський кріп 183
Волошка 51
Волошка польова 51
Воронець 84

Г

Ганиж 17
Ганус 17
Гарбуз столовий 52
Гірчак 188
Глечики жовті 106
Глід 58
Глід-колюх 58
Гниле дерево 101
Голотуха 197
Горицвіт весняний 61
Горобина чорноплода 21
Горобинець 64
Городня рута 162
Граціолея 10
Гречечка 54
Грижник 158
Гусятник 173
Гусяче зілля 56
Гусячі лапки 56

Д

Дев'ятисил 129
Дендера 68
Деревій тисячолистий 65
Дереза 147
Дивдерево 68
Дивне дерево 70
Дивосил 129
Дика рожа 15
Дикий перець 73, 134
Дирюга 147
Дзвіночки 185
Дзвіночок 124
Драголюб 60
Дрислівець 10
Дуб зимовий 67
Дуб літній 67
Дубова омела 132
Дуб черешковий 67
Дурзілля 68
Дурман смердючий 68
Дур смердючий 68
Духовий цвіт 115
Душинка 115

Ж

Жабівник 39
Жаблір 56
Жаб'яча кислиця 206
Жаб'яча трава 176
Жгун 141
Живильна трава 78
Жимериця 194
Житні ріжки 156
Жовта водяна лілія 106
Жовта горлянка 190
Жовтий цмин 190
Жовтило 198
Жовтоцвіт 80
Жовті дзвіночки 124
Жовті котики 190
Жовті котячі лапки 190
Жостір голчастий 81

З

Зажмурник 10
Заманиха 75
Засадиха 197
Заяча крівця 84
Заяча трава 65
Заячі вуха 97
Звадник 147
Зеленица 147
Землянка 175
Зимівник 146
Зимозелен 162
Зілля від пропасниці 10
Зміївець 53
Зміїний мох 147
Зозулині черевички 169, 185
Золоте дерево 127
Золотий корінь 157
Золотосонячник 190
Золототисячник 22
Золотуха 86
Золотушна трава 196

І

Івилга 132
Індійський чай 133

К

Кабак 52
Кавалерійська зірка 137
Калачики аптечні 15
Калган 142
Календула 123
Калина 89
Кам'яна трава 136
Кела 16
Кислий терен 28
Кислянка 28
Китайське дерево (гутаперчеве) 72
Китятки польові 93
Ключики 138
Козині ріжки 196
Козлик 45
Колоколуша 197
Колючі яблука 68
Комочник 87
Конвалія звичайна 97
Конотоп 173
Конячник 206
Копитень 99
Корінь життя 76
Коровка 68
Котяча трава 45
Котячий горох 22
Котячі вуса 133
Краповий корінь 113
Красильний корінь 113
Кривавник 65, 84
Кровник 10
Крокіс 123
Кропива велика 99
Кропива дика 167
Кропива жалка 99
Кропива-жигавка 98
Кукольник 194
Кукурудзяні коси 102
Кукурудзяні приймочки 102
Кульбаба звичайна 103
Куряча гречка 64
Куряча сліпота 36
Куряча трава 173
Куряче зілля 142

Л

Лавророза 129
Лакричний корінь 169
Лакричник гладкий 169
Леандр 129
Лебідка 115
Лев'ячий хвіст 167
Лепеха 11
Лимонний душок 193
Липовий цвіт 109
Лишайник 87
Лікар 13
Лікоподій 147
Лісова красуня 89

Лісове зілля 138
Літняк 67
Літучки 103
Лубняк 109
Луковиця 189
Лучина 183
Лучний шафран 146
Любка 97
Людина-корінь 76
Люлюк 36
Льон-довгунець 111
Льон посівний 111

М

Маковійник 15
Маралова трава 47
Мараловий корінь 47
Маренка запашна 113
Марень красильна 113
Мар'янка 113
Мар'їн корінь 144
Маткова трава 160
Маткові ріжки 156
Маун аптечний 45
Мачок жовтий 56
Медова конюшина 44
Медяник 138
Мильна трава 118
Мильний корінь 118
Мильниця 118
Мисочки 64
Мишатник 179
Можевел 209
Мокрець 10
Молочай 103
Молочай жовтий 198
Монгольський чай 26
Моріжок 173
Мороз-трава 190
Мурава-трава 173
Мучник 120

Н

Нагідки городні 123
Напальники 124
Наперсткова трава 124
Наперстник блідо-жовтий 124
Наперстянка великоцвітна 124
Наперстянка сумнівна 124
Незайманник 147
Нечіпай-зілля 140
Нечуй-вітер 20, 190
Нирковий чай 133
Німиця 36, 68

О

Одолян 45
Одуртрава 68
Оленяча трава 10, 47
Оленячий корінь 47
Оленячий мох 87
Оман 129
Оман правдивий 129
Осінник 146
Осокор 181
Осолодка 169

П

Павой 127
Паличник 78
Папороть чоловіча 208
Папоротник чорний 208
Первенець 138
Перелаз 140
Перелет 22
Перелет польський 22
Перелет солодколистий 22
Перстач 56
Перхівник 129
Пестівник 186
Песяча черешня 101
Підгорішник 99
Підлісник 99
Піретрум м'ясочервоний 114
Піретрум рожевий 114
Плавун звичайний 147
Плавун-трава 147
Плавучка 147
Плохівець 129
Плугодержка 50
Подорожник блошиний 38
Подорожник ланцетолистий 149
Полин білий 151
Полин звичайний 151
Полинна трава 151
Полин польовий 151
Полуничник 175
Польова горобинка 144
Польова гречка 65
Польові овечки 190
Попутник 149
Порізник 65, 149
Порічка смородина 166
Порічки чорні 166
Почечуйник 54
Придорожник 149
Примула 138
Припутник 149
Притул-трава 60

Причепа 196
Пташиний клей 132
Пугало 129
Пустирник волохатий 167
Пустодуй 103
Пухлянки 103
Пуховик 129
П'ядич булавовидний 147
П'ядич звичайний 147
П'ядич баранець 27
П'яна трава 179
Райцвіт 144

Р

Рак берези 34
Ракові шийки 53
Ранник 149
Ревінь сибірський 154
Ревінь черешковий 154
Рожа лікарська 15
Романець 160
Ромашка без'язикова 160
Ромашка дика 160
Ромашка персидська 114
Рута запашна 162

С

Сабур 13
Садова рута 162
Самбук 41
Свинки 68
Свинське зілля 173
Свиріпа 80
Світоянське зілля 84
Свіжильник 86
Семижильник 149
Сердечник 123, 136, 167
Сердушник 86
Сердушник 86
Серпоріз 65
Серцева трава 167
Сибірська сенега 93
Синдра 167
Синєвода 169
Синюха голуба 164
Синюха лазурева 164
Синюшки 93, 169
Скажене зілля 68
Скусівник гірський 20
Смілка пахуча 113
Собача кропива волохата 167
Собача троянда 204
Собача ягода 101
Собаче дерево 81
Собачий перець 54
Собачі реп'яхи 196
Собача ягода 101
Сокирки 185
Сокорина 181
Солодець 169
Солодець голий 169
Солодик 169
Солодка гладка 169
Солодке зілля 22
Солодкий корінь 169
Солодкий кріп 183
Сонне зілля 31
Сонник 31
Сонячний корінь 169
Сорокозуб 43, 208
Соснові бруньки 171
Соснові шишки 171
Срібний лист 158
Ставчак 74
Стародубка 61
Степова малина 74
Стокрівця 84
Столітник 13
Страхоцвіт м'ясочервоний 137
Стрілка 196
Стягач 118
Стягникров 158
Султанчики 53
Суниці 175
Суничка 175
Сухоборний мох 87
Сухарики 190
Сухозлотиця 158
Сухоцвіт 190
Сушениця болотна 176
Сушениця російська 176

Т

Татарське зілля 11
Тим'ян повзучий 193
Товстушка 196
Тоболки 64
Топтун 173
Травка-муравка 173
Трифоль 39
Трицвітка 185

Х

Хвойка 186
Хвойник 74
Хмелеві шишки 188
Хміль 188

Хрещата трава 78
Хрещатий барвінок 29

Ц

Цвінтарка 86
Центурка 86
Черемха 197
Цибуля городня 189
Цинципер 95
Цитварне насіння 153
Цитварні квітки 153
Цмин 95

Ч

Чабер 193
Чага 34
Чагир 26
Чебарка 193
Чебрик 193
Чемерка 194
Чепчик 193
Червоний перець 141
Червоні ягоди 175
Чередник 54
Черемуха 197
Черемшина 197
Чистотіл великий 198
Чорничник 200
Чорні пиріжки 156
Чорні ріжки 156
Чорні ягоди 200
Чорнобильник 151
Чорнобривець болотяний 196
Чорногірка 61
Чорноголовка 158
Чорнотополя 181
Чорноягідник 81
Чортова борода 208

Ш

Шавлія аптечна 202
Шелестун 50
Шкідлива трава 164
Шпичак дерево 19
Шувар 11

Щ

Щавель дикий 206

Я

Яванський чай 133
Ялинка 186
Ясенець 86

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Атлас лекарственных растений СССР / Под ред. Н. В. Цицина.— М. : Медгиз, 1962.—432 с.

Акопов И. Э. Кровоостанавливающие растения.— Ташкент : Медицина, 1977.— 128 с.

Борисов М. И. Лекарственные свойства сельскохозяйственных растений.— Минск : Урожай, 1974.— 280 с.

Брук М. М., Руденко А. И. К вопросу о влиянии женьшеня на условные процессы высшей нервной деятельности в эксперименте.— Фізіологічний журнал, 1958, т. 4, № 6, с. 834—836.

Вехов В. Н., Губанов И. А., Лебедева Г. Ф. Культурные растения СССР.— М. : Мысль, 1978.— 380 с.

Володарский Л. И. Практическое руководство по сбору и заготовке дикорастущих лекарственных растений.— М. : Медгиз, 1959.— 150 с.

Гаммерман А. Ф. Карты распространения важнейших лекарственных растений СССР.— М. : Изд-во АН СССР, 1954.— 237 с.

Гаммерман А. Ф. и др. Растения-целители.— М. : Медицина, 1973.— 330 с.

Гаммерман А. Ф., Гром И. И. Дикорастущие лекарственные растения СССР.— М. : Медицина, 1976.— 287 с.

Государственная фармакопея СССР.— 10-е изд.— М. : Медицина, 1968.— 1078 с.

Губергриц А. Я., Соломченко Н. И. Лекарственные растения Донбасса.— Донецк : Донбасс, 1964.— 214 с.

Губергриц А. Я., Соломченко Н. И. Лекарственные растения Донбасса. 4-е изд.— Донецк : Донбасс, 1971.— 210 с.

Землинский С. Е. Лекарственные растения СССР.— М. : Медгиз, 1958.— 611 с.

Ивашин Д. С., Катина З. Ф., Рыбачук И. З., Иванов В. С., Бутенко Л. Т. Лекарственные растения Украины. 2-е изд.— Киев : Урожай, 1974.— 360 с.

Лекарственные препараты, разрешенные к применению в СССР. (Под ред. М. А. Клюева, Э. А. Бабаяна.— М. : Медицина, 1979.— 351 с.

Ковалева Н. Г. Лечение растениями. Очерки по фитотерапии.— М. : Медицина, 1971.— 349 с.

Кондратюк Е. Н., Ивченко С. И., Смык Г. К. Дикорастущие лекарственные и плодовые растения Украины.— Киев : Урожай, 1967.— 280 с.

Ляликов С. И. Лекарственная флора Молдавии.— Кишинев : Картя Молдавеняскэ, 1968.— 235 с.

Мацку Я., Крейча И. Атлас лекарственных растений.— Братислава : Изд-во Словацкой АН, 1972.— 464 с.

Муравьева Д. А. Фармакогнозия (с основами биохимии лекарственных растений).— М. : Медицина, 1978.— 656 с.

Носаль М. А., Носаль І. М. Лікарські рослини і способи їх застосування в народній медицині.— Київ : Госмедиздат, 1958.— 255 с.

Попов О. П. Лікарські рослини в народній медицині. 2-е вид., випр. і доп. — Київ : Здоров'я, 1971.— 314 с.

Российский Д. М. Отечественные лекарственные растения и их врачебное применение.— М. : Медгиз, 1944.— 155 с.

Саратиков А. С. Золотой корень (родиола розовая).— Томск : Изд-во Томского университета, 1975.— 190 с.

Смик Г. К. Зелена аптека.— Київ : Урожай, 1970.— 240 с.

Станков С. С. Дикорастущие полезные растения СССР.— М : Медгиз, 1951.— 227 с.

Томілін С. А. Лікарські рослини в терапевтичній практиці.— Київ : Держмедвидав УРСР, 1959.— 220 с.

Турова А. Д. Лекарственные растения СССР и их применение.— М. : Медицина, 1967.— 691 с.

Харченко М. С., Сила В. І., Володарський Л. Й. Лікарські рослини і їх застосування в народній медицині.— Київ : Здоров'я, 1971.— 336 с.

Черкес А. И. Фармакотерапия.— Київ, Держмедвидав УРСР, 1965.— 551 с.

Черкес А. М., Мельникова В. Ф. Пособие по фармакотерапии.— 2-е изд.— Киев : Здоров'я, 1970.— 731 с.

Єлін Ю. Я., Зерова М. Я., В. І. Лушпа, Шабарова С. І. Дари лісів.— К. : Урожай, 1979.— 316 с.

ЗМІСТ

Вступ 3

Збирання, сушіння, обробка та зберігання лікарських рослин . . . 5

Шкідники лікарської рослинної сировини та заходи боротьби з ними . 9

Опис лікарських рослин і способів застосування їх 10

Готові лікувальні чаї і суміші 210

Як готувати відвари і настої в домашніх умовах 215

Як робити компреси, примочки і готувати рідину для полоскання . . 216

Алфавітний покажчик лікарських рослин за їх лікувальним призначенням 217

Алфавітний покажчик українських назв рослин 220

Алфавітний покажчик латинських назв рослин 222

Алфавітний покажчик народних назв рослин 224

Список літератури 230

НИКОЛАЙ СЕМЕНОВИЧ ХАРЧЕНКО
АНАТОЛИЙ НИКОЛАЕВИЧ КАРАМЫШЕВ
ВАСИЛИЙ ИВАНОВИЧ СИЛА
ЛЕВ ИОСИФОВИЧ ВОЛОДАРСКИЙ

ЛЕКАРСТВЕННЫЕ РАСТЕНИЯ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ

Второе исправленное и дополненное издание

Киев, издательство «Здоровья»

(На украинском языке)

Редактор С. О. Гатненко

Оформлення художників М. С. Раевської Н. Л. Панченко

Художній редактор Н. А. Сердюкова

Технічний редактор О. Г. Вольвах

Коректор К. В. Савченко

Інформ. бланк № 1973

Здано до складання 27.10.80. Підп. до друку 07.05.81. БФ 10094. Формат 84×108$^{1}/_{32}$. Папір друк. № 1. Гарн. літ. Друк. вис. Ум. друк. арк. 12,18. Ум. фарб.-відб. 12,68. Обл.-вид. арк. 16,09. Тираж 200 000 прим. (1 завод 1—75 000 прим), Зам. 249, Ціна в обкладинці — 90 коп.,

Видавництво «Здоров'я», 252021, м. Київ-21, вул. Кірова, 7, тел. 93-54-36

Надруковано з матриць Головного підприємства на Київській книжковій фабриці республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, вул. Воровського, 24.

Харченко М. С., Карамишев А. М., Сила В. І., Володарський Л. Й.

Л56 Лікарські рослини і їх застосування.— К. : Здоров'я, 1981.— 232 с., іл., 1,57 арк. іл.

У довідковому посібнику вміщено основні відомості про найпоширеніші в медичній практиці лікарські рослини. Даються їх ботанічний опис, терміни збирання, рекомендуються способи обробки тощо. Розглядаються діючі речовини рослин, їх використання за фармакологічними властивостями, наводяться лікарські приписи.

Л $\frac{50700—096}{M209(04)—81}$ 41.81.4108000000

ББК 42.14
633.88

90 коп.